

Kronobergs läns hushållningssällskaps utveckling under 1800-talets första decennier – en agrar elit i en regional offentlighet

*Detta är ett ej färdigställt manuskript författat av Mats Höglund, pedagogisk chef inom vux-
enutbildningen i Växjö kommun, mats.hoglund@vaxjo.se. Ursprungligen var det tänkt att
slutföras som ett akademiskt arbete. Då Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens enhet för de
areella näringarnas historia, ANH, haft en elektronisk kopia sedan ett 15-tal år och innehål-
let är av stort intresse för forskningen om regionala agrara organisationer i allmänhet och
om hushållningssällskap i synnerhet så publiceras nu texten lätt redigerad på ANHs hemsida,
efter tillåtelse av författaren. Tack för detta! Då det är ett oavslutat manuskript så saknas
vissa avsnitt och andra är ej slutbearbetade.*

*En kompletterande läsning om ungefär samma period är historiken från 1914: Kronobergs
Läns Hushållningssällskap 1814-1914, s. 16-65 med bl.a. flera utskrivna källtexter, t.ex. säll-
skapets första stadgar från 1814.*

Stockholm januari 2014

*Lars Ljunggren
Chefsbibliotekarie*

Innehåll

Inledning	s. 2–11
Hushållningssällskapen och upplysningen	
Från association till medlemsorganisation	
Tidigare forskning	
Disposition och frågeställningar	
Källorna	
Eliten formerar sig	s. 12–25
Kronobergs läns hushållningssällskap inrättas	
Reglemente mellan gammalt och nytt	
Hushållningssällskapets socio-ekonomiska karaktär och geografiska spridning	
<i>Titlar och yrken</i>	
<i>Jord och ägande</i>	
<i>Ståndstillhörighet</i>	
<i>Geografisk spridning</i>	
Eliten formerad	
Hushållningssällskapet i offentligheten	s. 26–41
Olika offentligheter – strävan mot konsensus, strävan mot konflikt	
Hushållningssällskapet och pressen	
<i>Debatten om de 10 000 riksdalerna</i>	
<i>Stora projekt eller satsningar i det lilla?</i>	
<i>Den jordbrukande bergsmannen</i>	
<i>Projektmakaren</i>	
Avnämarna och det praktiska upplysningsarbetet	s. 42–56
Den arbetande hopen	
Att sprida sann upplysning genom skrifter	
Det goda exemplet	
En ny syn på människan	
Den upplyste patrioten	
Fotnoter	s. 57
Appendix	s. 58

Kronobergs Läns Kongl. Hushållnings-Sällskaps Handlingar. Häfte 1–14, Växjö, 1815–1831. Utskriven innehållsförteckning. Tillfogad av KSLA/ANH.

Kronobergs Läns Kongl. Hushållnings-Sällskaps bok- och kartsamling. Fotokopia ur 10:e häftet, 1824. Tillfogad av KSLA/ANH.

Inledning

Hushållningssällskapen och upplysningen

I oktober månad 1813 inrättades Kronobergs läns hushållningssällskap, något som kom att vara av stor betydelse för jordbruket, men i hög grad också för bygdens publika liv. Den offentliga debatten hade aldrig tidigare varit så intensiv och omfattande som just i frågan kring hushållningssällskapet. Den lokala pressen fylldes av alster som behandlade instiftandet av sällskapet och det regionala hushållets förädling i allmänhet.

Min avsikt i följande avsnitt är att betrakta Kronobergs läns hushållningssällskap under perioden 1813–1821 ur ett upplysningsperspektiv. Ansatsen kräver en motivering.

Föga politiskt radikal eller antiklerikal vad gäller handlingar och mål passar sällskapet knappast in i en mer gängse syn på upplysningen som en samlad intellektuell rörelse i motstånd mot traditionella tankar och institutioner. Istället är det lätt att se denna typ av organisation som en bastion mot alltför kritiska röster gentemot det etablerade samhället. Dock har de senaste decenniernas breddning av upplysningsbegreppet gjort det möjligt att placera in också en till synes konservativ inrättning som hushållningssällskapet i upplysningsrörelsen. Som en påminnelse av den betydelsemässiga förskjutning som upplysningsbegreppet genomgått under de senaste decennierna fungerar följande citat av Magnus Nyman utmärkt:

”Filosofernas” tänkande kan ses som spjutspetsar inom en mental attityd som tilltrorde förnuftet stora möjligheter, som ville garantera människan ett antal friheter, som hyllade reformer och föraktade vidskepelse och fanatism.¹

Att hylla reformer, att motarbeta vidskepelse är alltså viktiga inslag i upplysningen. Utifrån detta synsätt bör hushållningssällskapet uppfattas som en del i en svensk och internationell upplysningsrörelse. Upplysningstida nyckelord som *förnuft*, *frihet* och *odling* var som vi ska se ständigt återkommande i de texter som undersöks. En ständig strävan efter ett förnuftigt jordbruk och nyttigt kunnande är en grundläggande utgångspunkt för sällskapets instiftare och medlemmar. Att konfrontera hushållningsdiskussionen med upplysningsbegreppen skapar sålunda ett intressant möte mellan två diskurser som sällan kopplats samman i forskningen.

Också upplysningens natursyn, sprungen ur tidens naturvetenskapliga framsteg och med starkt stöd i den kristna trostraditionen, gör att kopplingen mellan upplysning och hushållningssällskap bör undersökas. Med filosofisk grund i Francis Bacons syn på människan som naturens herre kunde hennes rätt och plikt att med hjälp av sitt förnuft utnyttja jordens resurser för att återskapa det *Utopia* som gått förlorat i syndafallet hävdas.² Naturen blev under 1600- och 1700-talen en resurs att på bästa sätt utnyttja för egen vinning, vilket sammanfattas av Donald Worster:

[D]en antiarkadiska tradition, urgammal och fortfarande inflytelserik i 1700-talets ekologiska skrifter, [–] berövade naturen alla andliga egenskaper, reste en barriär mellan den och alla mänskliga känslor och främjade en syn på skapelsen som en mekanisk konstruktion. Denna tradition var historiskt knuten till den version av den pastoral tanken där den gode herden spelade huvudrollen. Kristendomen vårdade den i århundraden och lärde den västerländska människan att naturen var en domän och att den kunde ändras och ordnas om, mer eller mindre som hon ville.³

Trots långa traditioner bakåt i tiden var det sålunda under 1700-talet som denna natursyn kom att blomma ut. Naturimperialismen fick kraft ur och uttrycktes i Linnés ekologiska och systematiserande tankesystem och motiverade en hård exploatering av jordens resurser.⁴

Men parallellt med den materialistiska natursynen kom senare upplysningsmän som att hävda ett nyttoideal grundat i moralen. Det rena förnuftet blev till etisk norm – det som var

förnuftigt var också nyttigt. På detta ideal kom upplysningens medborgartanke att vila. Det var individens och allmännas bästa som var det eftersträvansvärda och i denna strävan kom *patrioten* att spela huvudroll. Utan tanke på egen vinning skulle patrioten, likt biet i sin kupa, arbeta för samhällets välgång och utveckling.

Det moralistiska nyttoidealet påverkade också natursynen. Det newtonska paradigmet uppfattade naturen som moraliskt ideal och rättesnöre. Franska upplysningsmän som d'Holbach och Helvetius överförde det naturvetenskapliga idealet på politikens och samhällsvetenskapernas område och hävdade att ständs- och privilegiesamhället stred mot det *rena förnuftet*. Ståndpunkten kom att anammas av tidens fysiokrater och passade också svenska motståndare till merkantilismens nyttoideologi.⁵

Den grundläggande motsättningen mellan den materialistiska och den moraliska natursynen fick konsekvenser för det offentliga samtalet. Det blir inte minst tydligt när man sänker sig ifrån de stora filosofernas parnasser ner till den kronobergska myllans män. Egenintresse och allmänintresse, nytta och moral var centrala begrepp i hushållsdebatterna och den regionala offentligheten gav prov både på krasst nyttotänkande och på uppfattningar med klara romantiska drag.

Det baconska vetenskapsidealet fick på få platser ett så starkt politiskt genomslag som i det frihetstida Sverige. Ett statligt nyttoprogram utan tidigare motstycke sjuösettes under framförallt hattpartiets maktperiod. Universitetet skulle omformas till yrkeskolor, vetenskapen skulle vara tillämpbar och vinstgivande. och "hushållslära" blev en samlande punkt för övrig vetenskap. Även om den ofta utopiska tilltron till (natur-)vetenskapernas möjligheter avtog under 1760-talet, kvarstod den ideologiska kopplingen mellan vetenskap, nytta och samhälle inom den jordbruksdiskurs som blomrade ut under 1770-talet. Det var utifrån samma ideologiska program, om än inte lika optimistiskt framställt och av mer moralisk prägel, som hushållningssällskapen skulle komma att inrättas ett halvt sekel senare.⁶

Den nygamla relationen mellan människa och natur konkretiserades i framväxten av ett kapitalistiskt jordbruk. För Englands vidkommande (England var utan tvekan ledande på jordbruksområdet) påbörjades denna utveckling redan under 1600-talet då den storgodsägande lågadeln tog makten i parlamentet. Den politiska nyordningen medförde radikala skiftesreformer vilka skapade ett rationellt, kapitalistiskt och individualistiskt jordbruk.⁷

Ytterligare ett tecken på jordbrukets vikt i den dåtida debatten är att den franska *Encyklopedien* var fylld av råd gällande det praktiska arbetet på åker och äng. För upplysningsmannen blev inte bara produkten utan även *produktionen* (tillvägagångssättet) viktig.

Helt klart intar jordbrukets reformering en central plats i den engelska och kontinentala upplysningen, något som lyfts fram av mer nutida forskare. Så är hushållningssällskap som *Board of Agriculture* givna komponenter i Roy Porters stora arbete om den engelska upplysningen.⁸ Att göra samma sak på svensk mark är självfallet inte mindre giltigt.

Den parallella romantiska motrörelse som växte fram under sent 1700-tal underströk, i motsats till den tidiga upplysningens strikta materialism, naturens andliga väsen. Men tendenser i den riktningen fanns som sagt redan i den sena upplysningsrörelsen⁹ och det romantiska inflytandet kom inte heller att i någon högre grad påverka uppfattningarna kring behovet av ett rationellt jordbruk, vilket i sig inte är så underligt. Fortfarande var det plogar och harvar, gödsel och ökad avkastning som stod i blickfånget för tidens jordbruksreformatorer. Och inom den vetenskapliga världen hade romantiker som Schelling och Fichte starka motståndare, och anglosachiska upplysningsfilosofer som Hume, Ferguson och Reid hade en fortsatt stark ställning inte minst på de svenska universiteten under tidigt 1800-tal. Så var en av tidens stora vetenskapsmän Jacob Berzelius uttalat fientlig till "romantiska spekulationer".

Den idémässiga utvecklingen gjorde med andra ord inte helt om i och med att romantiken växte i inflytande. De processuella dragen i övergången från upplysning till romantik är minst lika framträdande som de abrupta brotten, och att den empiriska nyttovetenskapen överlevde

den romantiska kritiken kommer mycket tydligt till uttryck i hushållningssällskapen under tidigt 1800-tal.¹⁰

Undersökningsperioden

Denna undersökning rör av Kronobergs läns hushållningssällskap under tiden under de första etableringsåren 1813-1821. Startpunkten är lätt att motivera: 1813 är det år som Kronobergs läns hushållningssällskap börjar sin verksamhet. Slutpunkten 1821 kräver lite mer ingående förklaring. För det första överensstämmer perioden väl med min parallella undersökning av pressens framväxt i Växjö och Kronobergs län. Vidare motsvarar tiden en inledande expansiv fas i sällskapets historia, fylld av tillförsikt och tro på framtiden. Optimismen resulterade i förhållandevis stor produktion av texter, vilka har gjort historien möjliga att fånga. Under 1820-talet skulle glöden falna och sällskapets verksamhet avta, mycket beroende på den lågkonjunktur som drabbade Europa efter Napoleonkrigens slut. I och med detta kom också källornas karaktär och mångfald att avta.

Jag ser också en mer principiell anledning att beskriva utvecklingen under initialskedet. Organisationer i allmänhet har då inte funnit sina former, de är fortfarande öppna och osäkra på ett sätt som gör att motsättningar och principiella debatter lättare kommer upp till ytan. Samtalsordningen är inte fast, det kan fortfarande finnas utrymme för mer aparta ståndpunkter.

Från association till medelorganisation

Att England stod i den jordbrukstekniska frontlinjen är inte att undra på. De brittiska behoven av en effektiv jordbruksproduktion ökade i takt med att befolkningen växte, städerna expanderade och produktionsstrukturen blev alltmer differentierad. Under 1700-talet ersattes det medeltida jordsystemet av ett schackbrädeslikt landskap av inhägnade fält. Bakom den förda politiken stod grupper av godsägare med starkt fäste i parlamentet sedan ”den ärorika revolutionen 1688. Jordbruket stod i centrum och organisationer bildades för att kanalisera och effektivera reformeringsarbetet.¹¹

De stora jordägarnas rationaliseringskrav stod i centrum och för detta ändamål skapades olika typer av sällskap. Vissa mindre sammanslutningar uppkom i Skottland redan i början av 1720-talet. 1731 instiftades ett större hushållningssällskap i Dublin, vilket till en början var en direkt motsvarighet till det engelska *Royal Society*. 1754 bildades i England det inflytelserika *Royal Society of Arts*. Reformivern spred sig ut i Europa och de anglosaxiska sällskapen fick efterföljare i bland annat Tyskland, Schweiz och Frankrike. England kom överhuvudtaget att få ett markant inflytande på utvecklingen, och framförallt *Board of Agriculture*, inrättat 1793, fick starkt genomslag inte minst i Sverige. Nya rön vad gällde teknik och jordbruk spreds via böcker och tidningar till bredare folklager. För svenskt vidkommande var inte bara engelska innovationer viktiga. Genom de nätverk som byggts upp under 1700-talet hade reformrörelsen kring slutet av århundradet en stark internationell prägel.¹²

I de nordiska länderna utgjorde *Landhusholdningsselskabet* i Köpenhamn (1769) en förebild. Det danska sällskapet hade stor betydelse för inrättandet av *Kungliga Finska hushållningssällskapet* i Åbo 1797, det första inom det svenska riket. Åbo-borna ansåg sig vara styvmoderligt behandlade av *Patriotiska sällskapet* och *Vetenskapsakademien*, vilka då hade landets agrara utveckling på sina bord, och bildade ett separat sällskap. Man ville också genom inrättandet avlasta Åbo universitet från en del av ansvaret för de praktisk-ekonomiska frågorna.¹³

Sveriges första länshushållningssällskap kom annars att bildas på Gotland 1791 men detta var av mindre utvecklade form. Några år senare uppstod mer varaktiga sammanslutningar.

1803 inrättades sällskap i Örebro och Värmlands län, 1805 uppkom ett sällskap i Västernorrlands län, 1807 upprättades ett i Skaraborgs län. 1803 hade dessutom ytterligare ett sällskap av mycket lokal karaktär bildats i finska Ilmola.

Ett förslag till en rikstäckande jordbruksorganisation inkom till jordbrukskommissionen 1793, men kom efter kungligt förbud aldrig upp på riksdagens bord. Förslaget, troligen författat av den radikale läkaren David von Schultzenhielm, var starkt Rousseauinspirerat och alltför partikularistiskt för att få kungligt gillande.¹⁴

Inte sällan var det alltså områden i rikets utkanter som var först ut, långt före att frågan på allvar diskuterades i rikets centrum. Staten var allmänt misstänksam mot sammanslutningar utanför dess direkta kontroll, vilket till del kan förklara varför sällskapen ofta uppstod i periferin. Med tanke på att åkerbrukssällskap i framförallt England under 1700-talet inte sällan var sprungna ur slutna ordenssällskap var misstänksamheten inte helt obefogad. Dock måste påpekas att det stora antal patriotiska ordenssällskap som bildades under 1700-talet oftast var sanktionerade och understödda av kungahuset. Ett svenskt exempel på detta är de nära banden mellan kungahuset och *Pro Patria*, som i sin tur stod i direkt samband med *Patriotiska sällskapet*s grundande 1766.¹⁵

De tidiga hushållningssällskapen bör betraktas som renodlade associationer i den meningen att de var frivilliga sammanslutningar av medborgare utan egentlig statlig inblandning. De var tämligen omfattande vad gäller antalet medlemmar och att de inte stötte på motstånd från statsmakten, utan tvärtom uppmuntrades, har uppfattats som märkligt i tidigare forskning. Behovet av reformarbete på lantbrukssidan liksom landshövdingarnas starka ställning även i dessa tidiga sällskap förklarar dock den tillåtande attityden. Typiskt nog stoppade landshövdingen i Gävleborg bildandet av ett hushållningssällskap i länet på grund av att den tilltänkta ordföranden inte var just Kungl. befallningshavande.¹⁶

Det egentliga startskottet för en stor satsning på hushållningssällskapen i Sverige kom dock igång först efter statsvälvningen år 1809 och framförallt efter tillsättandet av ny kronprins. Karl Johan var personligen mycket intresserad av jordbrukets förbättring, och inrättandet av *Lantbruksakademien* 1811 var ett första steg i den riktningen. Akademien, inspirerad av det franska *Société d'Agriculture*, fungerade som motor i den nya reformpolitiken och hade till uppdrag att inhämta uppgifter om läget runt om i landet. Den statistiska informationen var fortfarande bristfälligt, befolkningsberäkningen undantagen, och en av Lantbruksakademiens centrala uppgifter var att skaffa statsmakten bättre beslutsunderlag.¹⁷

Vid 1800-talets inledning hade jordbruksfrågorna främst varit en angelägenhet för Kammarkollegium. Lantbruksakademien skulle nu avlasta kollegiet och framförallt initiera det praktiska arbetet. Akademiens ledande ämbeten – kansler, direktör och sekreterare – tillsattes av kungen, i realiteten kronprinsen, som också var akademiens *preses*. Arbetet leddes av kanslern (*vice preses*) och en under honom ställd förvaltningskommitté. Vidare var akademien indelad i sju expertavdelningar med ansvar för olika delar av jordbruket. Det hölls också allmänna medlemsmöten, men dessa kom inte att få någon maktmässig betydelse. Snarare fick de tjäna till att hålla intresset uppe och att skapa viss publicitet kring verksamheten. Den reella makten var koncentrerad till förvaltningskommittén och expertavdelningarna. Lantbruksakademien blev å sin sida en remissinstans till regeringen.¹⁸

Det fanns redan under förberedandet av Lantbruksakademien planer på att instifta länsvisa hushållningssällskap. Det var genom länsorganisationen det praktiska reformarbetet skulle bedrivas, till fromma för ekonomi och nation. Under 1813-14 kom i stort sett samtliga län i Sverige att inrätta hushållningssällskap.¹⁹

Tidigare forskning

Det finns en uppsjö litteratur kring de svenska hushållningssällskapen. I och med att de flesta sällskap har passerat både 100- och 150-årsstrecken finns ett stort antal minneskrifter av varierande kvalitet. Även Kronobergs läns hushållningssällskap har sin historik. På ett beskrivande och för tiden brukligt sätt ger boken en tämligen god insikt i sällskapets utveckling under den period som denna undersökning rör, 1813–21.²⁰

Vad gäller vetenskapliga arbeten är det däremot betydligt mer sparsamt. Jan Stattins avhandling *Hushållningssällskapen och agrarsamhällets förändring* (1980) är det första och enda arbetet på akademisk nivå som grundläggande går igenom hushållningssällskapens framväxt och verksamhet i Sverige under 1800-talets första hälft. Stattins frågor gäller i vilken mån hushållningsorganisationen påverkade makt- och inflytandestrukturerna i samhället, samt vilken roll sällskapen spelade i den allmänna samhällsutvecklingen.

Bakom inrättandet av hushållningssällskapen låg enligt Stattin flera grundläggande samhälleliga förutsättningar. Ett feodalt ståndssamhälle ersattes under 1700-talet successivt av ett kapitalistiskt klassamhälle en process i vilken jordbruket kom att ha avgörande betydelse. Från självhushållning gick utvecklingen mot ett jordbruk baserat på storskalighet, avsaluproduktion och lönearbete. Till följd av detta började nya ekonomiskt starka grupper att kräva politiskt inflytande, vilket bland annat resulterade i att de efter hand inlemmades i det söndervittrande ståndssamhällets politiska struktur.

En orsak av direkt politisk art till inrättandet av Lantbruksakademien och framförallt hushållningssällskapen var, enligt Stattin, statens behov av att öka jordbruksproduktionen, något som krävde omfattande reformer. Samtidigt var man från kungamaktens sida inte intresserad av att alltför mycket rucka på den rådande politiska strukturen. Radikala förslag på tvåkammarriksdag och ökat lokalt självstyre hade yppats på riksdagen 1809-1810, och krafterna bakom dessa krav skulle genom hushållningssällskapen i någon mån tillfredställas. Sällskapen skulle bli vad man kallade *medelorganisationer*, stående emellan statsmakt och lokalsamhälle.²¹

Stattin behandlar förhistorien till sällskapen och gör en ingående analys av riksdagsdebatterna som föregick inrättandet av Lantbruksakademien 1811 och den hushållningsorganisation som implementerades 1813–14. Vidare undersöker Stattin den lokala utvecklingen i ett antal hushållningssällskap: Malmöhus, Göteborgs, Jönköpings, Uppsala, Gävleborgs och Jämtlands län – län av skiftande ekonomisk och social karaktär.²²

Inledningsvis kom hushållningssällskapen att rikta sig till länets burgnare kretsar. Oberoende av ståndstillhörighet, skulle sällskapen genom så kallad *kooptation* – inval av nya ledamöter – sakta byggas upp. Att medlemmarna på detta sätt genom majoritetsbeslut invalde nya medlemmar skulle värna om stabilitet. I takt med att böndernas ekonomiska förutsättningar under 1830- och 40-talen alltmer började likna de som gällde för de stora jordägarna under tidigt 1800-tal, ökade också deras inflytande i sällskapen.²³

Ytterligare några verk måste nämnas i sammanhanget. Herman Juhlin Dannfelts magnum opus om Lantbruksakademien från 1913, Staffan Högbergs historik över Patriotiska sällskapet (1961), Erland Mårands *I mötet mellan jordbruk och kemi* (1996) samt Ulrich Langes *Experimentalfältet* (2000) berör endast perifert hushållningssällskapen, men ger nödvändig kunskap om tidens ideologiska och teknologiska situation. För inblick i den danska utvecklingen har Dan Ch. Christensens *Det moderne projekt* (1996) haft samma centrala roll. Dessa böcker behandlar också den internationella utvecklingen.²⁴

Undersökningsperioden

Denna undersökning rör av Kronobergs läns hushållningssällskap under tiden under etableringsåren 1813-1821. Startpunkten är lätt att motivera: 1813 är det år som Kronobergs läns

hushållningssällskap börjar sin verksamhet. Slutpunkten 1821 kräver lite mer ingående förklaring. För det första överensstämmer perioden väl med min parallella undersökning av pressens framväxt i Växjö och Kronobergs län. Vidare motsvarar tiden en inledande expansiv fas i sällskapets historia, fylld av tillförsikt och tro på framtiden. Optimismen resulterade i förhållandevis stor produktion av texter, vilka har gjort historien möjliga att fånga. Under 1820-talet skulle glöden falna och sällskapets verksamhet avta, mycket beroende på den lågkonjunktur som drabbade Europa efter Napoleonkrigens slut. I och med detta kom också källornas karaktär och mångfald att avta.

Jag ser också en mer principiell anledning att beskriva utvecklingen under initialskedet. Organisationer i allmänhet har då inte funnit sina former, de är fortfarande öppna och osäkra på ett sätt som gör att motsättningar och principiella debatter lättare kommer upp till ytan. Samtalsordningen är inte fast, det kan fortfarande finnas utrymme för mer aparta ståndpunkter.

Disposition och frågeställningar

Avsnittet består av två huvuddelar. Först avser jag att fastställa sällskapets sociala karaktär, sedan går jag över till en undersökning där upplysningen sätts i centrum.

Genom en analys av medlemsregistret från 1814 ämnar jag klargöra sällskapets sociala och ekonomiska karaktär och geografiska spridning. Det är naturligtvis viktigt att veta vilka sällskapet representerar för att rätt kunna förstå sällskapets synpunkter och agerande. Medlemsregister för hushållningssällskap är relativt sällsynta för svensk del vilket ytterligare motiverar en undersökning.

Avsnittets andra del kommer främst att röra sig på idémässig, diskursiv nivå. De rent praktiska konsekvenserna av sällskapets verksamhet lämnas således i stor utsträckning åt sidan. Som röd tråd genom undersökningen löper det gemensamma och särskiljande inom den offentliga debatten. Även sällskapets spridande av texter och praktisk kunskap kommer att behandlas och sättas in i sitt sammanhang.

En grundläggande fråga rör i vilken utsträckning upplysningens fundamentala tro på kunskap, framsteg och nytta förekommer explicit eller implicit i texterna. Min utgångspunkt är att betrakta hushållningssällskapet som en del i den svenska upplysningsrörelsen. Där av blir närvaron av begrepp knutna till upplysningen av högsta vikt för förstå på vilket sätt upplysningen kom att spela roll i den samtida debatten. Självfallet är också begrepp med för tiden negativ klang värda att ta fasta på.

Jag menar att ett gemensamt språkbruk indikerar en kollektiv överenskommelse om hur verkligheten är och bör vara beskaffad och vad som är moraliskt eftersträvansvärt. Begreppen synliggör därmed de gemensamma ramarna.

Men det är i minst lika hög grad angeläget att fokusera på det särskiljande och konfliktfyllda i diskursen om man ska förstå sällskapets avsikter generellt och dess relation till upplysningen och dess motsatser. Självfallet inbegriper de upplysningstida begreppen såväl motsättningar som samstämmighet. Beroende på textförfattarens ideologiska övertygelse eller retoriska och politiska avsikter kan de positivt laddade begreppen som bär upp diskursen fyllas med olika innehåll. Att definiera begreppens innehåll, att ge dem mening, blir därför till en stridsfråga.

Hanna Östholm framför en liknande tanke i sin avhandling *Litteraturens uppodling* (2000). Östholm understryker att en gemensam diskurs byggd på tilltro till kunskap och nytta uppstod inom 1700-talets medel- och överklass. Genom denna i och för sig på intet sätt originella sammanställning av upplysningens tankegrunder utvecklar hon sin tankegång:

Utifrån dessa utgångspunkter kunde krav resas på politiskt medinflytande, religiös tolerans, närings-, yttrande- och tryckfrihet, men samma utgångspunkter – tron på förnuft och vetenskapliga principer, framstegsoptimismen och nyttotänkandet – hade tidigare visat sig föra vidare till merkantilismens och den politiska aritmetikens centralstyrningsprinciper och logiskt uträkningsbara idealsamhälle. Både frihet och styrning var alltså försvarbara med likalydande argument.²⁵

Östholm påvisar den *historiska* styrkan i upplysningsbegreppen. De lyckas överleva en rad politiska, ideologiska och ekonomiska skiften. Jag ämnar föra de inneboende motsättningarna i de gemensamma begreppen till en och samma tid – det tidiga 1800-talet. Som vi kommer att se fanns ingen given konsensus kring begreppens definitiva innebörd, de var beroende av användarens sociala, politiska och ideologiska *habitus* eller retoriska avsikter. Tolkningen, kampen om rätten att definiera upplysningen, eller *den rätta upplysningen* blir till stridsfråga. Ibland kommer krav på definitionsföreträde tydligt upp i ljuset, men oftast finner man de ideologiska konflikterna dolda i diskussioner kring sakfrågor av mindre eldfängt slag. Genom att på detta sätt analysera på vilket sätt agenterna utnyttjar den offentliga arena som hushållningssällskapet utgjorde, kan man också se hur mer moderna tankar bryts mot en gammal, mer patriarkalt präglad samtalsordning.

Den period jag behandlar är onekligen en tid av möten mellan gammalt och nytt och många skiftande politiska och ekonomiska åskådningar var aktuella. I mångt och mycket var det denna palett av ismer som bestämde innehåll och form även för det regionala samtalet. Jag ämnar försöka spåra de idéer som kom till användning i den diskurs som bestämde samtalets gränser, och likaså undersöka hur dessa användes. Då författarna till de källor jag använder sällan nämner sina referenser kan jag naturligtvis inte i varje enskilt fall fastställa inspirationskällorna. Dock är det känt vilka möjliga idémässiga brunnar man i samtiden hade att ösa ur. En gammal merkantilistisk tradition levde fortfarande vidare parallellt med en fysiokratisk, samtidigt som en mer liberalekonomisk trend började göra sig gällande.

Den internationella ekonomiska och politiska debatten påverkade helt klart det regionala offentliga samtalet. Självfallet är det inte säkert att de debatterande alltid kände till varifrån de hämtat sitt idéstoff, även om ofta så var fallet. Jag vill dock påpeka att inte detta inte är något problem, utan snarare en tillgång för mitt resonemang. Jag menar att referenserna ofta är osynliga i det ”diskursiva biblioteket”.

Också på en hög (i meningen eftertänksam) diskursiv nivå som en debatt i en tidning måste anses vara, använder sig debattörerna av sinsemellan motsägelsefulla begrepp och tankegångar för att driva en specifik argumentation. Utsagan blir inte teoretiskt helgjuten, men fungerar likväl i sitt praktiska sammanhang. I den praktiska debatten är det ofta andra regler som gäller. Valen av begrepp är visserligen inte slumpmässiga eller godtyckliga, men behöver därför inte vara annat än verktyg i en specifik samtalssituation. På detta sätt kan man vilket kommer att visas t.ex. hämta argument både ifrån merkantilismen och fysiokratismen och ändå upprätthålla en hållbar linje i sitt resonemang, just för att den diskursiva överenskomsten gör det möjligt.

Dessa problem kring den upplysta diskursens gränser och möjligheter kommer att vara ledande genom hela avsnittet. Genom en nära och korsvis läsning av källorna ämnar jag fånga de tankestrukturer inom vilka samtalet rörande t.ex. hushåll, patriotism, upplysning, allmog och jordbruk verkade. Ett bärande element i min framställning kommer att vara den borgerliga offentligheten och dess framväxt och status i samhället. Det var denna diskurs och denna sociala verklighet som den samspelade med som frambringade vad jag slutligen diskuterar – skapandet av *den upplyste kronobergaren*.

Källorna

Det källmaterial som Kronobergs län hushållningssällskap lämnat efter sig från dess första period är knappast vidlyftigt, men ändå tillräckligt för att ligga till grund en analys av verksamheten under de första åren, 1813–1821.

För det första finns årsredovisningarna (kallade *handlingar*) bevarade från dess första utgåva 1815 till 1821. Protokollen finns dock bevarade först från och med 1825, alltså för en tid efter min undersökningsperiod.²⁶ En andra viktig källa är den lokala pressen. Wexiö Bladet och Wexiö Tidning fungerade som sällskapets megafon ut i ”det offentliga rummet”, men var också tämligen flitigt använda arenor för debatt och diskussion kring organisationen i sig och kring allmänna frågor om lanthushålllets regionala problem och förutsättningar. Diskussionen kring hushållningssällskapet var som tidigare nämnts den utan tvekan mest omfattande offentliga debatten som hade förts i Kronobergs län någonsin.

Då den socio-ekonomiska analysen bygger på ett medlemsregister är det viktigt att kort utreda denna källa och dess fallgropar. Registret redovisar namn och titlar på medlemmarna. Att kategorisera utifrån en dylik medlemslista innebär risker och man bör vara mycket försiktig med att dra allt för stora växlar på en sådan redogörelse.

Jag har i så hög utsträckning som möjligt försökt att placera individerna i den kategori som bäst motsvarar deras huvudsakliga sysselsättning. Där av har ett antal individer med statliga ämbeten placerats i bruksägar-/storgodsägarkategorin. Således har tillhörigheten till gruppen bruks-/storgodsägare vägt tyngre än statstjänstemannatiteln i några fall. Detta, då det fanns en uttalad vilja att få dessa människor med i sällskapen. Därmed är det givetvis inte helt säkert att titeltabellen till 100 % motsvarar ”verkligheten”, men den individkänedom jag har kring Kronobergs läns bruks- och storgodsägare kring 1800 värnar ändå om hög tillförlitlighet. Samtidigt vill jag göra en poäng av medlemmarnas ofta dubbla tillhörighet, något jag återkommer till.

Eliten formerar sig

Kronobergs läns hushållningssällskap inrättas

Försök till hushållningsorganisation i Kronobergs län hade förekommit redan under 1700-talet, då det under landshövding Raabs ämbetslid 1769–76 inrättades med viss tillfällig framgång sockenvisa åkerbrukssällskap. Projektet avsomnade dock med sin tillskyndare frånfälle.²⁷

Nya friska tag togs 1813. Likt övriga landshövdingar runt om i Sverige uppmanades i kungligt dekret landshövding Carl Stellan Mörner att inrätta ett hushållningssällskap i Kronobergs län. Kungl. befallningshavande fick i ett brev från den 2 juni 1813 uppdrag att utreda huruvida det "... inom länet finnes någon odlingslägenhet, hvarigenom kunde åt länets innevånare beredas för det närvarande nya tillfällena till arbetsförtjänst och för framtiden rikligare utkomst". Om svaret blev jakande, vilket sannolikt förutsattes, skulle Kungl. Maj:t erbjuda 10 000 rdr bco årligen i 10 år för uppodling av länets mossar. Den så kallade nionde huvudtiteln skulle finansera projektet. Fonden var officiellt en personlig donation av kronprins Karl Johan och stod därmed utanför riksdagens kontroll. Självfallet intygade landshövdingen i sitt svar till kungen den 5 augusti att ett sällskap mycket väl kunde finna plats i regionen med särskilt syfte att stödja mossodlingen. Han påpekade vidare att de 10 000 rdr bco skulle användas till utlåning mot ränta till dugliga jordbrukare runt om i länet. I ett brev från den 18 augusti godkände kungen förslaget, med det viktiga tillägget att det årliga statsbidraget enbart fick användas till *större gemensamma odlingsföretag* och inte som lån till enskilda, vilket skulle äventyra effektiviteten samt strida mot den nionde huvudtitelns stadgar. Samtidigt uppmanades landshövdingen att...

inom länet organisera ett hushållningssällskap, sammansatt af dess mest kunnige och redlige män, som i den ordning sällskapets blifwande stadgar komma att föreskrifwa, böra granska de förslag till allmänna odlingsföretag, som blifwa inlämnade, uppgöra planen för utförandet och hafwa tillsynen öfwer dess verksamhet.²⁸

Kungl. Maj:t och sällskapet uppvisade härvidlag olika ståndpunkter vad gäller distributionen av pengarna.

Ett nytt brev från den 7 september fastslog att den allmänna plan för hushållningssällskapets verksamhet som upprättats av Lantbruksakademien 1811 skulle gälla, men att reglementet till viss del skulle utformas efter lokala förutsättningar och önskemål. Lantbruksakademiens riktlinjer medföljde brevet.

En vecka senare, den 16 september hade landshövdingen sammankallat "... ortens kunnige och upplyste innevånare", sammanlagt 16 till antalet, till möte på landskansliet. Denna den mest upplysta skara bestod största delen av män komna ur länets absoluta elit av gods- och bruksägare. Vid samma möte omnämndes ytterligare 120 medlemmar, också de med få undantag hörande till samhällets burgnare kretsar.

Lantbruksakademiens allmänna stadgar kring hushållningssällskapen publicerades i Wexiö Bladet den 16 oktober 1813. Landshövdingen uppmanade här medlemmarna att inför nästa sammankomst den 14 december förbereda sig för val av styrelse, det så kallade förvaltningsutskottet.²⁹

Valförrättningen kom att ske enligt Lantbruksakademiens allmänna riktlinjer. Ordförande var sålunda självskriven: landshövding Carl Stellan Mörner. Därtill valdes tre ledamöter som vid landshövdingens frånvaro skulle gå in i dennes ställe. En av dessa tre utnämndes av landshövdingen till vice ordförande, de två övriga fick tillträde i den ordning sällskapets röster tillfallit dem. Därpå följde val av sekreterare och skattmästare, därefter tillsattes sex för-

valtningsutskottsledamöter. Tre utsågs av landshövdingen medan tre valdes av sällskapet. Alla hushållningssällskap i landet fick på detta sätt samma karaktär, och strukturen kom att bli tämligen lik Lantbruksakademien, med den skillnaden att sällskapen hade ett något större inflytande vid tillsättandet av förvaltningsutskottet.

Förvaltningsutskottet hade sedan att utfärda ett förslag till reglemente anpassat efter de lokala förhållandena vad gällde ”inrättning, sammankomster och arbeten”.³⁰ Arbetet satte omedelbart igång och redan i mitten av januari 1814 annonserades i Wexiö Bladet om ett nytt möte den 28 januari, då medlemmarna uppmanades komma för att få reglementet uppläst för sig. Sällskapet godkände vid detta januarimöte reglementet, som det står i årsberättelsen från 1815 ”... utan anmärkning och med välbehag samt med allmänt bifall”.

Reglemente mellan gammalt och nytt

Reglementet ger en god inblick i hur sällskapet var avsett att fungera. Här reglerades makten mellan instanserna, varför en tämligen ingående undersökning är på sin plats. Analysen, tillsammans med kommande undersökningar kring ledamöternas sociala, ekonomiska, ståndsmässiga och geografiska tillhörighet, bildar en god grund för en slutlig diskussion kring vad hushållningssällskapet i grunden representerade.

I paragraf 1 fastslogs att sällskapet endast fick syssla med frågor utanför landshövdingens ämbetsområden. Sällskapet fick alltså inte bli en konkurrerande maktinstans till länsstyrelsen, utan fick enbart arbeta med praktiskt jordbruksreformerande arbete. Man ville till varje pris undvika en politisering av sällskapen. Vidare fastslogs huvudsyfte vara att förbättra lanthushållningen genom ”... upplysning, efterdömen, uppmuntran och understöd”. Den relativt allmänt hållna paragrafen avslutades med en mer regionalt riktad avsikt: särskilda satsningar skulle göras på uppodling av mossar, vilket vi sett var en förutsättning för att resurserna ur den nionde huvudtiteln skulle tillfalla kronobergssällskapet.

Också paragraf 2, vilken angick förutsättningarna för medlemskap, härrörde ur oron för politisering. Medlemmarna skulle vara ”hederliga och patriotiska” samt bo eller bedriva jordbruk inom Kronobergs län. Det ställdes således både moraliska och materiella krav. Det krävdes vidare att minst 2/3 av medlemskader skulle vara innehavare och brukare av jordbruk. Vidare fastställdes att antalet medlemmar skulle uppgå till minst 20 samt att ledamöter i Lantbruksakademien och Vetenskapsakademien som bodde i länet hade givna platser i sällskapet.³¹

Vissa grupper ställdes alltså utanför möjlighet till påverkan. Men samtidigt som paragrafen var uteslutande var den samtidigt tämligen radikal: ståndstillhörigheten skulle inte ha någon betydelse. Det var personens moraliska karaktär, professionella kunskaper och juridiska och ekonomiska relation till jorden som var avgörande, inte ställningen i ett graderat ståndssamhälle. På detta sätt inbjöds formellt sett även bönderna att medverka.

Paragraf 3–8 avhandlar konstitutionella frågor som valprocess, sammansättning av förvaltningsutskott etc. Även dessa paragrafer markerar tydligt landshövdingeämbetets, men också förvaltningsutskottets stora inflytande i sällskapet.

Paragraf 9 behandlar inrättandet av så kallade sockenhushållningskommittéer. I varje socken eller pastorat skulle en kommitté fungera som förvaltningsutskottets förlängda arm ut i länet. Självskriven ordförande var pastorn. I övrigt utgjordes kommittéerna av de ledamöter i hushållningssällskapet som bodde i socknen samt ett antal brukande bönder valda av socknens rotar. Uppenbarligen var det i sockenkommittéerna som herrarna och folket skulle mötas.

Paragraf 10 rör ekonomisk redovisning och revision. Paragraferna 11–15 beskriver innehållet i de olika sysslorna inom sällskapet. Landshövdingens, sekreterarens, skattmästarens, förvaltningsutskottets och sockenkommittéernas uppgifter klargörs. Här understryks ytterligare landshövdingens plikt att tillse ordningen på och emellan mötena. Framförallt påpekas vikten

av att inga andra frågor än de för sällskapet relevanta diskuteras. Rädslan för politisering lyser återigen igenom.

Paragraferna 16–23 dryftar sammankomsternas plats och samt regler kring val av ledamöter till sällskap och förvaltningsutskott. Paragraf 17 är särskilt intressant och rör inval av nya ledamöter. Förslag till ny ledamot skulle lämnas av medlem, varefter slutna omröstning sker. För att bli medlem krävdes 2/3 majoritet. De var således inte helt lätt att bli invald, och möjligheterna till att utestänga oönskade personer var stora. Den nya öppenheten hade sina klara begränsningar.

Paragraferna 25–29 behandlar medlemsavgifter samt inköp och uppvisning av sällskapets böcker, modeller och dylikt. Där påpekas att när beståndet var tillräckligt stort skulle tillhörigheterna ställas ut och mot säkerhet utlånas ut till intresserade.³²

Reglementet godkändes och skickades till Kungl. Maj:t som meddelade stadfästelsen i ett brev den 24 maj. Kronobergs läns Hushållningssällskap hade kunglig fullmakt att bedriva sin verksamhet.

Sammanfattningsvis speglar stadgarna väl den tid då det författades. Decennierna kring sekelskiftet 1800 var en förändringens tid på många sätt, inte minst vad gäller synen på ståndssamhällets för- och nackdelar. Framåt mot ett mer demokratiskt ideal pekar sällskapets öppenhet. Medlemskap förvärvas genom duglighet och inga ståndsskrankor ska stå i vägen för sällskapets arbete. Visserligen hade öppenheten sina både preciserade och mer osynliga begränsningar. Också dess publicerande verksamhet av årsberättelser, medlemsregister etc. skiljer sällskapets karaktär från de tidigare slutna ordnarna. Hushållningssällskapet var en del i vad Henrik Stenius kallar ”den subskriberande offentlighetens period.” Tillgängligheten och öppenheten för allmänheten ökade samtidigt som det blev lättare för statsmakten att kontrollera verksamhet och medlemmar.³³

Kravet på att 2/3 skulle vara jordbrukare utgjorde ytterligare en begränsning. Att förhållandet till jorden och inte ställningen i ståndssamhället i hög grad avgjorde sällskapets sammansättning pekar också framåt mot ett samhälle där god ekonomisk ställning också skapade förutsättningar för politisk makt.

Samtidigt uppvisar reglementet en gammal syn på hur makt ska tilldelas och upprätthållas. För det första var sällskapets ytterste regent Kungl. Maj:t. Dennes ställföreträdare, landshövding Carl Stellan Mörner, iklädde sig med självklarhet rollen som ordförande och ordningens upprätthållare. Han hade också till uppgift att tillsätta ledamöter till det första mötet, naturligtvis i syfte att värna om en stabilitet. Ytterligare en utestängande praktik upprätthölls genom valprocessens karaktär. Det var de redan invalda medlemmarna som hade att rösta in nya medlemmar vilket ytterligare säkerställde den stadga som staten önskade.

Hushållningssällskapet kan utifrån analysen ovan med fog betraktas som en tidtypisk kompromiss mellan å ena sidan en traditionell ståndsideologi med korporativistiska drag och å andra sidan en liberal samhällssyn där medborgarskap och ekonomisk bärighet gav politiskt inflytande.

Måhända anser vi denna hybrid inkonsekvent men var det säkert inte för majoriteten av den tidens människor. Tvärtom avsåg de ledande i sällskapet aldrig att tillåta fri medlemsrekrytering. Det var en förening av de mest upplysta herrarna i bygden som på sina axlar hade att sprida kunskap och nyttotänkande till samhällets massor. Detta är viktigt att hålla i minnet när man uppmärksammar en för oss så uppenbar motsägelse som delar av reglementet utgör vad gäller demokratiska ambitioner och uteslutande normer. Istället bör man göra en poäng av situationen. Samhället befann sig i en övergångsperiod mellan en gammal patriarkalisk samhällsformation byggd på ståndsprincipen där förhållandet mellan herre och undersåte var i princip givet, och ett mer liberalt klassamhälle. De nya ideologierna inbjöd inte heller alla människor till demokratisk debatt, men grundades ändå på idén om medborgarsamhället. Det har hävdats att den konservativa ståndsideologin fick ny kraft då den utsattes för liberaldemo-

kratiska tendenser. Reglementsanalysen kan naturligtvis inte bekräfta eller förkasta denna tankegång.³⁴ Det står dock klart att varje samhälle kräver sin organisering, och att hushållningssällskapen bjöd på den för tiden mest lämpliga lösningen.

Inrättandet av hushållningssällskapet var en stor händelse i bygden. Dels fick man tillgång till betydande ekonomiska resurser, 10 000 rdr bco årligen. Det gällde att förvalta dem väl, och hur detta skulle gå till var inte alla överens. Det var också en kamp om inflytande och delaktighet, vilket kom till tydliga uttryck framförallt i den borgerliga pressen. Nu inbjöds människor att offentligt uttala sig inom ett område som i högsta grad var legitimt – främjandet av den egna regionens välfärd.

Tiden kring 1800 var en tid av upplysning. Det har framkommit i de tidigare tidningsanalyserna och det kommer också att stå klart efter följande analys av hushållningssällskapet och dess verksamhet. Därmed inte sagt att tidens människor var eniga i allt. Ständiga motsättningar gjorde att de övergripande idealen hela tiden debatterades och fylldes med innehåll, beroende av vem och om vad man talade. Ett fast batteri av begrepp skapade enhet men också konflikter. Den begreppsmässiga ramen var i någon mån klar, men hur tavlan skulle se ut och vilka tekniker som skulle användas för dess färdigställande var inte alls lika självklart.

Hushållningssällskapets socio-ekonomiska och ståndsmässiga karaktär samt geografiska spridning

Följande avsnitt kommer att klarlägga Kronobergs läns hushållningssällskap och dess medlemmars yrkesmässiga, ekonomiska, ståndsmässiga karaktär och geografiska spridning. Grunden till min analys ligger i det register över hushållningssällskapets ledamöter som finns bevarat från 1814. Analysen kommer att ligga till grund för det fortsatta resonemanget om sällskapets ideologiska grunder och dess relation till upplysningen.

Titlar och yrken

Utifrån de titlar med vilka medlemmarna presenteras i Wexiö Tidning 1814 kan följande tabell presenteras.

Tabell 1. Översikt över kända ledamöter i Kronobergs läns hushållningssällskap 1814 kategoriserade efter angiven titel.

Titel	Antal	%
Civila ämbetsmän	41	28,7
Kyrkliga ämbetsmän	26	18,2
Gymnasielärare	6	4,2
Läkare	3	2,1
Officerare	28	19,6
Bruksägare	14	9,8
Handelsmän	8	5,6
Hantverkare	3	2,1
Bönder	14	9,8
Totalt	143	100,1

Källa: Wexiö Tidning 3/1814.

Vid ingången till 1814 var 143 personer anmälda som medlemmar i Kronobergs läns hushållningssällskap. Siffran motsvarar tämligen väl antalet i andra sällskap runt om i Sverige.³⁵ Med tanke på att länets befolkning uppgick till omkring 90 000³⁶ och att antalet brukare av jord säkerligen var 5 000–6 000 är siffran på sätt och vis inte särdeles imponerande. Det fanns dock en konservativt färgad tanke på att bygga upp sällskapet etappvis, vilket skulle garante-

ras genom kooptation. Som tidigare sagts fick sällskapen inte bli politiskt farliga härdar, enbart jordbrukets förbättring skulle ligga på deras bord.³⁷

Tanken var heller aldrig att göra sällskapet till en massorganisation i modern mening (*sällskap* är sällan stora) Vad man hoppades på var verksamhetens spridningseffekter. Ståndsprincipens underordnade ställning till trots var det uppenbarligen provinsens elit som i hög grad tillsatte sig själva, vilket naturligtvis inte behövde innebära någon motsättning. Elitens övertygelse om sin egen uppgift som primus motor i samhällsbygget skulle i viss mån komma att konfrontera gruppens ambitioner till att göra sällskapet till en angelägenhet för gemene man.

Visserligen ändrades sammansättningen i någon mån under tidens lopp, folk föll ifrån och andra tillkom, och det hade naturligtvis varit önskvärt med längre serier av medlemregister. Dock fångar man troligen in de mest angelägna och drivande medlemmarna genom att undersöka enbart den första medlemslistan. Organisationen var ny 1814 och de som valde att delta var engagerade och kanske i någon mån uppfylla tanken på att hjälpa sin fädernesbygd till blomning. Naturligtvis fanns det även rent ekonomiska skäl att delta. Man kunde få del av fördelaktiga jordbrukslån genom sällskapet, vilket var bra i en tid då kreditmöjligheterna var minst sagt rudimentära.³⁸

Civila ämbetsmän inom staten, officerare och präster samt lärare och läkare intog en otvetydig majoritet. Hela 104 personer (73 %) tillhörde någon dessa grupper. En betydelsefull gruppering utgjordes också av bruksägarna (10 %), medan stadens handelsmän och hantverkare inte i någon större utsträckning fann medlemskap nödvändigt.

Allmogegruppen kan synas liten, men att 14 bönder (10 %) slöt upp uppfattades nog som inte helt misslyckat. Uppsala, Göteborgs, Malmö och Gävleborgs läns hushållningssällskap hade under tiden 1813–26 mellan 0–5 % bönder medan ett bondedominerat län som Jämtland hade hela 54 % bönder. Grannlandet Jönköping hade 21 % under samma tid.³⁹ Även om skillnaderna i undersökningsperioderna gör jämförelsen något haltande, säger den ändå någonting om tyngdpunkten i böndernas medverkan i respektive hushållningssällskap. Måhända skvallrar det också något om elitens grad av önskan om att få med bönderna som medlemmar i sällskapen. Generellt sett ökade bondeanslutningen i landets sällskap under 1830- och 40-talen även om lokala avvikelser förekom.⁴⁰

På olika sätt höll man fattiga jordbrukare och icke önskvärda personer utanför. Förutom kooptationen utgjorde medlemsavgiften på 1 rdr bco årligen ett stort hinder för mindre be- medlade. Det fanns naturligtvis en allmän skepsis mot sällskapet vilket också gjorde många mer välbärgade bönder tveksamma. Men överhetsstrategin bar onekligen på en motsättning. Samtidigt som man efterstävade ett starkt allmänt stöd gjorde man allt för att stänga stora delar av den jordbrukande befolkningen ute.⁴¹

De civila ämbetsmännen i statlig tjänst⁴² hade uppenbarligen en betydande roll att spela. Hela 41 personer räknas till denna kategori. Hushållningssällskapen initierades av kung och riksdag och länsstyrelsen fungerade som nav i hela organisationen. Där av kunde Kungl. Befallningshavande sätta dagordningen och hålla tillbaka från statens synpunkt icke önskvärda diskussioner. Riksdagsreformen 1809 hade inte tillfredställt de mer radikala krafterna i riket och måhända hade man 1812 års våldsamma bondeuppror fortfarande i färskt minne.⁴³

Likaså rent praktiska motiv låg bakom ämbetsmännens medverkan. Lagmän och kronobefallningsmän hade god lokalkännedom, var del i ett ämbetsmannanätverk, var auktoriteter i länet och kunde på detta sätt fungera som kunskapsinhämtare och spridare av jordbruksnyheter. Att kronobetjäningen tillsammans med prästerskapet borde inta framskjutna positioner i hushållningspolitikens implementering hade föreslagits av *Patriotiska sällskapet* redan 1784. Med hushållningssällskapen skulle målsättningen genomföras.⁴⁴

Men medlemskaderns karaktär bestämdes inte enbart av medlemmarnas intresse och sällskapets behov. Det var också viktigt att för offentligheten visa att man med sig hade samhällets herrar vilka kunde ge sällskapet legitimitet. Att låta högt uppsatta samhällsmedborgare

delta som hedersmedlemmar var således inte ovanligt. Det är därmed inte underligt att det i sällskapet ingick hela tre landshövdingar och en före detta. Jämte Mörner stod Wilhelm av Klinteberg, landshövding i Malmöhus län, Johan Georg De la Grange, dito i Kalmar län samt Salomon Köhler f.d. landshövding i Blekinge. de la Grange hade dessutom kännedom om de kronobergska förhållandena efter sin tid som häradshövding. Visserligen var fyra ägare till jord inom länet men att deras medverkan också gav god publicitet åt organisationen behöver man inte tveka över.⁴⁵

Prästerskapet utgjorde dryga 18 %. (Lärarna vid gymnasiet är i en egen kategori). Deras stora antal är inte att förundras över. De var, ofta i än högre grad än många av de civila ämbetsmännen, män med kunskap och kännedom om de lokala förhållandena i sina respektive socknar och pastorat, och var centralfigurer i bygderna. 24 av de 26 kyrkliga ämbetsmännen var prostrar och kyrkoherdar och hade sin plats ute i länets kyrkor och socknar.

Med kyrkorummet och sockenstämman som informations- och påverkanskanaler kunde prästerna effektivt nå ut med kunskap inte bara i kristendom och moral utan också i jordbruksfrågor. Och då prästen själv var lantbrukare och husbonde hade han alla möjligheter att på sin prästgård föra ut jordbruksnyheter samt hålla sockenborna informerade om arbetet i hushållningssällskapet. När sedan de lokala sockensällskap inrättades kom prästen att inta posten som ordförande.⁴⁶

Neologins starka inflytande på kyrkolivet under tidigt 1800-tal, vilket även märktes i 1809 års regeringsform, påverkade säkert prästerskapets uppfattningar också i en gammalkyrklig bygd som Kronobergs län. Ett tecken på att ett nyttotänkande i religiösa och moraliska frågor inte utgjorde något hinder för medlemskap är den starkt neologiskt påverkade domprosten Håkan Sjögrens medverkan som ledamot.⁴⁷

Gruppen av officerare var också stor. 28 personer, nära 20 % tillhörde officerskollektivet. Officerare av alla grader från general till löjtnant var representerade. Måhända var de som militärer under kronan i praktiken anbefallna att delta. Dock ska man se deras medverkan främst utifrån det faktum att de i hög utsträckning var stora jordägare.

Viktiga inom sällskapet var lantmätarna, tre till antalet. Lantmätarnas allmänna betydelse hade ökat i takt med skiftenas införande under 1700- och början av 1800-talet, och med sina kunskaper inom lantmåterikonsten var de naturligtvis oundgängliga när det kronobergska jordbruket nu skulle reformeras.

Men sjösänkningar, mossodlingar och kanalbyggen krävde inte bara kartor och matematiska beräkningar. Ägandekonflikter och tvister kring gränser och brukningsrättigheter var att vänta, varför kunnigt folk inom juridiken var nödvändiga. Så kom hela 10 personer ur det juridiska skrået. I vilken grad deras kompetens utnyttjades är svårt att veta, men deras medverkan är värd att notera.

I ämbetsmannagruppen ingår även gymnasielärarna och läkarna. Uppenbarligen åskade landshövdingen redan från början representanter ur denna bildningsaristokrati. Skolan var en fostrans och lärdomens borg och då man i hög grad utbildade präster som senare skulle ut i landets socknar var lärarnas insatser viktiga. Det framkom till och med tankar från medlemmar ur förvaltningsutskottet på att eleverna under någon eller några dagar i veckan skulle praktisera jordbruksarbete, men förslaget föll efter protester från skollärover. Även ett praktiskt inriktat prästerskap hade svårt att få in en sådan pedagogik i sitt neologiska evangelium.⁴⁸ Närheten till landskansliet och staden och känningar inom domkapitel och prästerskap i övrigt gjorde gymnasielektorerna till viktiga personer i uppbyggandet av hushållningssällskapet.

Av de sex lärare som deltog i det inledande arbetet docerade hälften i ämnen utanför det mer specifikt teologiska fältet. Professor Samuel Heurlin undervisade i fysik, doktor Magnus Lamér i naturlära (och var tillika sällskapets redaktör) och lektor Samuel Elmgren (sällskapets sekreterare och senare invald i Lantbruksakademien) var lärare i historia. De var samtliga

prästviga men använde sina kunskaper på icke-teologiska områden vilket gjorde dem passande för arbete med hushållsfrågor.⁴⁹ Därtill var skolans rektor Benjamin Lundelius medlem.⁵⁰

Läkarnas roll finner också sin förklaring. Dels intog de en naturlig plats bland länets vetenskapligt bildade, dels var de centralfigurer inom sjuk- och hälsovården. På många hushållningssällskaps bord kom vaccinering mot smittkoppor att ligga. Även om präster och klockare stod för det praktiska vaccineringsarbetet var läkarna den yttersta auktoriteten på området med ett övergripande ansvar. Deras medverkan visar också att sällskapets ambitioner sträckte sig utanför dess grundläggande syfte att understödja bygdens lantbruk. Gränserna var svåra att dra, och god folkhälsa gagnade givetvis i förlängningen också hushållet.

De titulerade bruksägarna var 14 till antalet (ca 10 %). Flera av dem, likt Adam Wilhelm Rappe och Malcolm Hamilton, var samtidigt stora jordägare med markant inflytande i länet. Bruksägarna dominerade den under 1700-talet framväxande gruppen av ofrälse ståndspersoner och tillika var bruksägarna i stor utsträckning ofrälse ståndspersoner. Detta märks tydligt också i hushållningssällskapet i Kronobergs län. Blott två bruksägare stoltserade med adliga namn, de ovan nämnda friherre Rappe och greve Hamilton. Övriga tillhörde de ofrälse ståndspersonerna. Flera av dem var också stora godsägare, och troligen bedrev samtliga någon typ av jordbruk vid sina bruk.

Handelsmännen och hantverkarna utgjorde en relativt liten del av sällskapet, endast 11 stycken eller 7 %. Borgarståndets (burskapsägande befolkningen) intresse i landsbygden och dessa näringar var ofta av sekundär art och deras generella inblandning i lantbruket över lag tämligen litet. Att länet bara hade en stad, Växjö, med omkring 2 000 personer (stads- och landsförsamling sammanlagd) varav cirka 20 % innehade burskap⁵¹, påverkade också representationen i sällskapet. Detta kan jämföras med Göteborg där stadens handelsmän dominerade hushållningssällskapet stort.⁵² Till det första förberedande mötet i september 1813 inställde sig visserligen handelsman Sven Wiberg, men inte någon handelsman eller hantverkare kom 1814 att ingå i sällskapets förvaltningsutskott. De fåtal borgare som ingick i sällskapet var främst där som jordägare. En av dessa var borgmästaren i Växjö, Erik Gustaf Holm. Han var både godsägare och stadens valde ordförande, och passade naturligtvis bra in i sammanhanget, inte minst då stora delar av borgarmedlemmarnas jordegendomar låg inom eller i närheten av staden.⁵³

Böndernas medverkan var sparsam till en början och i de fall de deltog var det troligen med herrarnas goda minne. Det fanns uttalade önskemål om bonderepresentation från sällskapets ledning. Ett starkt indicium på att flera allmogerepresentanter var handplockade var att nästan samtliga var hemmahörande i socknar där medlemmar med större gods hade sin hemvist. Några godsägare verkar ha fört en mycket genomtänkt strategi vad gäller att få med ”sina” bönder och ”sin” socken i sällskapet. Så har t.ex. överstelöjtnant Carl Rappe, ägare till Gårdsby och Kråkenäs herrgårdar i Gårdsby socken, lyckats få en bonderepresentant ur sin egen socken och en ur annexförsamlingen Söraby.

Resonemanget ovan ger vid handen att rekryteringen av medlemmarna byggde på planlagd grund. Det fanns en strategi ifrån grundarna att få representanter ur grupper i samhället som kunde komma sällskapet till praktisk nytta. Tydliga exempel på detta är lantmätnarna och juristerna vilkas kunskaper på ett självklart sätt var önskade. Dock är detta inte hela förklaringen till medlemskaderns sociala karaktär. Minst lika viktigt menar jag var det patriotiska kallar som samhällets elit kände inför uppgiften att delta. Det ingick som del i den medborgerliga plikten att medverka i samhällets uppbyggnad, i detta fall som ledamot av hushållningssällskapet.

Jord och ägande

Titlarna ger en viktig pusselbit, men något man definitivt missar i en undersökning grundad på titulatur är medlemmarnas relation till det som framförallt gjorde organisationen till medlemmarnas redskap för förbättring – jorden.

Stattin konstaterar att huvuddelen av medlemmarna i de sällskap han undersökt är på något sätt direkt brukare av egen jord.⁵⁴ Denna bild överensstämmer mycket väl med situationen i Kronoberg. Av de 143 medlemmarna 1814, är minst 102 brukare av egen eller annans jord. Troligen döljer sig ett antal brukare också bland de 41 personer som i denna beräkning räknas som icke-brukare. Exempelvis är flera av bruksägarna placerade i gruppen av icke-brukare, trots att de med stor säkerhet bedrev någon slags jordbruk vid sidan av sin huvudsakliga näring.

En mycket betydelsefull grupp bland jordbrukarna var de hela 63 ägarna av sammanlagt 73 gods runt om i länet, vilket utgör dryga 44 % av sällskapet. Deras ekonomiska ställning tillsammans med deras framstående positioner i sällskapets ledning gjorde godsägarna till numerära dominanter. Lägg därtill de sex brukspatroner som i denna genomgång betraktas som icke-jordbrukare men som med stor säkerhet i viss utsträckning var det.

Förutom dessa godsägare stod som brukare ett flertal andra grupper. En viktig sådan utgjordes av det övriga (icke godsägande) prästerskapet, som på sina prästgårdar bedrev jordbruk för egen maskin. Återigen får jag påpeka kyrkans roll som informationskanal för nyheter inom jordbruk. Prästgårdskulturen fungerade, i bästa fall, som innovativa nav i bondesamhället.⁵⁵

Officerare är ytterligare en sådan betydelsefull grupp. De var inte bara militärer utan i minst lika hög grad jordbrukare. Och även om den omvärldsliga situationen var hotfull 1813 hade rollen som bonde blivit allt viktigare i takt med att Sverige dalat från sin stormaktsställning och undsluppit många, långa och förödande krig.

Av de 28 personer som tituleras med officers namn är hela 20 ägare av gods. Också här visar det sig att jordinnehavet oftast var direkt avgörande för medverkan i sällskapet. Samtidigt måste sägas, utan att ingående undersökning gjorts, att troligen flera av de som benämns med officerstitel hade sin militära bana bakom sig. Överstelöjtnant Carl Rappe var storgodssägare på Gårdsby och Kråkenäs, Major Lars Johan Cavalli hade två gods, och Axel Hamilton var brukspatron på Huseby bruk, bara för att nämna några.

När medlemmarna betraktas ur detta godsägarperspektiv, och när man låter relationen till den tidens viktigaste resurs – jorden – får bestämma kategoriseringen, blir resultatet som följer.

Tabell 2. Översikt över kända jordbrukande ledamöter i Kronobergs läns Hushållningssällskap 1814.

Kategori	Antal	%
Godsägare	63	61,7
Präster (utan gods)	20	19,6
Officerare (utan gods)	8	7,8
Bönder	11	10,7
Total	102	99,8

Källa: Wexiö Tidning 3/1814.

Utän tvekan utgör godsägarna en dominerande maktfaktor. Hushållningssällskapet var inledningsvis en organisation för stora och små godsägare. Och under de närmaste åren kom bruksinflytandet att vara fortsatt starkt. Som tidigare nämnts är 1814 års medlemslista den enda kompletta, men i vissa årsredovisningar finns nya medlemmar nedtecknade. En undersökning av dessa ger vid handen att av 29 nyrekryteringar hämtas hela 10 stycken ur godsägargruppen.⁵⁶

Instiftandet av sällskapet skulle ske utan tanke på ståndstillhörighet. Det var tillgång till jord som var avgörande. De siffror som redovisas ovan säger otvetydigt att så var fallet. 2/3-principen upprätthölls: dryga 70 % i Kronobergs läns Hushållningssällskap var brukare av jord.

Begrundar man den yttersta makteliten i sällskapet, förvaltningsutskottet, utgörs det som tidigare nämnts till största delen av statstjänstemän i olika funktioner. Men dessa statstjänstemän var också i de flesta fall ägare av gods. Även inom styrelsen var alltså godsägarintressena mycket starkt representerade. Framförallt var det storgodsägarna som hade ett betydande inflytande. Inte mindre än sex av förvaltningsutskottets totalt 12 ledamöter var ägare av fler än ett gods. Också inom den grupp personer som kallades till det förberedande mötet på landskansliet den 16 september 1813 fanns en rad ägare av ett flertal gods. Länets yttersta jordägande elit samlades och bestämde dagordningen.

Allmogens underordnade ställning visas också i röstlängden till val av förvaltningsutskott som publicerades i Wexiö Bladet efter decembermötet 1813. Inte något namn med bondeklang står att finna i uppräkningslistan.⁵⁷ Önskade man från något håll se bönderna representerade, från allmogegruppen eller i överhetsleden, hade detta märkts i röstlängderna.

Att storgodsägarna uppfattade medlemskap som viktigt visas också av det faktum att 22 av totalt 25 ägare av mer än ett Kronobergs-gods var med i hushållningssällskapet. De tre som valde att stå utanför sällskapet var typiskt nog bosatta i Sunnerbo härad, alltså det härad som inte tillhör Varend.

Några förändringar skedde vid nyvalet 1815. Enligt stadgarna skulle vissa av ledamöterna i förvaltningsutskottet genom lottning utgå och ersättas av andra genom val. Carl Hederstierna avgick som vice ordförande och ersattes av släktingen Erland Hederstierna, ägare till två gods i Kinnevalds härad. Handlaren Sven Wiberg, ägaren av Östregårds gods beläget strax utanför Växjö stadsgräns, kom att ersätta Adam Wilhelm Rappe som var tvungen att dra sig tillbaka på grund av sjukdom. Godsägarna befäste sin ställning. Dock kom 1815 också den första bonderepresentanten in i förvaltningsutskottet. Det var riksdagsmannen Pehr Jonsson i Hornaryd som ersatte storgodsägaren Carl Rappe.⁵⁸

Godsägarnas dominans, tillsammans med brukspatronernas, återspeglas också i den lista på nya medlemmar som redovisas i årsredovisningen 1815. Av de 11 nya medlemmarna är åtminstone sex knutna till bruks- eller godsnäringen.⁵⁹

Ståndstillhörighet

Hur var sällskapets relation till det gamla samhällets ståndindelning? I vilken mån lyckades man spränga en gammal ståndstanke till förmån för en modernare, grundad på jordtillgång? Att reformer på området var praktiskt möjliga att genomdriva i ett allt mer urvattnat ståndssamhälle är klart. Det visades klart i riksdagsreformerna 1809–10, då adelns ensamrätt till högre ämbeten och det ypperliga frälset togs bort.

En uttalad målsättning för hushållningssällskapen var att de gamla ståndsskrankorna inte skulle stå i vägen för arbetet. Det var förbättringen som sattes i centrum, och för att få eliterna att delta var man från statsmakternas sida angelägen om att inte utestänga någon som kunde befrämja målet.

Ståndstillhörigheten skulle således spela en mycket underordnad roll. Samtidigt påpekades det i Wexiö Bladet efter det första mötet 1813 att ”Sällskapets ledamöter af alla Stånd voro talrikt församlade” vilket bevisar ståndsvokabulärens fortfarande aktualitet. Genom att hänvisa till ståndsbredden skapades legitimitet för verksamheten.⁶⁰

Tabell 3. Översikt över ståndstillhörigheten bland Kronobergs läns Hushållningssällskaps kända ledamöter 1814.

Stånd	Antal	%
Adel	39	27,2
Präster	32	22,4
Borgare	13	9,1
Bönder	14	9,8
Ofrälse ståndspersoner	45	31,5
Totalt	143	100,0

Källor: Wexjö Tidning 3/1814. Elgenstierna.

I viss mån samstämmer titlar och ståndstillhörighet. Således motsvarar antalet präster, borgare och bönder varandra i denna undersökning och i undersökningen av titlarna. Vad som skiljer sig åt är kategorierna ”Adel” och ”Ofrälse ståndspersoner”. Att adelsmännen var talrikt representerade är inte att undra på. De var i hög grad godsägare, en grupp som vi sett visade stort intresse för medverkan. Den största kategorin är dock de ofrälse ståndspersonerna. Över 30 % tillhörde denna grupp, bestående av civila ämbetsmän som länsstyrelsetjänstemän, lantmätare, jurister, läkare, icke adliga officerare samt inte mindre än nio brukspatroner (av totalt 14 titulerade). Av dessa ofrälse ståndspersoner var åtminstone 20 (troligen fler) ägare eller brukare av gods, vilket återigen bekräftar godsägarnas styrka, inte bara inom adelsgruppen utan också inom den grupp som ofta uppfattas som bärare av nya idéer – de ofrälse ståndspersonerna.

Även om de ofrälse ståndspersonerna inte ännu på många år skulle få representation i riksdagen (till exempel togs lektorer vid gymnasier upp i prästeståndet 1823, och godsägarna fick representation i borgarståndet 1834) hade gruppen en stark representation i den tidiga regionalpolitiska satsning som hushållningssällskapen utgjorde. Detta gällde inte enbart i Kronobergs län, där adeln vare sig var särskilt talrik eller ekonomiskt stark. Samma tendens går att upptäcka i flera andra hushållningssällskap. I Gävleborgs och Uppsala län utgjorde de frälse ståndspersonerna hela 43 %, i handelsstaden Göteborg 38 % medan Jönköpings län låg i paritet med Kronoberg, 28 %. Det bondedominerade sällskapet i Jämtland hade 21 % ofrälse ståndspersoner.⁶¹

Uppenbarligen var relationen till jorden och medlemmarnas ekonomiska status betydligt viktigare än ståndstillhörighet. Möjligen uppfattades det gamla ståndsuppdelningen till och med som en hämsko för det nya samhällets organisation, inom vilken hushållningssällskapen tänktes utgöra ett av flaggskeppen. Att man ändå inte helt övergav ståndsmetaforen är intressant, och visar på tidens blandning av gammalt och nytt. Och det är naturligtvis inte särdeles märkligt att ståndstanken levde kvar i ett samhälle vars yttersta maktinstans, riksdagen, fortfarande byggde på dess principer.

Geografisk spridning

Tidigare har påpekats sällskapets roll som förbindelselänk mellan stat och lokalsamhälle. Genom sällskapen och deras sockenorganisationer och med hjälp av idoga och patriotiska medborgare skulle landsbygden blomstra. Denna övergripande idé gör en undersökning av sällskapets geografiska spridning i länet relevant. I vilken mån spelade närhet till läns huvudstaden Växjö roll för rekryteringen av medlemmar? Ser man skillnader mellan häraderna vad gäller vilka som ansluter sig? Kan man finna gengratiska mönster?

Att Växjö stad intog en central roll i organisationens uppbyggnad står helt klart. Landshövding Carl Stellan Mörner, sällskapets ordförande, var stationerad i staden och med honom följde ett antal ämbetsmän i framskjutna positioner. Till det första förberedande mötet den 16 september 1813 deltog 16 personer (ordföranden inräknad) varav alla utom en på något sätt var knutna till statlig tjänst. Tre arbetade vid länsstyrelsen, två var lagmän, fyra hade officera-

res grad, två hade titlarna president respektive krigspresident, en var läkare, en var hospitalsysselman, en var biskop och en var lektor vid gymnasiet. Blott en, köpman Sven Wiberg, kom ”utifrån”. Han var ledande burskapsägande handlare i staden med stora intressen inom jordbruket.

De statliga tjänstemännen med säte i staden intog likaså en stark ställning i förvaltningsutskottet. Till skattmästare valdes räntmästaren på landskontoret Peter Adam Bergius, och på sekreterartjänsten tillsattes lektorn vid gymnasiet Samuel Elmgren. Också de vice ordförandeskapen dominerades av statstjänstemän med stark anknytning till Växjö. Förste vice ordförande blev biskop Ludvig Mörner, andre vice blev lagman Johan Bergencreutz, ”Vildmarkens betvingare”, hemmahörande på Kampens herrgård strax utanför staden, och på tredje plats kom statssekreteraren Carl Hederstierna. Av de tre ledamöter som valdes av landshövdingen var en lärare vid gymnasiet, och av de tre ledamöter som sällskapet utsåg var två ämbetsmän: en lektor på gymnasiet och en syssloman på hospitalet.⁶² I övrigt valdes två brukssägare och en godsägare, alla tre av hög dignitet, in i styrelsen.

Staden och det statliga inslaget i sällskapets ledning var inledningsvis onekligen starkt. Samma tendens visar Stattin som menar att agrarsamhällets intressen på grund av denna centring inte helt tillgodosågs och att stadens verkade splittrande på sällskapen.⁶³ Jag är dock något skeptiskt till detta. Den skarpa gränsen gick inte mellan stad och land utan mellan herre och allmoge, mellan storgodsägare och små brukare. Sällskapet dominerades stort av överheten, och då denna överhet hade gemensamma intressen och talade inom samma diskurs kunde avgörande motsättningar i stor utsträckning undvikas.

Hur var då spridningen i övrigt? Jag har undersökt prästerskapets, godsägarnas och böndernas bostads- och/eller brukningsort och vissa tendenser kan skönjas.

Alla sex härader i länet är representerade 1814 och fördelningen är inte uppseendeväckande ojämn. Vid undersökning av de 102 jordbrukande ledamöterna framkommer att häraderna Allbo och Kinnevald har 20 respektive 18 ledamöter. Sunnerbo, längst i väster har 17 medan Konga i söder och Norrvidinge i norr har 15 respektive 13 ledamöter. Det östra häradet Uppvidinge har 11 ledamöter. Till detta ska läggas sju officerare och en bonde som inte kunnat häradsplaceras.

Tabell 4. Översikt över antalet kända jordbrukare i Kronobergs läns Hushållningssällskap/härad 1814, samt befolkning/härad 1805.

Härad	Antal brukare	Invånarantal
Allbo	20	16 925
Kinnevald	18	13 026
Sunnerbo	17	21 922
Konga	15	16 933
Norrvidinge	13	6 890
Uppvidinge	11	14 589
Okänt	8	-
Totalt	102	90 285

Källor: Wexjö Tidning 3/1814. Andersson Palm 2000, s. 212–217.

I relation till totalbefolkningens fördelning på de olika häraderna blir medlemskader geografiskt ändå tämligen skev. Sunnerbo hade en bra bit över 20 000 invånare, i Norrvidinge bodde runt 7 000 personer. Ändå skiljer bara fyra ledamöter häraderna åt. Kinnevald är med sina dryga 10 000 invånare klart ”överrepresenterat” medan Konga med sina nära 17 000 personer skulle, om man följer denna konstruerade logik, upp några snäpp i listan. Men ”skevheten” är på sätt och vis inte alls märklig. Deltagande var i princip frivilligt och bara de intresserade antogs delta.

Man kan konstatera att det värendiska kärnområdet Kinnevald, Konga, Uppvidinge och Allbo dominerar stort medan gränshäraderna Sunnerbo och Uppvidinge liggande mot Jönkö-

pings län/Halland/Skåne respektive Kalmar län/Blekinge hade lägre representation, trots höga befolkningsciffror. Från Sunnerbosockarna belägna närmast Halland och Skåne finns inga medlemmar alls, och likadant ser det ut i Uppvidingesockarna som gränsar till Blekinge. Mönstret blir ännu tydligare då man beaktar situationen i Konga, som sammantaget har en tämligen hög representation: i de socknar som i söder gränsar till Blekinge är medlemskaderen noll.

Vad man direkt lägger märke till är Sunnerbos underrepresentation liksom att socknarna närmast de gamla danska områdena i högsta grad är underrepresenterade. Dessa områden var absolut inte befolkningsmässigt betydelselösa. Tvärtom är flera av dem stora socknar med över 2 000 invånare, och mot Blekinge gränsade länets största socken Allgutsboda (Uppvidinge, 2 993 inv.).⁶⁴

Förutom Växjös dominans kan man således konstatera att länets gränsocknar har en svagare representation än andra. Om man ser till relationen mellan geografisk spridning och social och ekonomisk tillhörighet finner man också vissa intressanta drag.

Alla häradar utom ett har representanter i samtliga av de tre kategorierna godsägare, präster och bönder. Undantaget utgörs av Kinnevald, som märkligt nog inte hade någon representant ur bondeståndet.

I Kinnevald, där Växjö är beläget, kan man klart skönja en överhetsdominans. Godsägarna intar en stark position. Likaså har häradet genom sin närhet till Växjö hela fyra borgare som ledamöter. Dock finns inte allmogeståndet överhuvudtaget representerat i häradet. Samtidigt som närheten till Växjö spelar en viss roll för anslutningsgraden kan man konstatera att de södra socknarna Urshult och Allmundsryd, gränsande till Blekinge, även de är starkt representerade med en civil tjänsteman, en brukspatron och en prost.

Ett intressant härad är Norrvidinge. Samtliga socknar inom häradet (7) har minst en representant bland antingen godsägarna eller prästerskapet. Möjligen speglar detta en rekryteringsstrategi från ledamöterna. Då häradet till ytan är relativt litet fanns goda möjligheter för godsägarna att skapa eller kanske förstärka sina nätverk i syfte att öka inflytandet i sällskapet. En trolig spindel i ett sådant nätverk är Carl Rappe, herre på Gårdsby och Kråkenäs säterier och ledamot av förvaltningsutskottet. Han var vän av odling och bedrev en nationellt uppmärksam och ekonomiskt understödd linberedningsskola på sitt gods.⁶⁵ Att denne inflytelserike och driftige man genom förbindelser med övriga godsägare och representanter ur prästerskapet skulle försöka skapa en rationell häradsorganisation verkar högst troligt. Gränsocknarna Gårdsby och Söraby hade tillika varsin bonderepresentant, vilket ytterligare stärker tanken på en plan från häradets, eller åtminstone från de båda socknarnas, sida. Att Rappe önskade en bonderepresentant från sina egna ägor är inte att undra på. Med tanke på det i vissa kretsar bristande folkliga förtroende överstelöjtnanten pådragit sig i den pågående tryckfrihetsrättegången ville han troligen visa upp sig som en folkets fader. En som det verkar politiskt genuint konservativ man som Rappe fann säkert också det gott med representation ur allmogen, även om det inte innebar något direkt inflytande för bönderna ifråga. Men det var bra att kunna redovisa inför både förvaltningsutskott, årsstämma och allmogen inom den egna socknen att man talade för andra än sig själv.

Fyra av de övriga godsägarna var nyblivna godsinnehavare och inte minst därför troligen angelägna om att följa med sin tid genom att bli medlemmar av hushållningssällskapet. I den socken där det saknas godsägarrepresentation, Tolg, var prosten, skalden och Esaias Tegnér's gode vän Johan David Aspelin ledamot. Att prosten fick representera jordbrukarintressena (och säkerligen också önskade att göra det) är visserligen inget anmärkningsvärt. Dock kan konstateras att det i Tolg inte fanns något gods överhuvudtaget. Ur ett godsägarperspektiv var kanske var prosten det bästa alternativet som fanns?

I Bergs socken fanns endast ett gods att räkna med (Bergs säteri) vilket var representerat genom brukspatron Vilhelm Lundblad.

Liknande mönster finner man i Allbo härad. Krigspresidenten Bror Cederström ägare av Oby och Benestad gods, Aringsås socken, har troligen uppmuntrat en kyrkoherde och en bonde att medverka i sällskapet. Samma tendens är tydlig i sockarna Drev–Sjösås–Hornaryd, där Adam Wilhelm Rappe, ägare av Braås gård och Böksholms bruk (Drevs socken), tillsammans med släktingen Fredrik Rappe (Drev), bonden Pehr Jonsson (Hornaryd) och prosten Jonas Wettering (Sjösås) ingår som medlemmar.

De 14 allmogerepresentanterna var hämtade ur minst fem av länets sex härader med åtminstone två representanter från vardera härad.⁶⁶ Dessa bönder innehade troligen framskjutande positioner i sina hemsocknar, något som verkar rimligt med tanke på deras uppgift som ljusets budbärare till de bredare lagren. Tyvärr ger medlemslistan inga indicier på om allmogerepresentanternas ekonomiska ställning eller deras relation till den jord de brukade – om de var skatte-, krono- eller frälsebönder. En bekräftande undersökning av deras individuella sociala och ekonomiska status ryms inte inom denna undersökning, men påståendet att de var bönder av anseelig kaliber stöds av det faktum att en av bondemedlemmarna var den tidigare nämnde riksdagsmannen Pehr Jonsson i Hornaryd. Man följde här Uppsalasällskapets kutym att utöva lockelse på bönderna genom att tillsätta en allmogeman i sällskapets innersta krets. Stättin visar att bonderepresentanterna i de sällskap han undersökt ofta var riksdagsmän, nämndemän, kyrkvårdar eller dylikt. De var likaså oftare skattebönder än frälsebönder. Det fanns annars en allmänt utbredd misstro mot sällskapen bland bönderna, som man på riksdagsnivå helt riktigt menade dominerades av grupper med andra preferenser än böndernas.⁶⁷ Men frågan är huruvida dessa bönder enbart kan betraktas som stödtrupper till godsägarna, och om deras deltagande skedde med herrarnas goda vilja eller om de agerade med tanke på egen och allmogens ställning. Det ovanförda resonemanget indikerar att de skulle vara godsägarnas utvalda, men det är naturligtvis en alltför enkel slutsats att dra. Med tanke på bondeståndets allt större inflytande politiskt såväl som ekonomiskt från slutet av 1700-talet kan det synas märkligt att gruppens ökade ambitioner inte också skulle märkas inom en så pass viktig inrättning som hushållningssällskapet. Även om de fåtal bönder som till en början deltog inte fick några ledande positioner betyder det inte att de inte såg stora fördelar med förmånliga lån och deltagande i en i de flesta ögon progressiv organisation. Samtidigt innebar, som ses i sällskapets stadgar (§8) att man genom sockenhushållskommittéerna kunde påverka utan att vara ledamot. Visserligen var pastorn alltid ordförande i dessa kommittéer och ledamöter bosatta i området var självskrivna. Bonden kunde genom att delta i kommittéerna som representant för sin rote dock få ett visst inflytande på verksamheten och framförallt få del av de krediter som erbjöds, och detta utan att erlägga en tämligen dyr årsavgift.⁶⁸

Genom inrättandet av kommittéerna följde man Lantbruksakademiens rekommendationer. Man var ovanligt tidigt ute. Liknande kommittéer inrättades i exempelvis Jämtland och Kristianstad län under 1817 och 1818, men troligtvis var Kronobergs län först ut då man redan vid starten 1814 hade ett kommittéväsande igång.⁶⁹ Troligen var den bråda starten ett resultat av det statsbidrag man blivit tilldelad, vilket ökade trycket på en effektiv organisation. Man ville uppvisa visa vilja, effektivitet och potens.

Samtidigt var sockenstämman allmogens mest betydelsefulla politiska forum. Och med tanke på den ovilja sällskapets ledning hade gentemot ett alltför starkt bondeinflytande var det inte märkligt att bönderna hölls utanför. Undersökningen indikerar således att det var godsägarna som rekryterade ett flertal bonderepresentanterna, kanske framför allt i trakter med hög andel frälsebönder. Böndernas inflytande i sällskapet skulle för lång tid framöver vara mycket litet.

Kronobergs län hushållningssällskap var en sammanslutning av länets besuttna medborgare. De tillhörde också, vilket visats genom undersökningen av medlemmarnas titlar, tillhörande inflytelserika grupper i samhällets elit.

Man vill gärna efter denna genomgång luta åt att gods- och bruksägarna genom sin ekonomiska ställning och framskjutna positioner i organisationen i övrigt utgjorde ett maktcentrum. Men vilka var dessa godsägare som undersökningen vill påskina innehade makten i sällskapet? Och omfattade de ett gemensamt batteri av idéer som kan betraktas som svenskt upplysning?

Utan tvekan bestod godsägargruppen av en salig blandning folk. Adelsmän och officerare, präster och ämbetsmän inom staten, handlare och hantverkare, lagmän och lektorer och hovmarskalkar, men med det gemensamt att de ägde större eller mindre gods inom Kronobergs län. Naturligtvis måste man fråga sig vilka värden de på grund av sina mer eller mindre upphöjda positioner delade. Naturligtvis var det en i de många stycken disparat samling människor som jag i efterhand förts ihop utifrån det faktum att de är ägare av större jordbruk.

Dock var de utan tvekan stående på liknade ekonomisk och social grund, och hade ett gemensamt stort inflytande inte bara i hushållningssällskapet utan i samhället överhuvudtaget. Denna kunskap är absolut nödvändig för att kunna förstå och rätt läsa den diskurs inom vilken det regionala offentliga samtalet kring hushållningssällskapet i synnerhet och hushållning i allmänhet fördes. Det är med detta samtal vi nu ska stifta bekantskap.

Hushållningssällskapet i offentligheten

Olika offentligheter – strävan mot konsensus, strävan mot konflikt

Både årsberättelserna och tidningarna är delar av det offentliga livet. De verkade delvis inom samma lagrum, tryckfrihets- och offentlighetsförordningen. Ändå är skillnaderna mellan dem stora.

Sällskapets årsredovisningar är genomarbetade slutdokument av ett års arbete. De andas konsensus och samstämmighet, och är i mycket hög grad ett alster av förvaltningsutskottets avsikter och vilja. Detta är inte undra på. Man ville visa upp en samlad fasad av kraftfullhet och samförstånd och framgångarna skulle väga tyngre än motgångarna, vilket var särskilt viktigt i en initial period. Då årsredovisningarna dessutom skulle läsas av Lantbruksakademi och kung var det viktigt att kunna uppvisa enighet, inte minst med tanke på det ekonomiska stödet som sällskapet. Relationen mellan statsmakten och sällskapet var efter oenigheten angående pengarnas användning inte helt okomplicerad, varför en enad och kraftfull front var nödvändig. Det förekommer visserligen debatt och motsatta ståndpunkter också i dessa årsredovisningar, men de är som vi ska se tämligen få och moderata. Naturligtvis hade det varit önskvärt att kunna jämföra årsberättelserna med de försvunna mötesprotokollen, där det möjligtvis kunde ha framkommit något mer av konflikt än i de i samklang sjungande årsredovisningarna.

För att hitta mer kritiska röster får man leta på annat ställe – i den lokala pressen. Här uppkommer emellanåt en mer högljudd debatt om hushållningssällskapets både vad gäller form och innehåll.

Dock skilde sig tidningarna åt. Flest kritiska uppfattningar står att finna i Wexiö Bladet medan konkurrenten Wexiö Tidning intar en betydligt ljummare hållning. Att så är fallet är troligen en direkt följd av den tryckfrihetsrättegång mellan Wexiö Bladets redaktör Rask och godsherren Carl Rappe, som vid instiftandet av hushållningssällskapet var i full gång. Rask hade på ett tidigt stadium blivit lovad rättigheten att trycka sällskapets handlingar. Efter dispyten med Rappe och landshövding Mörner ändrades dock detta förhållande, och lotten föll på det Nya tryckeriet och dess föreståndare Carl Berg. Berg var också redaktör för *Den anspråkslöse samlaren*, som i samband med tryckfrihetsrättegången ändrade namn till *Wexiö Tidning*. Att det nya förhållandet innebar ett rejält avbräck för Rask står helt klart, särskilt då han samtidigt förlorade tryckrättigheterna till länsstyrelsens utgåvor.

Rask bedrev i detta läge ett vad kan tyckas panikartat utpressningsförsök gentemot sina motståndare. Vid denna tid gjordes stora satsningar på upprättande av en fattigskola för stadens barn. Rask, som hela tiden utgett sig för att stå på den svages sida, bedyrade sin vilja att årligen skänka pengar till fattigskolans uppbyggnad mot att länsstyrelsen gav honom rättighet att fortsätta trycka deras arbeten. Svaret blev ett tyst nej och Rasks bidrag uteblev. Redaktören var parias inom många kretsar, och Wexiö Bladet blev än mer ett organ för kritisk debatt. Att med egen text förekomma på dess sidor kunde ge onda blickar.⁷⁰

En av Wexiö Bladets fiender blev hushållningssällskapet där både landshövdingen och släkten Rappe som vi sett hade stort inflytande. Tidningen blev den offentlighet vari sällskapet kritiskt debatterades. Här gavs belackarna utrymme, här skedde en hårdare granskning. Wexiö Tidning höll fast vid sin devis att inte vara någon stridsskrift, och hade en mycket tillbakadragen och gentemot sällskapet lojal attityd. Man biter inte den hand som föder en.

Här följer nu några av de debatter som står att finna i pressen. De är inte de enda i tidningarna som rör hushållningssällskapet, ett flertal andra mer eller mindre långa diskussioner står att läsa. De som här refereras och kommenteras är dock centrala för förståelsen av hushållningssällskapet och upplysningen. De visar samtliga på upplysningens tudelade karaktär – den att samtidigt frigöra och tvinga, och på spänningen däremellan.

Debatten om de 10 000 riksdalerna

I brevet från Kungl. Maj:t angavs att Kronobergs län hade tilldelats 10 000 rdr bco årligen i 10 år att användas för länets ekonomiska utveckling på jordbruksområdet. Pengarna skulle utgå som lån och användas till stora mossodlingsprojekt, helt enligt den nionde huvudtitelns stadgar. De många mossarna och sidlända markerna gjorde länet Kungl. Maj:t till en ypperlig mottagare. Genom kraftfulla insatser skulle det fattiga Kronoberg bli lite rikare och samtidigt fungera som förebild för andra sällskap i landet.

Pengarna skulle användas till odlingar på allmänningar vilka skulle delas in i ”lägenheter”. Dessa lägenheter skulle få vissa friår före återbetalning med ränta påbörjades, och skulle när bärkraft uppnåtts beläggas med skatt. Också privatpersoner kunde få tillgång till odlingslånen om avsikterna var av det storskaliga slaget. Odlingarna skulle kontinuerligt inspekteras och bedömas av präster och andra ”tillförlitliga personer”.⁷¹

10 000 rdr bco var ett stort belopp, och att det uppstod diskussion kring dess användande är inte att undra på. I samband med att det positiva beskedet började frågorna hopa sig, mycket på grund av kungabrevets otydlighet. Var pengarna en gåva? I vilken mån kunde resurserna lånas ut till enskilda, och i vilken mån var man *tvingad* att använda dem till större projekt? Skulle den jord som uppodlades med hjälp av de tillskjutna medlen verkligen skattläggas? Huruvida kunde pengarna användas till annat än uppodling av mossar?

Uppenbarligen var otåligheten från delar av allmänheten stor och man manade hushållningssällskapetets ledning att redovisa det aktuella läget. En inlägg i Wexiö Bladet den 18 september indikerade krav på öppenhet. En anonym författare skrev följande angående användandet av pengarna:

Huru och på hwad sätt denna anslagna Summa hälst skall kunna användas, blir således et granlaga ämne, som wißerligen väcker Allmänhetens upmärksamhet. Det må wäl anses för en gifwen sak, at den i Nåder anbefalte Hushålls-Committe meddelar Allmänheten, genom tryck, alla sina tankar i detta ämne, innan deß beslut fattas och fästas i wärkställighet, på det at Allmänheten må få gifwa nödige uplysningar.⁷²

Tryckfrihetsförordningarna anno 1810 och 1812 hävdade offentlighetsprincipen och det är på den författaren lutar sig när han underförstått kräver en reaktion från Kungl. befallningshavande. Ett yrvaket svar kom först nästkommande månad då man lät publicera både Lantbruksakademiens allmänna riktlinjer och kungens brev från den 18 augusti. Landshövdingen såg dels publicerandet som en pliktmässig åtgärd gentemot allmänheten, dels som ett tillmötesgående på en ”begäran af flere Ledamöter uti Cronobergs Läns Hushålls-Sällsp”.⁷³

Trots dessa inlagor fortsatte kritiken. I början av 1814 inför det stundande första mötet med sällskapet införde signaturen N.N. en skrivelse vilken ånyo beklagade informationsbristen.

Om meningen med den från Tryckerierna i Wexiö Annoncerade hushålls-Sällskapetets nästa sammankomst, är, att Sällskapetets Ledamöter endast skola höra Stadgarne sig föreläsa, utan rättighet at besluta något i detta eller andre afseenden; Så lærer Sällskapet samma gång ej blifwa talrikt, emedan man gierna kan wänta med kändedomen om deras innehåll, tills de från trycket warda bekante.⁷⁴

Återigen framställdes sällskapetets innersta krets som maktfullkomlig och utan egentlig lust till debatt. Uppenbarligen fanns en ovana från överhetens sida att på detta sätt göra bruk av den offentliga arenan. Hårda inskränkningar under de Gustavianska järnåren hade skapat ett debattklimat som stort skilde sig från den nya situationen. I modesta ordalag anklagades den yttersta makteliten för att inte uppfylla sina skyldigheter gentemot allmänheten. Medelorganisationens dubbla roll som statsmaktens redskap och regionens företrädare kom redan i inledningsskedet att bli tydlig. Organisationsformens krav på offentlighet gjorde dubbelheten än tydligare.

Stora projekt eller satsningar i det lilla?

Skrirelserna, framförallt angående det kungliga brevet om pengarnas användning, blev flera trots eller kanske på grund av att landshövdingens publicering i Wexiö Bladet. En uppenbar skiljelinje gick mellan de som önskade satsa stort och de som ville sprida pengarna genom smålån till de många människorna. Frågan var inte bara, och kanske inte ens i första hand av saklig karaktär. Diskussionerna var under den praktiska ytan fylld av tankestoff hämtat ur historiens och samtidens stora ekonomiska och politiska motsättningar.

Ett långt inlägg som sträcker sig över fyra nummer förespråkade storslagna satsningar på sjösänkningar och kanalbyggen. Bakom orden skymtar den så flitigt debatterande Adam Wilhelm Rappe. Under sin tid som medlem i hushållningssällskapet var han varm förespråkare av ett kanalsystem av grandiosa mått med syfte att binda samman Kronoberg med havskusten i Blekinge. I blickfånget stod först och främst en sänkning av sjön Åsnen, som genom kanalbyggen inte enbart skulle underlätta båtarten och handeln utan också ge ny god åkermark till bönderna vid sjöns strandlinjer. I vägen för hans planer råkade ligga en kvarn och ett antal ålfisken vilka Rappe ansåg skulle tas bort efter att ägarna fått rimlig ekonomisk ersättning. Det enskilda skulle ge vika för det allmännas bästa, det lilla skulle bort till förmån för det stora. På denna punkt var Rappe överens med kungamakten som vi sett uppskattade det storskaliga.

Att dessa stora nya åkermarker enligt kungens anmodan efter hand skulle beskattas motsatte sig dock Rappe å det starkaste.

Denna Kron-snålhet att genast uppsnappa och beskatta hvarje Lägenhet dertill, onyttig som den är i alla nya Näringar, är besynneringen skadelig, då ämnet att betala är producten af födo-ämnen.⁷⁵

Nej, en beskattning skulle otvetydigt minska lusten till nyodling vilket i sin tur skulle hålla tillbaka den befolkningstillväxt som nationen och regionen så väl behövde.

Och dock är det i denna odling, uti tillökandet af Folkets antal, i tillökandet af Folkets arbetshög för större Production, som Staters styrka, största och Säkraste Winst, består.⁷⁶

År 1813, dryga 50 år efter det att merkantilismen som politisk kraft stod på sin höjdpunkt i Sverige, uttalade brukspatron Rappe en av den ekonomiska dogmens grunduppfattningar: ett lands styrka och välgång står i direkt relation till antalet människor hon har till sitt förfogande. Ett överflöd av människor skulle skapa ett överflöd av behov som i sin tur drev fram initiativ, odlingar och näringar. Men det som kan verka gammalmodigt kom även att få en framskjuten roll i den fysiokratiska skolan, där dess ende svenske renlärige discipel, Carl Fredrik Scheffer såg det goda i en stor befolkning.⁷⁷

Också Rappes tro på stora projekt och det allmännas företräde gentemot den enskildes rättigheter pekar ideologiskt sett också mot tankar av äldre merkantila tankegångar även om den merkantilistiska politiken på svensk mark framförallt främjade manufakturerna.

Dock är kopplingarna till fysiokratismens eller reformmerkantilismens storgodsideal än tydligare. Även om fysiokratismen i sin renläriga form inte fick något egentligt genomslag i Sverige fanns en fysiokratisk mentalitet inom samhällets elit. Denna mentalitet bestod i en vision och en dygdig samhällsmedborgare som värnade om sin hembygd och dess utveckling. I denna ideologi kom det rationella jordbruket i centrum. Här framstod också gods- och bruksägare som självklara ledare av förbättring av landet. Fysiokratismens elitistiska, rojalistiska och upplysningsmättade terminologi passade som hand i handske för de svenska hushållningssällskapen.⁷⁸

Robert Malthus *Essay on the Principle of Population* utkom 1798. Malthus förutspådde en kommande svältkatastrof beroende på en alltför snabbt växande befolkning. Malthus, som var läst och begrundad i västvärlden, var säkerligen känd för Rappe. Dock var den realitet i vilken

Rappe befann sig mycket annorlunda den prästen Malthus kände och utgick ifrån. Befolkningsökningen i Kronobergs län kom igång på allvar först efter 1815, och 1809 hade länet genom epidemi haft en liten nedgång i befolkningskurvan.⁷⁹

Samtidigt driver Rappe ett regionalpatriotiskt resonemang i delvis motsatt riktning. De vinster som odlingsföretagen längs sjön Åsnen och på de uppodlade mossarna kunde tänkas ge skulle inte beskattas, utan få stanna och förränta sig på plats, vilket också skulle ge stora framtida vinster både regionalt och för staten.

De politiska idéer som Rappe anammat under sitt aktiva rikspolitiska liv under 1700-talet, inom vilken behovet av en stor befolkning förespråkades, inte övergivits trots att förutsättningarna i hög utsträckning hade förändrats. Men fysiokratismens krav på ett friare näringsliv och satsningar på ”modernäringen” hade också påverkat Rappe. Bara det faktum att han trots sin roll som manufakturägare såg jordbrukets utveckling som central för bygden och landet pekar i fysiokratisk riktning. Dock ej till den grad att han kunde skriva under på vad en skribent i Wexiö Bladet den 18 september 1813 påpekade.

För min enskilda del tror jag, at Jordbruket ej begär annat, än fullkomlig frihet och säkerhet. – Den minsta föreskrift eller afwikelse härifrån, gör ägarna modfälda. Och fruktande för framtida inskränkningar.⁸⁰

Fysiokratismen förespråkade ekonomisk frihet och hävdade jordbrukets primära ställning som samhällets grundpelare. Citatet ovan ligger på så sätt väldigt nära denna ekonomiska doktrin. Dock innebar tesen också ett starkt inslag av absolut kunglig suveränitet och ett folk i strama tyglar, vilket inte alls passar in på de liberala uttalandena ovan. Man bör nog istället sätta samman citatet med Adam Smith och den fria äganderättens primat, även om hans svenska förespråkare antog en mindre radikal ställning angående statens ambitionsnivå vad gällde dess rätt att påverka ekonomins riktning.

I motsats till detta hävdade Rappe det allmännas rättigheter över den enskildes äganderätt, helt i linje med det tidiga svenska 1800-talets smithska förespråkare.

Ägande rätten ropar man: den är, den bör wara helig! Ware helig! gerna; Men ingen helighet bör äga Pre-privilegium att skada – Man har drifwit denna satsen om heligheten tämmeligen långt – Man har ansett OBS! KOLLA: **denn** heliga rätten kränkas, derigenom, att Moßar ansedda såsom tillhörande en annans ägorymd blefwo odlade, och man har trott, det wara i en så kallad Ägares makt, att hindra (t.e. hushålls-Sällskapet) att icke endast odla, men äfwen sätta i odelbart stånd en Moße, som han dock sjelf ej wille förbättra. [– – –] Nej, en sådan ägande rätt kan ej existera.⁸¹

Samma tankar på det allmännas överhöghet över det enskilda påpekar Rappe i nästa nummer.

[E]n, för det hela, nyttig Sak, bör ej af en Enskilt ägares Capris kunna hindras. – Ett Bruk, en Qwarn, hwad hälst Watten-Wärk, bör gifwa wika för den Allmänna nyttan.⁸²

Att understryka att även ett bruk kunde bli flyttat på var självfallet ett tecken på att Rappe inte talade i egen sak. Många läsare var säkerligen medvetna om författarens identitet, varför ett sådant uttalande kunde passa bra. I övrigt menade Rappe att de 10 000 riksdalerna skulle användas till ett antal stora mossodlingsprojekt, uppräknade i nr 51 av den både bereste och beläste godsherren.

Utifrån sett kan Rappes resonemang uppfattas som splittrat. Han talar sig varm för nyttan av en stor befolkning, det allmänna bästa och för de stora projekten. Detta kan placeras in i en merkantilistisk samhälleuppfattning, men har också drag av en allmän konservativ tro på helhetens överhöghet över dess delar. Hans uppskattning av storsatsningar på jordbruksområdet stämmer väl överens med den fysiokratiska skolans tro på storjordbruk. Samtidigt ser han Åsnens sänkande som frälsande för alla de bönder som har sina gårdar runt sjön. Vidare hävdar han lokalsamhällets rätt till sina egna vinster, genom påpekandet att staten inte ska be-

skatta nyodlingar på mossjord. Rappes världsbild var teoretiskt sett splittrad, men i sin kontext ändå fullt rationell.

Men det fanns andra som propagerade för att de 10 000 riksdalerna skulle utgå som mindre lån till enskilda personer. Det var enligt en skribent hos den enskilde brukaren som roten till förändring låg. Genom små lån skulle Kronoberg blomstra. De stora projekten å sin sida skulle tömma kassan snabbt, utan goda resultat. Samma åsikt dryftades i några nummer senare där en skribent påpekade riskerna med stora projekt och fördelarna med små och många.⁸³

Sekelskiftet 1800 var en brytningstid. Radikalismen hämtade kraft ur den franska revolutionen och motståndarna samlades under konservatismens baner. För svensk del kom 1809 års regeringsform att bli ett tecken på den kompromiss mellan radikalt och konservativt som tiden innehöll. Att tryckfrihetsförordningen 1810 inskränktes bara ett par år efteråt pekar på att det tidiga 1800-talet de idémässiga nyheterna till trots kom att präglas av konservatism och tysk kameralism. Staten och kungamakten var även fortsatt den yttersta världsliga auktoriteten och dess långa historiska traditioner fick motivera dess maktanspråk. Martin Melkersson påpekar dock i avhandlingen *Staten, ordningen och friheten* (1997) att synen på relationen mellan stat och individ var stadd i förändring under det tidiga 1800-talet. Då det allmänna under 1700-talet var överordnat det individuella kom från början av 1800-talet det individuella och det allmänna att skiljas åt. I vilken grad det individuella skulle styra över det allmänna blev en politisk ideologisk fråga.⁸⁴

Men även om en konservativ ådra dominerade svenskt statsliv tiden efter 1809 uppfattade även konservativa portalfigurer skiftningarna i tiden. Esaias Tegnér talade på följande sätt vid Lutherjubileet i Lund 1817. Tron att revolutionens tid är förbi har kanske infunnit sig...

[m]en man bedrar sig; ty revolutionen är ingalunda slutad. Endast hennes yrsel är slutad: hon har sovit ruset av sig, och med full sansning och lugna blickar går hon ännu fram genom historien. Det är ett fåfängt försök att vilja tränga henne tillbaka, eller återföra det gamla systemet under sina förra lagliga former. Det gamla återkommer egentligen aldrig i historien, och allra minst det, varemot tidens ande så uppenbart förklarar sig.⁸⁵

Samtidigt som motsättningar uppenbarligen fanns, uppvisar argumenten ingen genomgående samlad karaktär hos någon av debattörerna. Istället utnyttjade man idéstoff som passade till den verklighet man befann sig i. Naturligtvis är det svårt att klart kunna bevisa de litterära referenserna och teoretiska inspirationskällorna till debattörernas slutsatser. Att ovanstående tolkning dock är rimlig är jag övertygad om, inte enbart utifrån vad min undersökning givit. Det är ett känt faktum att det tidiga 1800-talets ekonomiska debatt svårligen låter sig indelas mellan vattentäta skott. Lars Magnusson karakteriserar tidens ekonomidiskurs på följande sätt:

Det tidiga 1800-talets ekonomiska skribenter var helt klart inte merkantilister. En del av dem var tydligt inspirerade av den tyska kameralismen. Andra tycks ha stått mitt emellan gamla uppfattningar och de nya vindar som blåste från Smith och den brittiska klassiska politiska ekonomin. Mycket av det som skrevs verkar förbryllande och passar dåligt in i den stora tradition av ekonomisk idéutveckling som vi tidigare talade om.⁸⁶

Magnusson grundar sin slutsats på studier av ledande ekonomiska skribenter. Den undersökning jag här gjort baseras på mindre namnkunniga författares texter kring ekonomi och politik, kopplade till ett avgränsat ämne – hushållningssällskapets användning av sina resurser. Att sammanblandningen av -ismer och begrepp inte blir mindre på denna regionala nivå är inte så märkligt. Dock befinner sig debattörerna mitt uppe i en tid där begrepp och ekonomiska och politiska uppfattningar var under förändring. Denna förändring, starkt kopplad till en grunduppfattning kring nytta, vetenskaplighet och upplysning, ägde rum självfallet även i den lilla lantortsstaden Växjö.

Hur gick det då till sist? Sällskapet framlade i brev till kungen ett förslag att pengarna skulle få användas till annat än mossodlingar samt att enskilda personer kunde beviljas lån för odlingar av mindre omfattande slag. Tydligt kunde man från regionalt håll tydligen ganska fritt styra och ställa över de resurser man tilldelats så länge man kunde argumentera för sitt handlande. Måhända är också denna ökade regionala makt ett tecken i tiden?⁸⁷

Den jordbrukande bergsmannen

En debatt som innefattade både Wexiö Bladet och Wexiö Tidning pågick från december 1814 till april 1815. Debatten var en av de få där båda tidningarna var involverade vilket gör det möjligt att direkt jämföra de båda tidningarnas olika roller i diskursen. Ordväxlingen är unik också ur ett annat perspektiv, vilket jag återkommer till.

Diskussionen rör i första hand svedjandets för- och nackdelar samt motsättningarna mellan jordbruks- och järnbruksintressena vad gäller tillgången till skogen. Bakom ligger dock hela tiden mer djupgående frågeställningar av ideologisk art. Naturligtvis blir hushållningssällskapet utgångspunkt i meningsutbytet.

I en första inlägg den 10 december påpekas det myckna svedjandets katastrofala påverkan på skogstillgången i länet. Framförallt understryker författaren den stora förlust framtida generationer lider på grund av de kortsiktiga vinster man gör för dagen. Han understryker också svedjandets fara för bruksnäringens fortlevnad. Bruken menar han är en livsnödvändighet för upprätthållandet av ett gott jordbruk. Han hävdar att bruksnäringen inte ska skyddas mer än andra näringar men vänder sig mot en alltför liberal politik vad gäller äganderätten, vilken kan göra att svedjeeldarna utan inskränkningar kan få brinna, till stor skada för det allmännas bästa.

Tidehvarfvets upplysning har förskingrat dessa gammalmodiga tänkesätt, och bittida nog har jag haft det begrepp, att alla näringar böra njuta lika skydd. Likväl kan jag inte förtiga min fruktan, att dessa nyare liberala tänkesätt, som grundar på ägarens egna omtänka för framtiden en fullkomlig frihet i dispositionen, såsom rätta medlet att vinna en rätt hushållning med skogarna, torde urarta till en öfverliberalite, då man under titel af egande rätt lämna utur sigte Medborgarens skyldighet mot efterkommande, och i följe deraf utan föreskrift och tillsyn dispositionssättet, hvilket samfund helt naturligen bör vara inskränkt inom gränsen, att ej göra skada.⁸⁸

Skiftenas genomförande gav på sikt önskad effekt. Reformerna gav ökad individuell frihet vad gäller dispositionen av de egna sammanhängande ägorna. De större ägoenheter innebar minskade krav på hänsynstagande till det omgivande samhället. Det är denna individualisering artikelförfattaren tror ska leda till ohämmat svedjande. Att denna nationella fråga kommer upp i Kronoberg är inte att undra på då storskiftet här fick ett kraftigt genomslag med över hälften av alla byar skiftade vid slutet av 1820-talet. Debatten är alltså reaktioner på stora omvälvningar i regionens ekonomiska struktur.⁸⁹

Med tanke på dess stora betydelse är det inte underligt att skiftesfrågan blev i högsta grad ideologisk. Även om ingen var uttalad motståndare till förändringarna kom olika uppfattningar upp till ytan. I grunden fanns hela tiden idéer som mer eller mindre tydligt hade knytningar till upplysningen.

Den individuella drivkraften skulle, helt i fysiokratisk anda skapa framgång för hela samhället. Egoismen var i sin förlängning god. Samma tankegångar kan ses i Adam Smiths idé om marknaden som ett självreglerande system. Också genom bland andra den österbottniske prästen Anders Chydenius fick man på svensk mark förespråkare för näringsfrihet, inte minst på jordbruksområdet.⁹⁰

Författaren i Wexiö Bladet vänder sig kraftfullt emot en alltför radikal laissez faire-politik. Konsekvenserna av en låt-gå-baserad skogs- och jordbrukspolitik skulle bli alltför stora och negativa för helheten och framtiden. Genom tillägget att han inte önskade en tillbakagång till

en allmänt bespottad merkantilistisk politik ("alla näringar bör njuta lika skydd") avsågs inlägget att uppfattas som än mer välavvägt och moderat. Att tolka den försiktighet författaren i Wexiö Bladet uttrycker som kvardröjande merkantilism är således inte korrekt. Snarare ska detta och senare uttalanden tolkas in i ett mer allmänt konservativt perspektiv. Det finns i resonemanget en grunduppfattning om en existerande motsättning mellan å ena sidan individen och vinsten för dagen och å andra sidan helheten (staten, samfundet) och hänsynen till framtida generationer. Balansen är målet och vägen till det goda samhället.

Svar på inlagan kommer i Wexiö Bladet veckan efter. Det är signaturen "Jordbrukare" som i polemik mot föregående inlägg försvarar jordbrukarintressena. Den fria dispositionsrätten över de egna ägorna står i fokus, och en adekvat tolkning av den samma är enligt "Jordbrukare" följande: [M]an svårligen kan föreställa sig en fullkomlig ägande rätt, utan rätten att disponera hvar man äger; och att all föreskrift i sättet at disponera, är en inskränkning af ägande rätten".⁹¹

Efter detta klargörande inlägg fortsätter jordbrukare med en jämförelse mellan svedjandets behov av skog och bruksnäringens behov av vattenkraft. Han vänder sig emot att svedjandet på den egna jordlotten borde begränsas samtidigt som de fördämningar som bruken, fisket och kvarnarna ger upphov till inte på samma sätt ifrågasätts trots att de menligt inverkar på andra människors möjligheter till framgångsrik odling.

Om den förra heter det: man må ej Svedja, sin, utan gensäjelse, egna Skog, på sin odisputerade egna, mark; och detta för den skada man dermed gör, enskildt sig sjelf och sina Arfvingar, och Allmänt, Staten och Efterkommande. [---]

Å andra sidan finner man: Ett Fiske, en Qvarn eller annat Wattenvärk, kanske ingen ting annat än en sammanslutne hop af Bullersten. För hvars mans ögon synas dessa göra en ganska stor skada på (NB) andra Ägor – ledera deras ägande rätt – och med det samma, hindra de Odlingar som skulle kunna för det närvarande, och ännu mera för framtiden bidra till Ökande af Rikets Styrka och Folkmängd, således ock, Självständighet.⁹²

Detta, menar "jordbrukare" kan förekomma utan åtgärd, trots att det strider mot det allmänna bästa.

Före denna huvudpoäng i resonemanget, ger "jordbrukare" Wexiö Tidning en gliring, genom att påtala det angenäma i att i tidningen kunna läsa *något* om resonemangen inom hushållningssällskapet, vilket han uppfattar diskussionen kring äganderätten och svedjandet vara. Han gissar också att skribenten i Wexiö Tidning den 10 december är bruksägare och ledamot av hushållningssällskapets förvaltningsutskott, då ordvalen och ställningstaganden drar i den riktningen.⁹³

Replik kommer i Wexiö Bladet den 25 februari 1815, då skribenten i Wexiö Tidning 10 december går till motangrepp. Under signaturen "Bergsbrukets advocat" motsäger han först "lantbrukares" spekulationer kring huruvida han är ledamot av förvaltningsutskottet och tillika bruksägare. En tolkning i den riktningen är en klar överdrift menar "Bergsbrukets Advocat" och ger en rad andra lika spekulativa tydningsförsök utifrån den text han har skrivit: Jag kan lika gärna vara präst, eller domare, eller "hvarföre icke en slätt och rätt Patriot? mon om Rikets och Landsortens framtida wäl."⁹⁴ Vidare säger sig "bergsbrukets advocat" inkläda sig rollen som järnhanteringen försvarare, just för att få fart på debatten och locka till reflektion.

Som replik på Lantbrukares påpekande att uppdämningar förstör mycket bruksbar jord, svarar han att man vid anläggande av fördämningar alltid genomför "konsekvensanalyser" samt att ersättningar till drabbade utdelas. Han går vidare och menar att om uppdämningens negativa konsekvenser överstiger dess positiva verkningar för samhället bör det tas bort. Han menar vidare att det inte går att försvara svedjningens negativa följder endast för att missförhållanden emellanåt råder i vissa fördämningsfrågor. Skillnaden mellan de som bränner och

de som uppdämmer utan tanke på följderna är lika goda kolsupare. ”Det är endast Röfvere till Lands, eller Röfvere till Siös som gifwa sig sjelfwe den starkares rätt, sy förstöra; icke besinnande at de ej kunna skapa.”⁹⁵

Efter en diskussion huruvida man bör komma åt svedjandet genom lagstiftning eller frivillighet (författaren föredrar frivillighetsvägen) avslutas artikeln med en rekommendation till måttligt svedjande, tills det att bättre jordbrukssätt har utvecklats.⁹⁶

Redan i följande nummer kommer svar som säkerligen fick många läsare att hoppa till.

Ska jag stickna, eller skall jag skratta? – åt min herres adreß till mig? – herre Jordbrukare är redan mycket: men Jordbrukare i Wexiö Bladet, en den fullkomligaste beskrattning. – Jag väljer detta sednare: att skratta – Jag skrattar. Också jag skrattar åt deßa Jordbrukare på Papperet som utan erfarenhet af handläggning – utan att eftertänka Jordbrukarens alla behof – utur journaler, Annaler och egna inbillningar, hopgjöra Systémer och föreskrifter i hushållningens practiska delar. Nej, då har min herre walt den bästa delen – Advocera på Papperet: Si det bär sig.⁹⁷

I inlägget i numret tidigare hade Bergsbrukets Advocat klargjort sin vilja att skriva en stridskrift och göra debatten till ”partisak”, och på denna uppmaning svarare nu ”Jordbrukare” med besked. Att anklaga ”Bergsbrukets Advocat” för att vara lantbrukare blott på papperet var naturligtvis en ren provokation. Efter denna drapa avslutar ”Jordbrukare” med en redovisning av nogsamma beräkningar på hur mycket en normal brukare förlorar på att använda sin skog till kolning såvida marken inte svedjas och besås efteråt. Han verkar vilja visa att han just med hjälp av sin bildning är kapabel att bedriva rationaliseringar av jordbruket.

En ny debattör gör sin röst hörd i Wexiö Bladet den första april. Under rubriken ”Bref från en Landtbo” (som på grund av sin omfattning publiceras som bilaga) påpekar skribenten det högst olämpliga att diskutera ödesfrågor på det lättsinniga och delvis plumpa sätt som gjorts i tidningen under den senaste tiden. Vidare håller ”Landtbo” med ”Jordbrukare” angående det ekonomiskt orimliga i att avstå från att svedja marken efter att skogen huggits ned. Genom ingående beräkningar efter tysk modell nås samma om än något modifierade resultat: att avstå från svedjande innebär för bonden en ekonomisk katastrof.

Efter detta konstaterande kommer författaren in på det som legat som ideologisk underström i hela debatten: motsättningen mellan den fria äganderätten visavi hänsynen till samhälle och kommande generationer.

Ni torde redan, min herre, börja misstänka, att jag, i den heliga ägande rättens namn, will förblanda frihet med sjelfsvåld, och söka bewisa det frihet är rätt att begagna sin egendom afwen medförer frihet att förstöra den. Jag ska straxt taga Eder ifrån detta misstag, då jag förklarar, att jag härmed endast welat wisa en Jordbrukares rätt att af sin egendom taga högsta möjliga afkastning, då det ej sker till andras förfång, eller på efterkommandenas bekostnad.⁹⁸

Det nutida svedjandet är förödande, då den sker på mager jord och då jorden brännes allför hårt och omöjliggör odling av gräsväxter efter att rågen och potatisen är bärgad. Det är denna destruktiva form av svedjning som lett fram till dagens krav på totalförbud anser ”Landtbo”. Så behöver det dock inte vara. Försättningen är en argumentation i syfte att bevisa fördelarna med en för alla gynnsam svedjningsmetod. Med teoretisk auktoritet i ryggen (den tyska professorn Rodloff) och praktiska exempel (delar i Jönköpings län) diskuteras frågan. Också bruksnäringen diskuteras. På den i ett tidigare inlägg ställda frågan om huruvida inte brukens vattenfördämningar och krav på skogsprodukter från omgivande kolbönder var ett brott mot den fria äganderätten och ett uttryck för det ”sjelfswåld” man vill stävja, svarar landtbo, att man genom en sådan tolkning inte förstätt skillnaden mellan fri äganderätt och sjelfsvåld.

En werksam Man har wågat sin möda och sin förmögenhet på en klippa och ett Strömfall: han har förwandlat detta ställe till en behaglig boningsplats för Människor, ifrån att vara wilddjurs nästen; han har uppletat och tillgodogjort Bergens och jordens skatter, ja sjelfwa sjöbottens riekdommar hafwa ej undgått hans outtrötteliga forskningar: han har derigenom berett tusentals människor att för alla tider få förtjenst och bröd.⁹⁹

Grannarna till denne man har, enligt ”Lantbo”, godvilligt och mot skälig ersättning medgivit att tillgodose brukets ägare med skogsprodukter. På detta sätt uppkom kolningskontakt mellan bönderna och bruksägaren. Dessa kontakter var avsedda att gälla för all framtid, utan att man då kunde förutse de prisstegringar som senare skulle komma, till förfång för kolbonden. Men i grunden, menar lantbo, är anklagelserna att bruksägarna skulle ha förstört skogarna och odlingsmöjligheterna i grunden felaktiga. Istället är det behovet av bränsle och uppsättandet av gårdsgårdar som ligger bakom bristen på skog.

Det är alltså genom uråldriga kontrakt som samhället är uppbyggt. Även om skribenten i detta fall hänvisar till enligt honom legitima uppgörelser mellan bruksägaren och kolbonden kan man knappast undvika att tolka resonemanget i ett bredare idéhistoriskt perspektiv. Den från antiken stammande kontraktsteorin fick starkt genomslag i Sverige under 1700-talet framförallt genom tysken Samuel von Pufendorf, professor i juridik vid Lunds universitet. Inte minst kom tidens merkantilister att anamma Pufendorfs naturrättsliga resonemang. Han menade att staten var en förnuftets inkarnation utan vilken människan skulle befinna sig i kaos och anarki. Tesen passade tidens merkantilister som hand i handske.¹⁰⁰

Att den pufendorfska idétraditionen skulle leva kvar och upp till användning i debatten kring hushållningssällskapet finner jag inte orimligt. Visserligen hade tron på staten som förnuftets inkarnation börjat ifrågasättas redan under slutet av 1700-talet. Men att människor sällan helt abrupt överger ett tankemässigt mönster för ett annat är en bärande tanke i mitt resonemang. Tvärtom släpar man mer eller mindre medvetet med sig en idémessig barlast. Mer framgångsrikt är att betrakta människors agerande inte utifrån en teoretisk rationalitet utan utifrån en praktisk. Begrepp som är kopplade till vissa tankemönster blir till verktyg i praxis. Agenten, i det ovan citerade fallet ”Lantbo”, kunde, eventuellt omedvetet komma att använda sig av ett begrepp som kontakt utan att för den skull vara medveten om dess kopplingar till en mångtusenårig idétradition.

Tillbaka till Wexiö Bladet. ”Lantbo” är positiv till ett måttfullt svedjande, och talar sig varm för brukens rättigheter. Detta är dock inget som öppet erkänns.

Jag tror mig förutse, att, då denna betraktelse blifwe anonymt öfwerlemnad till allmänhetens bedömande, giåa alla de, som mera fråga efter författaren än saken, att jag antingen är Bruksägare eller i det minsta Bergsbrukets Advocat. Men måne det ej wore möjligt att jag är ingetdera, utan helt enkelt en Patriot, som inser, att intet samhälle kan äga bestånd längre än den ena näringen räcker den andra handen och att ingen sann enskilt winning existerar som ej tillika är det allmännas och en Rättwis man, som yrkar att den ena näringen ej skall florera på den andras bekostnad.¹⁰¹

Saken är viktigare än personen, det hela är viktigare än det enskilda. Dessa två sentenser genomsyrar denna text, liksom de flesta andra inlägg som debatterar hushållsfrågor. Trots att texten uppenbarligen är en partsinläga till förmån för bruksägarna är det viktigt för ”Lantbo” att påpeka att han arbetar för hela samhällets fromma. Att som läsare sitta och gissa identiteten bakom författarens signatur påpekar han vidare vara småsint och utan egentlig nytta. Det är argumenten i sig som ska avgöra textens värde, inte författaren och dennes eventuella bakomliggande avsikter.

Tidigare har signaturens centrala betydelse i tidningarna uppmärksamats. Uppenbarligen är det både viktigt och inte viktigt att uppträda anonymt. Texten ska tala för sig själv, samtidigt som det är av yttersta vikt att inte avslöja sin författaridentitet. Att man inte ville avslöja sin identitet i det täta sociala och ekonomiska nätverk som man befann sig i är inte märkligt.

Till detta ska läggas det som här påpekas av ”Lantbo”, att texten i sig är tillräcklig och att vetenskap om författaren bakom riskerar att leda till man ser texten endast som partsinlaga. I ett samhälle där upplysningsfilosofins objektiva kunskapssyn så starkt genomsyrade debatten var det av största vikt att understryka sin opartiskhet på sakplanet och arbetet för det gemensamma bästa på moralplanet.

Patriot, ett mycket positivt laddat och i tiden ofta använt begrepp, kommer här åter i bruk. ”Patriot” och ”medborgare” framstår i mina texter som grundläggande begrepp för elitens självförståelse. Att vara en upplyst och patriotisk medborgare innebar att man var osjälvisk, nitisk människovän med helheten som primärt mål i arbetet för ett bättre samhälle. Den tidens patriotism ska alltså inte primärt sammankopplas med den aggressiva nationalism som senare skulle komma, även om nationalistiska strömningar kan skönjas redan kring 1800-talets början i takt med romantikens ökande inflytande. Mer om detta senare.¹⁰²

Vi gör ett kort avbrott i ”Brev från en Landtbo” för att senare återkomma. Anledningen är ett parallellt meningsutbyte som förs i Wexiö Tidning. Den åttonde mars inkommer ett försvar för bonden och det kloka svedjandet. Enligt författaren har Sverige en lång tradition av svedjande, vilket bevisas av namnet på fosterlandet: Svea. Enligt författaren sveddes visserligen jorden alltför hårt under tidigare perioder, med nedslående resultat: fortfarande är växtligheten mycket klen och inget går att odla på dessa ställen. Men av detta har den småländske bonden dragit kloka slutsatser.

[E]tt bevis på småländska allmogens klokhed och patriotisme, är att så snart den hant inse de olycksaliga följderna, af ett så grymt förfarande mot vår moder – jorden – öfvergaf den alldeles sådane företag, ehuru arbetet dervid var obetydligt, ej öfverstigande det: af ett svedjelands fullkomliga beredande, och vinsten, af en god rågskörd, nästan alltid säker.¹⁰³

Sålunda ett rungande försvar för en klok svedjning, och ovanligt nog visad uppskattning för den svedjeverksamhet som bedrevs i Kronobergs län. En vis allmoge hade på egen hand lärt av sina misstag. Detta var inget som hushållningssällskapet eller andra behövde påminna om eller moralisera över. Visserligen kunde bonden fortfarande vara hjälpt av tips på hur en mer effektiv svedjning skulle tillgå. Dock stod de sanna experterna att finna inom skaran av män med praktisk erfarenhet. För att riktigt kunna bedöma hur ett effektivt skogsbruk ska bedrivas ska man, enligt författaren, ha växt upp på den plats man brukar, man måste ha sett skogen växa. Den sanna och nyttiga kunskapen är inget man kan läsa sig till.

En säker ärfarenhet i sådane saker [jord- och skogsbruk] innehafves sällan av så kallade herremän; ty flere år, af deras lefnad hafva de merendels varit ute på stora verldsteatren, och glömt deras barndomsårs vackra aftonscener, då grannarnes svedjeland brändes. Blott gamla kloka bönder äro vanligen i detta fall kloka.¹⁰⁴

Bondens praktiska kunskaper höjdes till skyarna, herremannens bokliga vetande ratades. Som i Rousseaus Emile betraktades lärdomar dragna av den egna erfarenheten vida överlägsna de akademiska.¹⁰⁵

Vår skribent var inte ensam i sitt förakt för boklig lärdom. Samma kritiska uppfattningar av jordbruksvetenskap och teoretiska resonemang stod att finna i engelsk jordbrukslitteratur. Även om vetenskapen och jordbruket hade börjat göra följe och att man i allmänhet satte högt värde på det vetenskapliga fanns fortfarande en vida spridd tvekan gentemot teoretisk agrar verksamhet i England såväl som i Småland.¹⁰⁶

Detta var naturligtvis en rejäl skrapa åt hushållningssällskapets förvaltningsutskott som ju bestod av idel lärda ”herremän”, visserligen inte helt utan praktisk erfarenhet. Något som stärker detta påstående är att författaren vidare karaktäriserar utskottet som något av ett hemligt sällskap utan egentligt vilja att publicera sig eller på annat sätt avslöja sin verksamhet i

offentligheten. Författaren har ”hört omtalas” att sällskapet arbetar för införande av energi-
besparande kokkärl för allmogen, vilket sett i sitt sammanhang knappast kan tolkas som något
annat än ytterligare kritik av sällskapets otillräckliga offentlighet. För övrigt menar han att
dylika kokkärl förslår dåligt. Medlet till minskad skogsåtgång är inte reducerat svedjandet,
utan bättre boningshus och färre trädgårdsgårdar.

”Hvarföre [-] kasta ridicule på ugnarne, eller den som projecterat deras allmänne nytt-
jande.” Så skriver en herre i Wexiö Tidning den 22 mars som svar på inlägget. Svaret innehåller
också ett flertal rättelser och anspelningar på okunskap, slarvigt läsande och motsägelse-
fulla resonemang. Bland annat påpekar han det uppenbara att om nu bönderna redan lärt sig
av sina misstag utan ”herremännens” inblandning, varför då i tryck återigen informera om det
rätta sättet att svedja? Att denna inlaga förekommer i förvaltningsutskottsvänliga Wexiö Tid-
ning är värt att poängtera. Avslutningsvis påpekar svararen det goda i anonymiteten, vilket ger
möjligheter för kontrahenterna att fortsätta debattera utan att komma i direkt kontakt, eller bli
riktiga ovänner.

Tydligen är det först vid ett avslöjande av den sanna identiteten bakom inläggen verklig
osämja uppstår. Det är först genom direkt konfrontation som det sociala nätverket på allvar
kommer i gungning. Så länge anonymitetens slöja hänger framför texternas ursprung kan de-
batten försiggå. Det är först när slöjan faller som diskussionen ”må urarta, genom bitterhet
och afvikelser från hufvudföremålet.”¹⁰⁷

Åter till Wexiö Bladet och ”Brev från en lantbo”. Under författandet av sitt långa inlägg får
han enligt egen utsago Wexiö Tidning nummer 19 i sin hand och känner sig manad att kom-
mentera inlägget. Minst sagt kritiskt går han till väga och ifrågasätter i stort sett allt vad han
läser: det går på sina ställen utmärkt att svedja på sluttande och stenig jord, det är inte gärd-
gårdar och vedbrand som ligger bakom skogsbristen i Kronoberg... Skriften avfärdas med
sedvanlig hänvisning till ett utslag av skrivklåda. ”När man skrifwer om hushållning borde
man hushålla mindre med rediga tankar än med bläck, tryckswärta och papper.” Må hända är
denna kommentar också en pik till Wexiö Tidning, som i ett av de i tidningen fåtaliga inlägg
vad gäller hushållningen, enligt lantbo, uppvisar en ”författares ojämförliga uselheter”. Troli-
gen retar sig ”Lantbo”, som nog tillhör samhällets bättre bemedlade, också på kritiken av her-
remännen.¹⁰⁸

Avslutningsvis rekommenderas måttfull svedjning vilket mycket väl kan genomföras utan
att skogen föröds eller att den heliga äganderätten missbrukas. Han hoppas också på replik
från hushållningssällskapets förvaltningsutskott i denna viktiga fråga.

Efter denna kombination av faktaspäckad genomgång och uppsträckning vad gäller stil och
allvarsamhet väntar inte svaret länge. Ett längre inlägg kommer i Wexiö Bladet nummer 16,
också det på grund av sin omfattning som bilaga. Inlägget kommer från signaturen ”Jordbru-
kande Bergsmannen”. Författaren avslöjar inledningsvis att det är han som ligger bakom sig-
naturernas ”Bergsbrukets advocat” och ”Jordbrukare”. För att få igång debatt och tankar i
dessa så viktiga frågor har han alltså agerat både opponent och respondent! ”Det är underligt
att libellera med sig sjelf!” utbrister han, och berättar om hur erfarenheten fått honom att ta till
detta tveksamma men effektiva knep:

Redan wid Wexiö Bladets första början, i dess första N:o 7 år 1810 – framkastade jag några frågor i
Skogshushållningen. – Jag tänkte att bringa Ämnet under Öfwerläggning. – Ingen enda fråga fanns wär-
dig något Swar. – Några gånger sedan, har det blifwit knäppt på samma Sträng. Förgäfwes – Imedlertid
har behofwet af bot tilltagit. – Denna sista utwägen har lyckats. – Jag tänkte: – Jag ska formera en Strids-
skrift. Skulle ej denna kunna ägga? – och, om ingen will företaga sig att utveckla Ämnet; må jag då sjelf
gripa mig ann så godt jag kan, och deraf rättelser uppkomma. Min herre har, sporrad af frugtan att se detta
Stora Ämne bortblandat i Småagtigheter, förekommit mig – och derwid har wi alla wunnit: Jag – Allmän-
heten och Ämnet.¹⁰⁹

På detta sätt försvarar han sitt handlande att på eget bevåg föra debatt både för och emot svedjande. Sitt glättiga och provocerande tilltal, det som ”Lantbo” betecknar som ”gyckel”, har enligt ”Jordbrukande bergsmannen”, samma avsikt; att genom lättsamhet och retning få människor att läsa om allvarliga ämnen. Tanken var aldrig, påpekar han, att göra ämnet till bisak och formen till huvudsak. Dock har målet i detta viktiga ärende fått helga medlet.¹¹⁰

Att den regionala offentliga debatten led brist på debattörer är väl en rimlig tolkning av citatet ovan. När ingen svarade på inläggen i tidningen fick man göra det själv. Uppenbarligen accepterades tilltaget av Wexiö Bladets utgivare direktör Sven Rask, som naturligtvis var medveten om att samme man stod bakom de flesta av inläggen i ”debatten”. Det var således inte så pass oseriöst att en tidning inte kunde godta påfundet. Rask var som vi sett mån om att få igång den lokala debatten, vilket klargjordes redan i tidningens programförklaring 1810. Tidningen skulle ju fungera som upplysningens medelpunkt i regionen, och med detta syfte för ögonen behövde inte pressetiken, i den mån det fanns någon, stå i vägen.

Ur Rasks synvinkel var också varje inlägg som kunde locka läsare till Wexiö Bladet och från Wexiö Tidning välkommet. Att få överta den debatt som inleds i Wexiö Tidning var troligen också en fjäder i hatten för den hårt ansatte direktören.

Utan tvekan ligger en debatt med sig själv tämligen långt ifrån den tidens norm. Det borgerliga offentlighetsidealets samtal byggd på förnuft och öppenhet och, som så tydligt stadgade upp tidningsdiskursens uttalade regelverk (det fanns således, vilket påpekats, ett osynligt regelverk), förutsatte onekligen samspråk mellan åtminstone två individer. Det var i mötet med andra som kloka tankar föddes, inte genom att självsvåldigt slå fast skillnaden mellan rätt och fel. En sentens i ”Bref från landtbo” fångar denna tanke på ett ypperligt sätt: ”Wi måste betrakta hwarje sak ifrån mer än en sida om wi skola komma till målet – det rätta och sanna.”¹¹¹ Att sitta och grubbla på sin kammare var således inte att rekommendera. Att debattera med sig själv i offentligheten var något av ett märkligt mellanting. Visserligen såg jordbrukande bergsmannen saker och ting från mer än en sida, men att bryta sina egna åsikter mot andras åsikter var att föredra.

Att debattera med sig själv var ovanligt, men dock inte helt unikt om man ser till den nationella kontexten. Så förde till exempel Kellgren diskussion med Kellgren om naturvetenskapens contra poesins nytta i Stockholms Posten på 1780-talet.¹¹²

Att diskussionen försiggick under anonymitetens täckmantel har tidigare påpekats vara viktigt. Styrkan i argumenten kunde lätt grumlas om källorna avslöjades. Tankens klarhet kunde ördunklas vid vetskapen om att människan bakom orden kanske talade i enskild sak, och inte för det stora helas uppbyggelse. *Den upplyste patriot*en, allmänhetens vän och nationens frälsare, var den sanna hjälten och tidens i särklass mest eftersträfvansvärda karaktär.

Innehållsmässigt kommer ”Jordbrukande bergsmannen” att hamna tämligen tätt inpå ”Bref från en Landtbo”. Det kloka och måttfulla svedjandet var fortfarande nödvändighet liksom att bruksnäringen skulle ha sina rättigheter att utkräva körslor och kol till sina ugnar.

Han tillägger också att han har större förtroende än ”Landtbo” för vad hushållningssällskapets sockenkommittéer kan uträtta vad gäller direkta åtgärder likväl som att agera förebild för ett nytt jordbruk.

Projektmakaren

– Hör! Säj mig hur Förwaltningen
till nya Stylars köp kan Odlingsmedlen lemna?
Hwar Odling man dermed kan ämna
begriper jag ej lätt.
– Och jag, – jag tycker det är rätt
då hela Odlingen
tycks endast bli på Papperet.¹¹³

Denna vers eller ”wisa” stod att läsa i Wexiö Bladet våren 1815. En på orten bosatt prenumerant ville på detta sätt fästa uppmärksamhet på den ineffektivitet som hushållningssällskapet enligt honom uppvisade. Versen var en tydlig markering gentemot en direktion som skribenten ansåg inte gjorde sitt jobb. ”Stylar” syftar på de matriser som användes vid tryckning av författade alster. Uppenbarligen hade förvaltningsutskottet, ”Förvaltningen”, köpt in en uppsättning för att använda till sina utgåvor. Det är märkligt nog inte redovisat i årsredovisningarna. Eventuellt hade någon typ av bidrag utgått till redaktör Fredrik Berg på Nya Tryckeriet, varifrån det Länsstyrelsens och hushållningssällskapets officiella handlingar från 1814 trycktes.

Vi har tidigare i texten sett prov på en allmän skepsis mot vad man kallar ”skifklåda”, (finns andra ord också, ta reda på), vilket uppfattades som slöseri med både tid, papper och pengar. Versen faller inom denna allmänna skepsis mot för mycket prat och skrivelser och för lite handfast handling, en attityd man finner genomgående i pressen. Skribenten kunde alltså, genom att stödja sig på lyxkonsumtionsdebatten vilken låt i tiden, kritisera sällskapet både för ineffektivitet och slöseri med både pengar och tid. Att påstå att sällskapet misshushållade var naturligtvis ett kraftigt påhopp på en ny och välmenande organisation. Redan med nästa nummer följde en kommentar till epigrammet.

Så äro alla våra bemödanden för hushållningen och Odlingen redan ämnen för en wisa – Det värsta, han har rätt den bespottaren. Jag har efterfunnit och **efter spanat**, så widt omkring mig som möjligt, om. Genom hushålls Sällskapets åttjerd, något Spadtag ännu vore gjort till Landets bästa – Någon torfwa wänd – Någon Sten ännu lyftad ur jorden – Nej. Den bespottaren sade sant – .¹¹⁴

Kritiken är mördande. Inget vettigt blir gjort. Författaren, påpekade att man med rätta nu hade hela landets blickar på sig och drog paralleller till framgångsrika statsfinansierade vägprojekt i Dalarna, vilka borde stå som förebild för verksamheten. Författaren menar att de klena insatserna under föregående år (1814) kunde komma att resultera i uteblivna statsbidrag i framtiden, en spådom som kom att slå in om än av andra anledningar. Vidare beklagas länets riksdagsmän som till sommarens riksdag måste förklara oföretagsamheten inför Kungl. Maj:t. Den kritiska pennan uppmanar till ett snabbt utlånande av resterande medel till lägsta räntan, 2 %. Åtgärder istället för att ”... skriva – skriva – skriva – Berättelser”. Återigen blir sällskapet anklagat för att vara besmittad av den så förfärliga och självförvållade skrivklådan.¹¹⁵

Svar på tal inkommer i nummer 15. I uppbragta ordalag bemöter en herre anklagelserna och menar att tryckfriheten visserligen ger laglig rätt att offentligt kritisera sällskapet, men att han med denna typ av påhopp hade passerat gränsen både för det moraliskt och framförallt juridiskt godtagbara.¹¹⁶ Att i skuggan av Rasks tryckfrihetsmål på detta sätt anspela på rättliga följder var troligen ett effektivt sätt att varna hugade kritiker och näpsa en redan hårt ansatt redaktör Rask, som var ansvarig för tidningens innehåll.

Vidare påpekade författaren att påhopp på sällskapet kunde leda till en allvarlig förtroendekris bland allmänheten, vilket skulle vara förödande i detta tidiga stadium.

Jag frågar Er, M.h. på samvetet – Är den Patriot, som söker, att kullkasta detta förtroende? Om det lyckas Er, hurudan blir följden? Twifwelsutan, att Sällskapet och Förwaltnings Utskottet skingras, ty ingen lärer blifwa der qwar, om de, som nu, der arbeta, utan annan belöning, än den tillfredsställelsen, at kunna wara gagnelige för Samhället, finna istället, sina bemödander wanstälde och skymfede, inför Allmänheten.¹¹⁷

Artikeln och dess effekter kunde enligt ”Försvararen” hota hela organisationens existens. Även om riskerna med ett alltför fritt utnyttjande av tryckfriheten grovt överdrivs, säger det ändå något om hur en politiskt konservativ man, vilket man får förutsätta att försvararen är, såg på pressen och dess inflytande. Påpekandet är också en indikation på att Wexiö Bladet fortfarande lästes bland ortens bildade borgerskap, trots att tidningen hamnat i blåsväder.

Och vad hade ”Kritikern” själv att framföra annat än plumpheter och grova påhopp? Ingenting enligt ”Försvararen”.

Det är ingen konst M. h., att wid et skrifbord, i enskilt rum, låta pennan löpa, efter nyck, utan ordning och plan, utan sammanbindning af tankar, utan utveckling och bewisning af deras inre halt, och, framför allt, utan slutföljder eller Resultater, i hwarje fråga.¹¹⁸

Att påpeka det oansvariga i skrivierna och hota med rättsliga följder var två sätt att besvara kritiken. Ett annat var att hävda det irrationella inslaget i utfallet. Försvararen påpekade att kritiken inte byggde på något annat än plumpa påståenden utan grund oövertänkt hopkomna på den egna kammaren. På detta sätt gjorde motanfallet bruk av ”Kritikerns” egna vapen. Genom att hävda att ”Kritikern” ”... i enskilt rum, låta pennan löpa” kunde ”Försvararen” hävda att ”Kritikern” själv var offer för den skrivklåda han menar sällskapet var nedsmittat av. Att framhålla ”Kritikerns” avskildhet från omvärlden och motvilja till diskussion är också en del i försvaret av sällskapet. Det borgerliga offentlighetsidealet, som så ofta framhävs i tidningarna och i hushållningssällskapets handlingar, kräver ett öppet samtal med syfte att hitta den bästa lösningen. Att sitta i enrum och skälla var både fejt och improduktivt och stred mot viktiga ideal tidens diskurs – det öppna samtalet. På detta sätt framställdes ”Kritikerns” inlägg som ett hot mot det goda samtalet mellan jämlika medborgare.

Efter denna tillrättavisning övergår försvararen till att framföra sina egna ståndpunkter. I motsats till kritikern menar han att sällskapet på kort tid genomfört stora insatser för odlingen i länet. Av de två ståndpunkterna som finns i sällskapet – låna ut alla pengarna på en gång och satsa stort, eller gå sakta fram och låna ut pengarna med sikte på en långsam men säker utveckling – förespråkar ”Försvararen” den senare.

Denna tiden har en allmän feber, om jag så må säga, med projectmakerier och en häftighet, at utan särdeles undersökning, begynna företag, men nästan aldrig afsluta dem, fullständigt och med nytta.¹¹⁹

Samtiden är utan sans. Kanalbyggen och bergsprängningar ger resultat blott i nuet, framtida släkten lämnas utan omtanke. Den successiva utvecklingen där de nödvändiga banden mellan historia, nutid och framtid vidmakthålls, var hotad genom tidens snabba tempo och krav på storverk. En annan väg var att föredra:

Min liflighet hejdar sig likwäl, wid den önskan, att Urvärket kommer i en jämn, och stilla, men icke swag och aftynande gång. Jag lämnar tid åt det, som owillkorligt fordrar tid! Och jag tror, at den, som hushållar klokt och wärksamt, utan luftsprång, den kommer säkrast till målet.¹²⁰

”Kritikerns” skrivelse påpekas inte enbart vara ett hot mot hushållningssällskapet utan som ett påhopp på hela samhället. Han beskrivs som en projektmakare som arbetar emot historiens naturliga förlopp.

Som tidigare påpekats är det svårt att veta vem som står bakom inläggen i tidningarna. I detta fall finns dock möjlighet att komma närmare i alla fall en av kombattanternas verkliga identitet samt bättre förstå grunderna till dispyten.

Att ”Försvararen” av hushållningssällskapet är ledamot av eller nära stående förvaltningsutskottet är högst troligt. ”Försvararen” hävdar att stilen i angreppen tyder på att också ”Kritikern” är medlem av sällskapet. Ytterligare ett spår finner man i Wexiö Bladet. När Rask förlorar rätten att trycka hushållningssällskapets skrifter märks det i tidningen. De texter som behandlar sällskapets verksamhet är antingen debattinlägg eller, likt nedan, notiser hämtade ur Wexiö Tidning och med små mer eller mindre elaka kommentarer av Rask.

Den 10 denna månad kl. 10 f.m. behagade herrar Ledamöter i Förvaltningsutskottet af detta Läns Kongl. hushållningssällskap å wanligt ställe sammanträda – står det i Wexiö Tidning N:o 77.¹²¹

Att på detta sätt citera Wexiö Tidning var en klar markering gentemot den landshövdingensvänliga tidningen, i en konflikt som redan tidigare blossat upp. Genom tillägget ”står det i Wexiö Tidning” påpekades konkurrentens rädsla att diskutera annat än av makteliten godkända trivialiteter.

Ytterligare en konflikt av äldre datum var av betydelse. Under hela 1700-talet hade det funnits en motsättning mellan staden borgerskap och kyrkan angående en bit mark tillhörande staden kallad Bäckaslöv. Under århundradet hade marken, som officiellt tillhörde både kyrkan och borgerskapet, kommit under borgerskapets inflytande och odling. Vid ett flertal tillfällen drevs saken till domstol men utan att frågan grundligen löstes angående en slutlig ägodelning av jorden.¹²²

I en rättegång i Göta Hovrätt 1807 avgjordes saken till borgarnas nackdel. Nu fick samtliga tomtägare tillträde till Bäckaslövsjorden. Landshövdingen inrättade en odlingsdirektion med uppgift att handha frågor rörande tomterna, en direktion som 1809 fick namnet *Stadens allmänna hushållskommitté*. Kommittén bestod av nio representanter ur de olika stånden: två adelsmän, två ur ecklesiastikstaten, en magistratsledamot samt fyra borgare. Det fanns alltså en grundkonflikt som infekterat relationen mellan stad och stat i över 100 år.¹²³

Den allmänna hushållskommittén kom under inledningen av 1816 att förvandlas till en sockenhushållningskommitté inom hushållningssällskapet. Denna nyordning tillsammans med det faktum att flera betydelsefulla borgare var ledamöter ökade självfallet riskerna för att sällskapet skulle drabbas av den sekelgamla konflikten.¹²⁴

Åter till tidningsdebatten. Ett nytt hästskt angrepp på förvaltningsutskottet publicerades i Wexiö Bladet vid slutet av 1815. Under rubriken ”Julklapp in på bara Skinnet” beskrivs förvaltningsutskottets ledamöter, naturligtvis under sedvanligt bitska former, som tröga, ljumma, kortsynta och okunniga, och arbetande mot Kungl. Maj:ts goda avsikter. Nu anklagades förvaltningsutskottet och även landshövdingen för ämbetsmissbruk, vilket var oerhört starka ord i tiden.¹²⁵

I ett brev daterat den 6 januari 1816 skriver Carl Stellan Mörner till sin gode vän brukspatron Adam Wilhelm Rappe och kommenterar det senaste kritiska utfallet mot förvaltningsutskottet.

Det har ej förekommit mig in en moment at Herr Baronen warit författare till Spöstraffet i Raskens Blad mot förvaltningsutskottet – jag wet at Herr Baronen skulle uti en kringwarande tidning wara Capable at stämpla alla dess ledamöter för et slags Riksförädare – där måtte wäl blandt desse män, som hit till dato ej warit ansedde för de elakartade i landet, finnas någon som har en gnista wett eller Ära qwar.¹²⁶

Tydligen har Rappe misstänkts ligga bakom orden, något landshövdingen intygar att han aldrig trott på. Istället påpekar landshövdingen åt vilket håll han riktar sina blickar: ”Nej, jag tycker mig rätt tirad igenkänna vår ords Skydds-Gud Borgmästare H.”¹²⁷

Landshövdingen är alltså övertygad om att ”borgmästare H” har författat inlagan, en initial bakom vilken döljer sig stadens ledare Erik Gustaf Holm. Holm och Mörner var uppenbarligen inga såta vänner. Mörner beskriver relationen dem emellan såsom ”fientlig”.¹²⁸ Bakgrunden till deras motsättning kan mycket väl springa ur tryckfrihetsmålet gentemot Rask. Rådhusrätten, där Holm höll i ordförandeklubban, friade Rask från alla anklagelser. Rådhusrätten pålade dessutom Carl Rappe höga bötesbelopp att betala till Rask (100 rdr bco) och stadens fattigkassa (50 rdr bco). Rappe fick även stå för rättegångskostnaderna.¹²⁹ Självfallet var detta också en kritik mot själva landshövdingensämbetet som förutom att vara part i målet hade tagit ställning för Rappe.

Det finns också fog för att misstänka att Holm redan tidigare hade gjort sig ovän med landshövdingen genom att kraftfullt agera för stadens borgare gentemot andra i staden boende, i både jord- och skjutsfrågor.¹³⁰

Debatten rör uppenbarligen mer än hushållningssällskapets verksamhet. Bakom låg en djup personlig konflikt mellan borgmästare Erik Gustaf Holm och landshövding Carl Stellan Mörner, troligen sprungen ur Borgs ställningstagande för Rask i tryckfrihetsrättegången. Det var även en konflikt som angick stadens position i länet. Dessa motsättningar fick konsekvenser också för hushållningssällskapet då flera borgare var stora jordägare och tillika ledamöter. De utgjorde eventuellt ett visst särintresse inom sällskapet som annars så klart dominerades av en lantlig storgodsägargrupp.

Konflikten måste också lyftas upp på en mer principiell nivå. Dåtidens ideal kring det öppna samtalets primat blir slagträ inom den diskurs som satte upp gränser för samma samtal. Förvaltningsutskottet anklagas för att inte följa den borgerliga offentlighetens samtalsregler. Kritikerna anklagar ledningen för att likt en hemlig orden för samtal och styra sällskapet utan egentlig insyn och möjligheter att påverka. Försvaret å sin avfärdar kritiken som ett ogrundat påhopp. Inlagan beskrivs rätt och slätt som ett avsteg från den goda samtalsordningen utan vare sig saklig grund och konkreta förslag på förbättringar och praktiska lösningar. På detta sätt manifesteras diskursens gränser. Det egna diskursiva regelverket upphöjs dock till norm. Kritiserar man förvaltningsutskottet kritiserar man också den givna samtalsordningen varpå hela projektet bygger. Alltså kan kritiken avfärdas som oseriös. Att slå på den rättliga trumman visar också på allvaret bakom orden. Det var med andra ord inte på detta sätt tryckfriheten skulle användas!

Genom det egna inläggets fortsättning vill försvararen visa på hur det goda samtalet skulle föras: *samtalets innehåll ska ligga till grund för samtalets form vilket skapar den goda helheten*. Hushållningens utveckling (innehållet) ska diskuteras på ett sakligt, icke-aggressivt, icke-polemiserande, argumenterande, eftertänksamt, icke-revolutionärt sätt (formen), vilket i sin tur skapar förutsättningar det goda hushållet (helheten).

Det borgerliga offentlighetsidealet – jämlikars argumenterande samtal syftande till den bästa lösningen – stötte här på patrull i sitt möte med praktiken. Allt var inte möjligt eller önskvärt att diskutera och det fanns grupper i samhället som hade auktoriteten att upprätthålla gränserna, i yttersta fall med hjälp av statsmaktens institutioner.

Avnämarna och det praktiska upplysningsarbetet

Den arbetande hopen

Den upplysta hushållsdiskussionen fördes i princip mellan jämlingar inom samhällets över- och medelklass. Dessa grupper betraktade sig själva som ett avantgarde i spridningen av nyttiga kunskaper och god moral. Men vilka tänkte man och skrev för? Ja, man kan lätt få uppfattningen att det var för sig själva och sitt eget välbefinnande. Att aktivt eller passivt delta i den offentliga debatten eller att verka som medlem i hushållningssällskapet gav personlig tillfredsställelse och inte minst social status. Det sågs som tämligen självklart att en upplyst människa läste tidningar och var med i hushållningssällskap, allt till samhällskroppens fromma.

Det fanns en uppenbar mottagare av elitens goda avsikter – bonden. Som framgång intog bönderna inte några framträdande roller inom sällskapet. Därmed inte sagt att de var ointressanta för sällskapet. Tvärtom, det var till dessa breda lager upplysnings- och reformarbetet främst riktade sig. Massans existens var en förutsättning för missionsarbetet. Inspirationen skulle komma ovanifrån och utifrån, men förändringen skulle ske bland folket. Målet var att skapa en ny bonde, en ny människa.

Även om den nordiske bonden i i litteraturen framställdes som något av en byalagets upplysningsman, fri och självständig sedan urminnes tider, återstod mycket att göra. Den verkliga odalmannen i Kronoberg sågs inte ur samma idealistiskt poetiska perspektiv som han framställdes av Grundtvig och Geijer. Männerna i hushållningssällskapet såg ”den arbetande hopen” med mindre romantiska och mer praktiskt inriktade ögon.¹³¹

En viktig uppgift för sällskapet var att skaffa information kring situationen i länet, vilket skulle ske genom de 1814 inrättade sockenhushållskommittéerna.

Enligt dessa Nådigst gillade Stadgar,blef inom hvarje Församling i Länet en hushållningskommittee inrättad, med skyldighet att uti allt, hörande till Länets allmänna hushållning, lämna Sällskapet och Dess Förvaltnings-Utskott ett nödigt biträde. Till vinnande af nödig kännedom af Ortens Ekonomiska tillstånd, anmodades de redan inrättade Sockne-hushållnings-kommitteer, att på någre af Förvaltningsutskottet, i sådan afsickt, framställde frågor, meddela upplysande swar; hwilket ock till någon del redan skett.¹³²

Men också andra vägar till kunskap användes. 1814 skickades ett frågeformulär ut till sockenkommittéerna att besvara. Tyvärr finns inte de inkommande svaren bevarade men väl en sammanställning av sällskapets redaktör Magnus Lamér. Detta ger naturligtvis inte en direkt kunskap om sockenkommittéernas arbete. Med tanke på att är överhetens bild av bonden jag i första hand intresserar mig för är materialets karaktär ingen nackdel, snarare tvärtom. Troligtvis bar även de inkommande handlingarna en överhetsprägel då kommittéernas ordförande alltid var församlingspräster, och att medlemmar i hushållningssällskapet deltog i de lokala mötena. Därtill fanns en representant ur varje rote i socknen. De svar som inkom till sällskapet var således författade av delar av den överhet vars idéer kring upplysning och hushåll jag har för avsikt att undersöka. Dessa svar ligger tillsammans med årsberättelserna i övrigt till grund för denna analys av synen på ”den arbetande hopen”.

Den småländske bonden beskrivs utifrån fasta klichéer. Han erkända idoghet och strävsamhet understryks. Trots hårda förutsättning i en svårbearbetad natur var allmogens arbetsvilja inget att ta miste på.

Allmänna Lynnet hos arbetande hopen är stillsamt, fredligt och godt. Uti tarflighet och hushållsagtighet har Småländska Bonden länge varit åberopad såsom exempel, äfwensom dess flit och omtanka wid att söka sin bärning alltid varit erkänd och berömd;¹³³

Samma positiva bild av den kronobergske bonden ger landshövding Mörner i en skrivelse till kronprins Karl Johans inför dennes besök i staden 1810, på sin väg upp genom Sverige från

sitt fädernesland Frankrike. Han skriver att "[f]olkets medfödda idoghet, jemte en stigande upplysning, har till den grad uplifvat odlingsfliten, och undanröjt alla hinder för den flitige Lantmannen..."¹³⁴ Idogheten, grunden för en god upplysningsmission, fanns allmänt bland folket. Denna idoghet gav också resultat i praktiken.

Der laglig egodelning är skett, och besittningsrätten är tryggad, gör Bonden, på de fleste ställen, hwad han förmår, för att fria sine åkrar från stenar och rör. Han borthackar åcker-renar, förenat intill hwarandra belägna åker-tegar, brukar för öfrigt sin gamla jord wäl, samt upptager äfwen någon gång ny åcker, dels inom sine egor, dels uti sine hagar och betesmarker.¹³⁵

Bondens arbetsvilja var det inget fel på, och genom en aktiv reformpolitik skulle effekterna snart bli synbara. Påpekandet om fördelen av att föra samman ägorna till större brukningsenheter var en direkt kommentar till skiftenas fördelar, och ett bevis på dess framgång.

Men om viljan bland allmogen var stark var förutsättningarna för ett framgångsrikt arbete dåliga. Inte nog med att klimat och jordmån gav dåliga möjligheter till framgångsrik utveckling, en nog så stor stöttesten var böndernas okunskap och ovilja till förändringar, en uppfattning som leder till följande uttalande i samma brev.

Ofta, under all wisad höflighet, döljes misstroende emot de bättre Folk Classerne: Och utan särdeles ordsaker imponeras han af Herremän; Fördomar och owanor äro djupt inrotade och ett hinder för den sanna upplysningen i många fall.¹³⁶

Uttalandena är minst sagt motsägelsefulla. Först berömmar landshövdingen idogheten och upplysningens genomslag, några sidor senare kommer denna kritik. En opålitlig folkhop tackar och bockar men knyter handen i fickan.

Men framförallt är det den vacklande kunskapen som utgör hinder för genomgripande. I årsredovisningen 1816 redovisas hushållssällskapets reaktion på ett förslag från Adam Wilhelm Rappe på ny lagstiftning rörande enskiftet, vilket är en ständig källa till lokala konflikter. Rappes förslag får av många anledningar inte sällskapets fulla stöd. Bland annat uppges bönderna, som agerar som gode män vid jordskiftning, inte har den nödvändiga kunskaperna för ett dylikt projekt. "De gode männen äro merendels Bönder, blott med den upplysning, deras upfostran och ärfda vanor danat"¹³⁷

Vad gäller jordbrukets rent praktiska sidor påpekas bonden i allmänhet vara främmande för nyheter. Bland annat är han tveksam till blandningar av olika typer av jord. Man hävdar att bonden varken "förstår eller förmår" genomföra en nyttig blandning av jorden. I skräck över att blanda ytjord med de undre lagren plöjer bonden alltför grunt. Grunden är sandmylla som på olika sätt gödslas antingen med animaliska eller vegetabiliska tillsatser, allt för att skapa "...den så kallade Matjorden." Ensädesbruk är det vanligaste, vilket ger dålig avkastning. Detta, tillsammans med ett ivrigt svedjande, dåligt ombesörjande av äng och betesmark, ger ett jordbruk som önskar mycket övrigt att önska.¹³⁸

Denna strävan efter jordblandning hade sin grund i den i tiden dominerande *humusteorin*, utvecklad av tysken Albrecht Thaer. Teorin, som var ett svar på den gamla frågan om livskraftens ursprung, hävdade att livskraften kom ur multnande växter och djur som lämnade över krafter till nästa generation av växter, som i sin tur återupptogs av djuren. Utifrån denna kretsloppsidé blev uppgiften för jordbrukets förädlare att tillse att humusbildningen blev framgångsrik, vilket skedde genom uppodling, jordbearbetning och gödsling.¹³⁹

En återkommande uppfattning är sålunda att hindren till stor del ligger i de starka traditionerna. En något annorlunda syn får dock komma till tals. En okänd ledamot av sällskapet erbjuder sig 1816 att på egen bekostnad trycka upp och sprida skriften "En Skatte-Bondes strödda Reflexioner öfver Landtbruk och Bergshandtering m.m.", en avhandling från 1798. Detta erbjudande godtas av utskottet, som menar att boken trots sina 18 år "hafva det värde

och lemnar åt Läsaren en så sann upplysning” att den förtjänar publicering. Den främsta målgruppen är ledamöterna i sällskapet men den annonseras också ut till allmän försäljning i Wexiö Tidning.¹⁴⁰ Häri beskrivs bland annat det ineffektiva jordbruket som en rädsla för att införa växelbruk samt av bondens trygghet i att hålla fast vid de åkrar man odlat sedan lång tid tillbaka. Skribenten menar dock att denna konservatism är under uppluckring. ”Är det sannt, eller är det en fördom, att gamla åkren har ett sådant värde” för bonden frågar han sig, och svarar nekande.¹⁴¹ Samme man beskriver det allmänna svedjandet som en ”buse” som står i vägen för utvecklandet av det nya jordbruket. Svedjebruket, med mångtusenåriga traditioner, var mycket vanligt i Kronoberg under hela 1800-talet, framförallt i länets sydvästra härad Sunnerbo där skogsbristen var skriande. Att texten trycktes är således förståeligt, då den diskuterade ett mycket angeläget problem för det kronobergska lant- och skogsbruket. Att upptryckning kunde göras utan kostnad för sällskapet försvårade troligtvis inte publiceringsbeslutet.¹⁴²

Svedjebruket tog i övrigt en påtaglig plats i diskussionerna, Svedjandet gjorde ved och byggnadsvirke till en bristvara och landshövdingen menade i ett tal till sällskapet 1821 att man, trots god lagstiftning och allvarliga försök till upplysning om vikten av en försiktig skogsanvändning, inte lyckats bryta den nedåtgående trenden. ”National-Lynnet är så alldeles frånskildt den tankan, att skogsvården bör anses såsom behöfvelig, att föga hopp visar sig till förbättring”, påtalar han något resignerat och varnar för snar skogsbrist. Han understryker behovet av en grundläggande mentalitetsförändring, vilken inte verkar vara nära förestående. Trots att hushållningssällskapet har gjort vad det kunnat fortsätter skogen att minska. Uppgivet konstaterar han att framtida generationer knappast kommer att ”prisa forntidens handlingsätt”¹⁴³ Den stora optimism som tycks ha genomsyrat hushållningssällskapet verksamhet under de första åren var måhända något avbräckt efter åren som gått. Detta förmedlar i alla fall Mörners tal till sällskapet på årsmötet 1821.

Men samtidigt med kritiken av bondens fördomar, traditionsbundenhet och försiktighet framkommer ett stort mått av förståelse för situationen. Det var inte *bara* bondens okunskap som stod i vägen för ett effektivare jordbruk. Svåra naturförhållanden verkade också hämmande på utvecklingen:

[M]ånga och stora Naturhinder, samt bristande tillgång till nödigt förlag wid sådane arbeten, som först i framtiden gifwa lön för möda, jämte en oftast saknad kännedom om rättaste användandet af medel och krafter för att framkalla Naturens rikedomar, hafwa hittills fjettrat idogheten och arbetsfliten.¹⁴⁴

Försiktigheten och oföretagsamheten betraktas vara en hämsko inte bara inom jordbruket utan också för hantverket.

Allmogen är värkeligen hvad man kallar händig, eller fallen för slögd, men drager dock föga vinning av denna sin fallenhet. Duglige Timmerkarlar finnas nästan öfverallt, men betjena sällan andre än sine närmaste grannar.¹⁴⁵

Naturen satte sina klara gränser, och man var väl medveten om den fattige bondens svårigheter att experimentera och bryta gamla mönster när fattigdom hela tiden hotade. Inte minst problemen med att få igång uppodling av mossar och andra sankta områden förklaras med bondens förståeliga försiktighet i en osäker värld.

Mossodling har börjat syslosätta tankan hos många, men – händerna – allenast hos några få; Allmänheten befarar en fruktlös möda, och har ej tillfälle att använda sina krafter på försök.¹⁴⁶

Också svedjebruket och en allmän misshushållning med jord och skog möts av en viss förståelse. Bonden vet att han gör fel, men det finns lite han kan göra för att ändra på sin situation.

Allmogen erkänner väl oricktigheten af detta sitt förfarande; men säger sig tvingas af behovet – och dessutom vara hindrad af samfälligheten, att vidtaga en annan hushållning.¹⁴⁷

Samfälligheten – byalaget, traditionen – satte hinder i vägen för ett effektivt jordbruk. Det hela framställdes alltså i grunden som ett strukturellt och kulturellt problem. Ingen enskild bonde kunde klandras. Istället påpekades behovet av genomgripande reformer, reformer som måste genomdrivas på legal eller på annat sätt överordnad nivå. Det gällde att bryta upp det gamla för att skapa nytt. I detta arbete hade den upplyste odlaren sin givna roll. Han hade ett personligt ansvar att axla.

Men också ljusglimtar finns i en relativt dyster vardag. Under 1814–1815 odlingslån till åtta enskilda bönder och två kollektiv (en by och en kommitté), vilket får en skribent att fälla följande kommentar:

Att Allmänhetens hug börjar blifwa allt mera wänd till odling af kärr och mossar, är wißt den lyckligaste riktning wårt lantbruk kunnat erhålla.¹⁴⁸

En av hushållningssällskapets viktigaste uppgifter, och den för vilken man blivit tilldelad 10 000 rdr bco att genomföra hade på detta sätt börjat implementeras, vilket naturligtvis motogs med bifall från förvaltningsutskottet. Dessa positiva tendenser uppmuntrades av fördelaktiga lån som. Dock konstaterades att man med liten befolkning och stora mossar kan göra ganska litet med de resurser man blivit tilldelade.¹⁴⁹

Men hushållningsbegreppet innefattade så mycket mer än bara jord- och skogsbruk. Hela samhället betraktades som ett hushåll, och därmed kunde moraliska omdömen fällas också över människors levnadsvanor. Bland annat blir fattigvården ämne för reflektion. I en typisk uppdelning mellan åldriga, sjuka och arbetsoförmögna å ena sidan och ”lättningar” å andra, kan hushållningssällskapet fälla domar och visa på konsekvenser.

Lättingen åtkommer [genom tiggeri] den flitiges lott, mycken arbetskraft går förlorad och mycken lättja, odygd och oduglighet fortplantas, till utsäglig skada för Samhället.¹⁵⁰

På Gårdsby herrgård strax utanför Växjö hade överstelöjtnant Carl Rappe 1811 inrättat ett linodlingssinstitut, och för detta sökte han ytterligare stöd hos hushållningssällskapet. Institutet skulle få mycket beröm från både landshövding och Kungl. Maj:t och rönte nationell uppmärksamhet, inte minst på grund av de stora statliga lånebelopp på dryga 33 000 rdr bco institutet erhöll. Rappe var över lag innovativ och insände också förslag på nya bevattningsmetoder liksom en ritning på en ny typ av dikesplog till Lantbruksakademien.¹⁵¹

Motiven bakom linodlingsinstitutet var flerfaldiga. Rappe menade att hans verksamhet inte bara skulle framställa lintyg, en god men ännu så länge undervärderad produkt. Verksamheten skulle i sin förlängning också ge utkomster som kunde användas under mindre gynnsamma perioder, och ge arbete till de fattigaste. Till detta var tekniken enkel och passade barn och gamla alldeles utmärkt.

Att bibringa kunskaper och hug för en lönande sybelsättning, åt den fattigare arbetande Medborgareklassens, nu, under 6 å 7 månaders wintrar, nästan allmänt sysslolöse halfwurne barn och ålderstigne bråkliga personer, torde, kraftigast af allt, bidra till jordbrukets uppkomst i denna af naturen, på många ställen, högst wanlottade landsort.¹⁵²

Värt att lägga märke till i detta uttalande är användandet av ordet Medborgareklassen, ett tecken på hur medborgarbegreppet nu också hade börjat innefatta samhällets proletariat.

Ytterligare ett exempel på hur arbetskraften på bästa sätt borde utnyttjas ges i en beskrivning över hur man genom utspridning av kvistar och grenar kan kväva mossa och ljung.

Arbetet är lätt, och kan göras till stor del , af Gubbar och barn, allenast man efterser, att de äro warsamme wid risets läggning.¹⁵³

Att kroppsarbete inte hade någon åldersgräns var i dessa dagar en självklarhet, likaså att alla som kunde skulle sättas i arbete. Att disciplinera den enskilde till nyttigt värv befriade samhället från nöd och oro. Det gemensamma bästa, samhällets gagn, gick före den individuella friheten. Disciplinering gällde framförallt samhällets underklass, som i gammaldags merkantilistisk anda hade att anpassa sig till det som överheten uppfattade som hela samhällets behov. Samma disciplineringssträvanden uppifrån gentemot en underklass som bröt mot samhällsnyttans credo visar följande citat från hushållkommittéernas rapporter till förvaltningsutskottet.

Den tilltagsenhet hos Tjenstefolket, som från några ställen försports, att willja betinga sig längre fritider från sina årstjänster, för att derunder få råda sig sjelfwa och söka den förtienst de behaga, har genom Lagarnes kraftiga handhafwande alldeles förswunnit; äfwen som Tjenstehjonens utflyttningar till andra Län, mycket aftagit.¹⁵⁴

Lika lite som dessa människor personligen kunde klandras för de ineffektiva jordbruksstrukturerna hade de några egentliga rättigheter utöver den att arbeta i sitt anletes svett. Nyttänkande och djärva satsningar hälsades med glädje och uppmuntran så länge det skedde inom accepterade normer och överhetens uppfattningar om rätt och fel. Initiativ som hotade samhällsbyggets stabilitet och naturligt gradvisa utveckling motarbetades med alla kraft.

Dock syns också mer radikala uppfattningar kring bonden, den ”arbetande classen” och dess relation till överheten, vilket avslutningsvis får komplicera bilden av överheten som en samhällelig pater. I Wexiö Bladet 18 september 1813 fälls följande kommentar angående penningbristens möjliga effekter och behovet av mer pengar:

Det är wäl sant at några kommer att lida genom en [- -] förökad sedelstock; men det är bättre at några förmögnare få lida, än at alla mindre förmögne skola bli Tiggare och Dagdrifware. Den rike måste hafwa hopp att se sin förmögenhet tillwäxa, – och detta kan ej skje, om den fattige ej kan köpa eller betala något af hans öfwerflöd. Den, som tror att wälmågan hos den Arbetande Claßen borde nedsättas, för att göra honom drägligare, måste nu akta sin egen Caða.¹⁵⁵

I en kärv natur befann sig den stillsamme, idogt arbetande småländske bonden, som på grund av litet vetande och svåra naturförhållanden tvingades till en ineffektiv och dålig hushållning, vilket skadade honom själv, hans efterkommande och samhället i stort. Så kan hushållningssällskapets bild av allmogen sammanfattas. Att visa på förmildrande omständigheter bakom bondens ineffektivitet och räddhåga inför nyheter visar på insikt om verklighetens beskaffenhet. Men formuleringarna är också gjorda med tanke på att de bönder vars verksamhet skulle reformeras säkerligen läste de skrivelser som framställdes av hushållningssällskapet. De gällde att vara lagom kritisk för att inte stöta sig med objektet för projektet.

Att sprida sann upplysning genom skrifter

En avgörande uppgift för den upplyste och patriotiske medborgaren var att visa på det goda exemplet. Genom att implementera nya metoder inom jord- och skogsbruk i tanke och handling skulle man förbättra både bonden och samhället. Mycket fanns att göra, och under hushållningssällskapets första verksamhetsår 1814 förfaller optimismen vara stor bland ledamöterna, vilket speglas i detta citat ur en längre text skriven av en anonym idégivare.

Okunnighet, gamla wanor och misstroende till allt nytt, widlåda ännu mycket dertill; men mera upplyste hushållares exempel och winning, skola med tiden besegra dem. Önskeligt woro om sådane efterdömen ej länge uteblefwe.¹⁵⁶

Redan i den plan som sammanställdes av Lantbruksakademien och som låg till grund för samtliga Sveriges hushållningssällskaps reglementen påpekas sällskapens och dess ledamöters självklara skyldighet att på olika sätt sprida kunskap och kännedom och nyheter inom hushållningen. Denna undervisningsuppgift underlättades genom täta kontakter mellan sällskapen och Lantbruksakademien, där den senare åtog sig att bistå med modeller av redskap, fröer samt undervisning av lärlingar som fick möjlighet att åka till Stockholm för att insupa senaste nytt från odlingsfronten.¹⁵⁷ Det var alltså både kollektivet och de enskilda ledamöterna som bar ett upplysningsansvar.

Inledningsvis ställdes höga förhoppningar till avhandlingar och allehanda skrifter rörande hushållningen. En given informationskanal var årsberättelserna. Genom att erbjuda hågade skribenter möjligheten att få sina goda tankar tryckta i årsredovisningarna eller i andra småskrifter skulle tankelustan flöda. Genom spridning av dessa alster skulle sedan nyttiga kunskaper komma allmänheten till godo. Inledningsvis var tron på det skrivna ordets makt stor.¹⁵⁸ Denna positiva attityd kom till uttryck i i Wexiö Tidning 1815:

Utskottet tror att denna väg är den mest säkra för att sprida allmän upplysning, och det tror, att der upplysning stiger der står man nära ändamålet – Landets odling. Utskottet hoppas derföre att af våra wärde Landsmän få uti alla Hushållsämnen, af hwad slag som häldst, emottaga afhandlingar, ju oftare desto häldre, adresserade till Utskottets Secreterare.¹⁵⁹

Ambitionerna stod således klara. Man skulle ”gå sine mindre omtänksamme Landsmän härvid tillhanda med undervisning, råd och efterdömen.”¹⁶⁰ Redan i den första årsberättelsen påpekades framgångar i arbetet, tack vare medlemmarnas insatser.

Med särdeles fägnad har Utskottet erfarit, att hushållnings-Sällskapets bemödande redan lyckligt väckt den arbetande Jordbrukarens uppmärksamhet. Nitiske män af alla stånd hafwa meddelat goda råd och föregått med lysande exempel.¹⁶¹

Texter i hushållsfrågor var hela tiden viktiga för sällskapet och tron på det skrivna ordets förändringspotential var tämligen stark, åtminstone under de första verksamhetsåren. I årsberättelserna, som årligen sändes till sockenkommittéerna, ingick förutom en redogörelse för årets verksamhet, ett antal mindre texter av hushållsteknisk art. Fördelarna med den norrländska linberedningstekniken, en presentation av framgångsrik kärrodling liksom råd till upphjälpande av ängs- och betesmarkerna i länet presenterades 1815. Den sista skriften önskade sällskapet kommenterad av allmänheten, vilket emellertid i stort uteblev.¹⁶²

I andra häftet från samma år finns en kommentar till den i första häftet inkomna texten kring Ängs- och betesmarkerna samt ett av Adam Wilhelm Rappe insänt förslag till nyordning för storskiftets genomförande samt Kungl. Maj:ts reaktion på det samma. Året efter ger hushållningssällskapet sin syn på Rappes förslag.¹⁶³ Att sällskapets eget utlåtande dröjt förklaras på följande sätt:

Ämnet är af ganska mycken wigt, och derföre har hushållnings-Sällskapet gifwit sig tid, att inhämta alla möjliga upplysningar, jämte medborgares omdömen af alla stånd.¹⁶⁴

Citatet är talande för sin tid, i sin blandning av modernitet och tradition. Den borgerliga tanken på allas rätt att uttala sig inför viktiga beslut genomsyrar som vi sett sällskapets allmänna policy och finns inbakat också i detta uttalande. Ordet *medborgare* vetter också åt ett mer modernt demokratiskt ideal. Men den gamla ståndstanken lever samtidigt kvar också trots att

den i princip inte behövdes. Hushållningssällskapen hade ju inga officiella krav på deltagande byggt på ståndsbasis, blott på duglighet. Trots detta kunde man inte frigöra sig från ståndstanken. Det är visserligen inte märkligt med tanke på riksdagens fortfarande traditionella uppbyggnad. Dock fanns en möjlighet att tydligt markera att hushållningssällskapet var något nytt genom att lämna ståndsmetaforen utanför, men det var en möjlighet som inte utnyttjades.

Situationen är talande för sin tid och kräver en liten utvikning. Ståndssamhället *hade* på allvar börjat ifrågasättas under slutet av 1700-talet, och inflytelserika män som ekonomen Anders Nordencrantz och debattören och poeten Thomas Thorild kritiserade ståndssamhället i grunden. Men alla var inte lika radikala i sin kritik. En av de som diskuterade stånd och samhällsbyggnad på riksplanet var friherre Adam Wilhelm Rappe, en som vi sett flitig debattör i regionen. På riksdagen 1789 höll Rappe (som var medlem i det Sekreta utskottet) en principdiskussion kring samhällsbygge och grundlagsförändringar. I hans tal framstår stånden som en praktisk lösning på problemet hur varje enskild individ skulle komma till tals, "... då, efter Samhällets tillväxt, ej mera an värkställas, att samla alla Medlemmarne deraf på ett ställe...". Stånden är således inte något av gud givet, utan en av medborgarna inrättad ordning för samhällets (eller som Rappe också benämner det "Bolagets") bästa. Kontraktstanken och naturrätten står sig uppenbarligen starka i Rappes resonemang.¹⁶⁵

Ytterligare texter publicerades av sällskapet. En liten skrift, den tidigare omnämnda "En Skatte-Bondes reflectioner öfwer Landtbruk och Bergsbruk m.m.", insändes till sällskapet 1816. Avsändaren, vilken valde att vara anonym, erbjöd sig att bekosta tryckningen av texten i sådan omfattning att samtliga medlemmar i sällskapet skulle få ett exemplar.¹⁶⁶

Under 1818 företog mineralogen F. von Scheele tillsammans med botanisten Elias Fries en resa genom Småland i syfte att analysera landskapets bergarter och växter. Finansiärer var Lantbruksakademien och hushållningssällskapen i Småland. Resan, som helt säkert genomfördes under sommarmånaderna, resulterade i fyra avhandlingar vilka kom sällskapet till godo. Avhandlingarna skulle tryckas upp och delas ut bland medlemmarna. Fries föreslogs för övrigt senare av sällskapet som stipendiat till det Bysantiska resestipendiet, vilket delades ut av Kungliga Vetenskapsakademien.¹⁶⁷

1821 utkom ett häfte författat av hospitalsysslomannen Jacob Lund, vilket behandlade växelbrukets teknik. Det distribuerades till medlemmarna via årsberättelsen från samma år.¹⁶⁸

Ett antal skrifter, som inte finns omtalade i årsberättelserna, blev skänkta till sällskapet under de första åren. Sammanlagt 40 mer eller mindre omfattande texter finns omnämnda i Wexiö Tidning. De skänktes av ett antal medlemmar under 1814-15. Sju av de tio givarna var präster, vilket i någon mån indikerar gruppens stora intresse för hushållsfrågor, och deras viktiga roll som jordbruksreformatörer i lokalsamhället.¹⁶⁹

Verk av ett flertal av samtidens betydelsefulla innovatörer på hushållningsområdet finns med bland den skänkta litteraturen. Två arbeten av Sven Brisman, akademiledamot, initiativtagare till Skaraborgs läns hushållningssällskap och en av potatisodlingens förespråkare i Sverige fanns att läsa, liksom den inflytelserike danske professorn och upplysningsmannen Gregor Begstrup. Också den i tiden mycket kontroversielle Carl August Grevesmöhlen och dennes 1803 utkomna och av Patriotiska sällskapet prisade *Afhandling om Trädesjorden* ingick i sällskapets samlingar, tillsammans med en avhandling om cirkulationsjordbruk (1808) signerad en Carl-Gustaf Reuterskiöld. Också den tyske hushållsmannen Joachim Christian Bergens tankar kring boskapskötseln (1809) är skänkt, liksom ytterligare ett verk i samma ämne. Också den i tiden vad jag förstår vitt spridda *Trädgårds-bok* (1805) av dansken Esias Fleischer fanns i samlingen.

Men en stor del av litteraturen hade en hel del år på nacken. Docenten i ekonomi, Johan Kraftman, och dennes berömda *Föreläsningar om Landthushållningen* (1746-47) finns med liksom Åboläkaren Johan Leches skrift om vilda träd och buskar från 1791. Också den hårdföre prästen från Karelen, Jacob Stenius d.ä. och dennes mest berömda skrift *Kort underrät-*

telse om Kärr och Måssar finns i listan tillsammans med texter av de under 1700-talet inflytelserika ekonomerna Pehr Adrian Gadd och Johan Fischerström, den senare trogen kungavän och tillika förfäktare av fysiokratiska idéer. Också den stridbare Karl-Gustaf Boije, en av hattpartiets främsta talesmän och medlem i sekreta utskottet, finns nedtecknad med sin 1756 utkomna *Den Svenska Landthushållaren*. Ytterligare ett antal för oss mindre kända men för en intresserad samtid säkerligen mycket välkända verk är skänkta. Värt att uppmärksamma är Fredric Mozelius *Landt-bruks undervisning för allmogen*, vilket poängterar riktningen på det upplysningsarbete hushållningssällskapets var satt att utföra.¹⁷⁰

Till sällskapet skänktes också stadgar från hushållningssällskapen i Södermanland, Blekinge, Örebro och Värmland tillsammans med ett antal skrifter från Kungliga vetenskapsakademien. Tre texter på utländska finns omnämnda (1 dansk, 1 tysk, 1 fransk); det svenska språket dominerade stort. Detta var självfallet ingen slump. Böckerna var tänkta att läsas av en bred allmänhet, också av människor som ofta med svårighet klarade av att läsa på svenska.

Under de inledande åren byggdes på detta sätt ett litet bibliotek upp dit folk kunde vända sig för att finna litteratur angående jordbruksfrågor. Biblioteket¹⁷¹ förvaltades av sällskapets sekreterare. Redan i stadgarna (§14) uppmanas ledamöterna att inkomma med skrifter i hushållsfrågor, och påstötningen kom som vi sett i någon mån att följas. Många av de texter som trycktes mångfaldigades och skickades ut till sockenkommittéerna. På så sätt bildades i varje socken ett litet jordbruksbibliotek.¹⁷²

I detta sammanhang måste också påpekas de möjligheter man genom sällskapet hade att prenumerera på tysken Thaers verk *Det rationella hushållet*, om vilket annonserades både i Wexiö Tidning och senare i Wexiö Bladet. Bakom annonserna stod Samuel Elmgren, hushållningssällskapets sekreterare. Uppenbarligen var hushållningssällskapet inblandat i spridningen av denna publikation, en samtida bibel inom jordbrukstekniken. Thaer var den ledande auktoriteten i lantbruksfrågor och översattes till ett stort antal språk, bland annat till svenska. Värt att notera är att Thaers metoder till stor del var hämtade från det engelska jordbruket. Det var således främst brittiska jordbruksnyheter som via Thaers arbeten kom till Kronobergs län.¹⁷³

Tron på litteraturens och det skrivna ordets förändringspotential avtog emellertid tämligen snabbt. Gåvorna verkar ha slutat strömma in till sällskapet efter 1815. 1821 beslutade sällskapet att avbryta publikationsverksamheten, då man från förvaltningskommitténs sida menade att texterna sällan lästes utan blev liggande till ingen nytta. Upptaktsårens positiva anda var på upphållningen.

Det goda exemplet

Boklig kunskap i all ära men det var det goda konkreta exemplet som främst skulle frälsa från fattigdom och armod. Nog var odlingslån och premieutdelning menade att direkt sätta fart på odlingen i länet, men effekten av den verksamhet som initierades på detta sätt var i minst lika hög grad tänkta att ge spridningseffekter. Man upptäckte i ett tidigt skede att de visserligen icke föraktfulla resurserna man fått skulle fylla ett mycket stort hål. Glappet mellan ideal och verklighet var enormt.

På olika sätt försökte man därför att sprida kunskap och nit genom konkreta exempel. Det kanske tydligaste exemplet på ett projekt med direkt praktiskt undervisningssyfte var det jordbruksområde som inrättades på hospitalets ägor strax söder om Växjö. Under ledning av hospitalssysslomannen Jacob Lund kom en experimentalfältskola att inrättas. Projektet, sanktionerat från högsta ort och finansierat av de statliga medel som tillfallit sällskapet, hade till uppgift att fungera som odlingsskola. Här skulle spjutspetsverksamhet, framförallt vad gäller uppodling av mossor, bedrivas. Experimentalfältet var den tidens jordbruksvetenskapliga laboratorium.

Experimentalfältet hade sin förebild i Stockholm, där Lantbruksakademien under 1814 hade börjat inrätta en liknande verksamhet. Dock kom det stora experimentalfältet på Djurgården igång först 1816. Kronobergssällskapet verkar därför ha varit först att under en längre tid bedriva denna typ av experimentalfält. Det fanns dock mindre utvecklade föregångare i Finland och i Skaraborgs län, och andra sällskap likt de i Kristianstad och Västmanlands län skulle snart komma efter. Liknande verksamhet hade också bedrivits av bättre bemedlade privatpersoner med intresse för odling och jordbruk.¹⁷⁴

Platsen för fältet valdes med omsorg. Vid infarten till Växjö från Karlshamn kunde resande med lätthet komma intill för att studera verksamheten. Att just mossodling stod i fokus var förstas en direkt följd av att statsbidragen var öronmärkta för detta ändamål. Men det fanns också en stark och inte helt omotiverad skepsis gentemot mossodling. Att lägga ner tid på experiment i ett samhälle där svält ständigt hotade var knappast rationellt ur bondens synvinkel. Uppmuntran behövdes alltså, vilket experimentalfältet skulle bidra till. Det gällde att visa att arbetet på sikt var mödan och risken värd.

Men fältet var även ett experiment för de närmast inblandade, och i augusti 1815 var situationen fortfarande oviss. Arbetet fortskred dock men problemen var stora. 1819, fyra år efter det att första spadtaget togs, gick experimentet fortfarande med förlust och hospitalssyssloman Lund anmodade sällskapet att söka stöd och råd hos Lantbruksakademien.¹⁷⁵

Naturligtvis var projektet ett stort misslyckande. Flaggskeppet i länets framtida mossodlingsarmada verkade ha gått på grund och självfallet var detta något som talades om i stugorna runt om i länet. Den så omhuldade odlingshågen, som enligt årsberättelse efter årsberättelse beskrevs vara i tilltagande¹⁷⁶, uppmuntrades knappast av det faktum att inte ens experterna såg ut att lyckas med sina föresatser. I 1820 och 1821 års redovisningar omnämns inte fältet överhuvudtaget. Det avsomnade troligtvis efterhand. Samtidigt kom experimentalfältet i Stockholm att gå ner i en djup vågdal efter att dess drivande kraft Abraham Niclas Edelcrantz avlidit 1821. Det nationella och det lokala följde varandra åt i detta fall. Överhuvudtaget avtog den optimism som genomsyrat hushållsvetenskapen under 1820-talet, då lågkonjunkturen efter Napoleonkrigen slog till med fullkraft.¹⁷⁷

Att tillverka små modeller av maskiner och jordbruksredskap var ett alltsedan 1700-talet ett vedertaget sätt att sprida kunskap om ny teknologi. Ekonomiprofessor Anders Berchs modellutställning i Stockholm i mitten av 1700-talet var känd, och även Lantbruksakademien inrättade en modellkammare i Stockholm, då den Kungliga modellkammaren kom i akademiens ägo. Självfallet var detta inte enbart en svensk företeelse. Överallt i Europa inrättades modellmuseer, dit människor med teknikintresse kunde vända sig.¹⁷⁸ Tanken var att dessa modeller skulle spridas och omsättas i praktiken. Nya plogar, harvar och sågar kunde på detta billiga sätt få en spridning till bredare lager av befolkningen.

De svenska hushållningssällskapen använde sig också av modeller, vilket Kungl. Maj:t anmodade i sitt övergripande regelverk. Bland annat framställdes modeller i Lantbruksakademiens egen verkstad och skickades ut till de regionala sällskapen, där de i sin tur kopierades för vidare spridning till sockenkommittéerna. På så sätt kom en sädesharpa, ett jordborr, en lästerharv och en rensningsplog till Kronoberg 1815.¹⁷⁹

Men Kronobergssällskapet framställde även på eget initiativ ett antal modeller. Ett jordborr, skänkt av brukspatron Aschan, skulle mångfaldigas i modellform och delas ut till samtliga sockenkommittéer. 1818 inkom från en överste Dannfeldt en modell och ritning på en effektivare brännvinsapparat.¹⁸⁰

Förekomsten av dessa jordbrukstekniska nyheter är naturligtvis värd att notera. Man var uppenbarligen mån om att få det allra bästa till bygden och sällskapet. Särskilt intresse ägnades det ovan nämnda jordborret. Borret användes i den så kallade Elkingtonska dräneringssystemet. Metoden kom till Sverige via England med skotten George Stephens, uppodlings- och dikningsspecialist och sedermera rikets första statsagronom.¹⁸¹ Kronobergarna fick troligen

stifta bekantskap med Stephens under en av hans missionsresor runt om i landet. 1810 annonserade hovrättsrådet Dufva på Kosta om att Stephens var på väg till bygden och att intresserade kan teckna sig för några dagars handledning.¹⁸²

1816 tilldelades sällskapet ytterligare en gåva, en smörkärna och en såningsmaskin i verklig storlek av Lantbruksakademien. I samband med detta placerades hela samlingen av åkerbruksredskap i handelsman Sven Wibergs gård i staden dit allmänheten inbjöds att med egna ögon se vad som fanns att tillgå på odlingsfronten. En utställningshall för jordbruksteknik fanns således nu att besöka för intresserade jordbrukare. 1819 fick samlingen ett tillskott i form av en hackelsekista. På detta sätt redovisades de senaste vetenskapliga nyheterna inom odlingstekniken. Likt salongerna i London, Paris, Köpenhamn och Stockholm erbjöd sällskapets samlingar praktisk kunskap till nytta och lycka för människa och samhälle.¹⁸³

I varje årsberättelse står alla personer till vilka man gett lån eller premier tydligt angivna. Naturligtvis var detta ett led i den ekonomiska rapport som alltid medföljer en årsberättelse. Men bakom publiceringen fanns också andra avsikter. Att ställa ut låntagarna i offentlighetens ljus gav positiv publicitet. Årsredovisningarna lästes upp på årsmötet och delades ut till samtliga sockenkommittéer i länet. Spridningen blev på detta sätt omfattande och kunskapen om länets odlingsföretag och de nitiska medborgare som stod bakom gjordes allmän. Utan tanke på indelning i stånd, ställning eller ekonomisk bärkraft spreds information om odlingsens och nyttans soldater till medlemmar och andra intresserade. De duktiga medborgarna visades upp för en allmänhet som förhoppningsvis skulle ta efter.

Dock var lånen tämligen fåtaliga i förhållande till behoven. Under 1814–1820 beviljades ett trettioåttal lån på sammanlagt omkring 9 400 rdr bco.¹⁸⁴ Att lånen inte fick större omfattning berodde i huvudsak på att de årliga medel ur den nionde huvudtiteln som sällskapet mer eller mindre blivit lovade uteblev redan 1815. Istället hänvisades hugade spekulanter till de allmänna statliga odlingslån som inrättats.¹⁸⁵

Pengabrist låg troligen också bakom beslutet 1818 att komplettera låneverksamheten med utgivande av premier för redan utförda insatser. Dock kom premierna under de första åren att vara obetydliga: tillsammans utgjorde de att endast 155 rdr bco. Förutom medelsbristen hävdades bondens rädsla för skulder och reella återbetalningsproblem ligga bakom satsningen på premieringssystemet. Man försökte med följande ord vända penningbristen till fördel:

[---] Capitalet [ska] användas till Premier för redan skedde Odlingar. Derigenom undwikes en swår och för Odlarena och Låntagarena motbindande controll öfwer deras arbete och fliten finner sig utmärkt och muntrad till nya företag.¹⁸⁶

Att odlingslån och premier först i andra hand avsågs verka direkt på jordbruksutvecklingen och att den viktigaste avsikten var att ge spridningseffekter, visas också i den geografiska spridningen av de pengar som betalades ut. De fördelades nogsamt ut i samtliga härad, så att alla delar av länet kunde se och lära av sina kreativare landsmän. Säkert gjordes en krass ekonomisk bedömning från fall till fall, men att en mer strategisk uppskattning också låg bakom verkar sannolikt.

Vissa större ekonomiska satsningar gjordes i mosstäta och skogfattiga Sunnerbo, där Berga sockenkommitté lyste lite mer än andra. Till kommittén inflöt hela 1 000 räntefria rdr bco för skogsplantering. Troligtvis motsvarade satsningen det experimentalfält som inrättades i Växjö. Det var uppenbarligen viktigt att sprida idéerna också utanför Värends gränser. Pengarna hade ju tillfallit hela länet. Två herrar i socknen, kyrkoherde Forssander och trädgårdsmästare Solberg (med son), var två viktiga eldsjälarna bakom de framgångarna som annonserades från länets västra delar. De ökade potatisodlingen och skogsplanteringen och införde både vändplog (vändplogar uppmärksammas alltid i rapporterna och var fortfarande tydligen tämligen ovanliga) och nya frösorter. Forssanders användning av torv till bränsle fick extra beröm

och, skriver man "...torde hr kyrkoherdens efterdöme på förmånligt sätt verka till begagnande af den mängd betydliga Torfmossar, som finnas inom denna skoglösa trakt." Även Solberg omnämndes som föregångsman och uppmuntrande exempel genom sina ansträngningar inom trädgårdsskötseln.¹⁸⁷

Också till Växjöes sockenkommitté ställdes stora resurser. Hela 1 000 rdr bco utlånades till sällskapet för mossodling på ägora runt staden.¹⁸⁸ Likt experimentalfältet på hospitalsägorna kunde ytterligare mossodlingar i stadens närhet ge tillresande besökare kunskap och odlingshåg. Också ett par kvinnor på olika nivåer på samhällsstegen, friherrinnan Hedenstierna och den blinda pigan Katarina Ång i Öja, blev uppmärksammade och belönades mer premier efter hedervärda insatser inom vaddmalstillverkning respektive spånad. Det var den goda insatsen som skulle belönas, ursprung och behov hade inget med saken att göra.¹⁸⁹

De flesta odlingsföretag som redovisades i årsberättelserna genomfördes dock utan sällskapets ekonomiska hjälp. I årsberättelserna 1814–1821 redovisas hundratals projekt av individer och byar. Sockenkommittéerna runt om i länet rapporterade vad som gjorts på hushållsfronten under det gångna året, och framgångarna sammanfattades i årsberättelserna. Särskilt goda insatser fick extra beröm, och redogörelserna framstår som en uppmaning till tävlan emellan de olika sockenkommittéerna.¹⁹⁰

Man måste naturligtvis fråga sig i vilken utsträckning odlingsföretagen var direkta effekter av hushållningssällskapets verksamhet och vilken mån de hade genomförts oavsett dess åtgärder. Den absoluta majoriteten av de odlingsföretag som genomfördes utan sällskapets ekonomiska hjälp hade naturligtvis genomdrivits ändå. Man konstatera dock att både organiseringen av hushållningssällskapen och en ökad odlingsfrekvens sammanföll, och man kan med visst fog säga att sällskapet tog till sig äran av en utveckling som hade skett utan dess existens. Hur det än är med kausaliteten mellan sällskap och ökad odling, användes alla dessa odlares verk runt om i länet för att bekräfta nyttan av sällskapet. Alla framgångar i form av mossodlingar, sjösänkningar, trädplanteringar, stenbrytningar och potatisodlingar, och männen bakom dessa, rapporterades nogsamt i årsredovisningarna. Sockenkommittéerna uppfyllde på detta sätt idealbilden av det upplysta, patriarkaliska medborgarsamhället. Samhällets ekonomiska och sociala bas – byn och socknen – redovisade till den upplysta överheten sina framgångar inom den viktigaste av alla näringar – jordbruket. Ett gott exempel på detta på samma gång patriarkaliska och demokratiska ideal är bonden Sven Gummesson, som på ett allmänt möte den 13 oktober 1919 fick uppvisa sin egenhändigt producerade våg. Vågen mångfaldigades sedermera och delades ut till sockenkommittéerna, och Gummesson kunde se fram emot belöning från Lantbruksakademien.¹⁹¹

En ny syn på människan

Oavsett om man var överens i praktiska frågor rörande t.ex. huruvida man ska svedja eller ej, eller i spörsmål rörande ekonomins och individens frihet och skyldigheter, finns ett antal klart definierbara gemensamma nämnare vilka framstår mer eller mindre tydligt i alla texter som studerats: *kunskap*, *transparens* och *öppenhet*. Dessa tre begrepp kan tyckas passa väl till varandra, men de bygger tvärtemot på en motsättning, till vilken jag återkommer.

Den första nämnaren är kunskapskravet. All verksamhet, praktisk såväl som diskursiv, ska bygga på väl grundad kunskap. I klar upplysningsanda framhävs rediga belägg och klara begrepp dels som grunden för en framgångsrik reformverksamhet, dels i det närmaste som ett moraliskt imperativ.

Men det är framförallt den på erfarenhet grundade kunskapen som framhävs. Alltifrån satsningarna på utställningar och lånebibliotek till de ingående redogörelserna till rekommenderade odlingsföljder; alla är de tecken på en övergripande empirisk kunskapstro. Kunskapens motsats är "fördomen", vilken ska bekämpas genom ord och handling. Genom kunskap kunde en sann auktoritet verka. Denna strävan efter kunskap skapar krav på transparens. Det är vik-

tigt att alla led i ett resonemang redovisas, för att läsare ska kunna bedöma riktigheten i uttalandet. Det är först då som en fruktbar debatt kan föras.

Hur uppnås då denna sanna kunskap fri från falska auktoriteters inflytande? Jo, genom kravet på öppenhet. Den borgerliga offentligheten innebär en för alla tillgänglig debattarena på vilken det jämlika och öppna samtalet leder fram till det mest rationella beslutet. Denna princip hävdas på ett flertal ställen i de texter som studerats, det borgerliga offentlighetsidealet är en av grundprinciperna i tidens diskurs. Idén framförs i praktiken inte helt oväntat i Wexiö Bladet, som ofta uttryckte kritiska tankar gentemot sällskapet. Dock förespråkar också sällskapets ledning det goda i att släppa fram till och med det dummaste förslag. Kunskapen uppfattas således aldrig som definitiv. Utgångspunkter ska hela tiden ifrågasättas och utsättas för Allmänhetens blickar och resonemang. Ett uttalande inom detta axiom är följande text tagen ur årsberättelsen 1815.

Om jag irrar mig i mina omdömen, – Om jag råkar, att med nyheter i förslag, eller med tankar, som sköta andras opinion, göra mig obehaglig; så hoppas jag likwäl, att blifwa bedömd med mildhet, då allt hwad jag tänker och skrifwer, kommer från en sann wälmening. Jag är sjelf owiss, om mina ideer äga något värde, och desto häldre underkastar jag dem, alla kloke och upplyste Mäns wederläggning och rättelse. Jag må hafwa rätt eller orätt. Saken winner, då den framställes för Allmänheten, mot eller med, betraktad på alla sidor.¹⁹²

Värdet av en utsaga är alltid osäker, men i offentlighetens skarpa ljus ska idéerna rannsakas och dömas av den rättfärdiga juryn ”Allmänheten”. Ett liktydigt begrepp som faktiskt aldrig används i mina texter är ”den allmänna opinionen.”

Det borgerliga offentlighetsidealets kunskapssyn omhuldades inte enbart av samhällets nya klasser utan i lika hög grad av traditionellt sett bärare av en traditionell samhällssyn. Så talar sig landshövdingen varm för ett nytt sätt att resonera i årsberättelsen 1818:

Då Förvaltnings-Utskottet af detta Läns Hushållnings-Sällskap å nyo, efter ett års förlopp går att göra redo gör sine åtgärder till Landtmanna-Industriens förkofran inom Orten, sker det under glad känsla att kunna underkasta sin framställning en Uplyst Allmänhets pröfning, som allt mer och mer hunnit stadga sin mening om de fordringar man billigt kan göra denna Stiftelse, hwilken härleder sin från en landtfaderlig Regerings Omsorger för Sitt Folks wäl – och de framsteg i werksamhet, hwilka af Utskottet och Sällskapet kunna wäntas i Ämnem, som måste arbeta sig fram på Öfwertygelsens men ej Magtspråkets wäg. Framgången blifwer dock alltid säker, så säker som det Sannas oemständliga wälde.¹⁹³

Genom allmänhetens prövning ska sanningen vinnas, inte genom maktspråk men genom övertygande argumentation. Ytterligare några rader från samma penna:

Konungens nådiga afsigt med Stiftelsen af hushålls-Sällskap inom Provincerna har otwifwelaktigt warit en beredning till Jordbrukets förädling och att uplifwa erfarna Män i Stats-Oeconomie samt Landtbruks-skötslen, genom sina kunskaper sprida ett större ljus till mindre erfarna Medborgare; några positiva Lagar woro mindre lämpelige, ty det ligger i menniskans sinnelag, kan hända mera nu än förr, att ej genom maktspråk antaga grunder för sin enskilda hushållning, ofta stridande mot den egna öfwertygelsen.¹⁹⁴

Att landshövdingen uppfattade sin egen tid som en tid i förändring står klart. Naturligtvis fanns lagen fortfarande att tillgå i vissa fall, men landshövdingens uttalande indikerar en ny ideologisk relation mellan makthavare och folk. Mörner ger uttryck för en utveckling som både nationellt och regionalt hade sina motsvarigheter. Martin Melkersson visar hur uppfattningen kring statens samhälleliga roll förskjuts under 1700- och 1800-talen. Fram till mitten av 1700-talet var statens roll fortfarande den beskyddande och stränge husfadern som skulle hålla samhällsskutan på rätt kurs. Under tidigt 1800-tal förändrades statens roll och influerades starkt av en atomistisk samhällssyn, där individen gavs större ansvar och samhället betraktades som en självreglerande mekanism utan alltför stort behov av styrning. Melkersson

ger konkreta exempel på denna utveckling i sina undersökningar av den svenska tryckfrihetslagstiftningen och näringslagstiftningen.¹⁹⁵

Även länsstyrelsen genomgick som statens regionala representant en liknande utveckling. Elisabeth Reuterswärd ger i ett exempel från Malmöhus län prov på hur en gammal husfaderlig statsuppfattning levde kvar på ett i detta sammanhang angeläget område: trädplaneringen. 1765 kom landshövding Adlerfelt att bötfälla ett flertal bönder som underlåtit att plantera de träd som de enligt 1734 års skogsförordning enligt landshövdingen ålåg dem.¹⁹⁶

Också landshövdingen i Kronobergs län, Joacim Beck-Friis, är ett exempel på den gamla skolans statsrepresentanter. Genom en sträng och styrande hand försökte han under sin ämbets-tid under tvång och hot om vite öka anläggandet av stengårdsgårdar i länet. Allmogen klagade dock hos Kungl. Maj:t 1766 och tvånget upphävdes. Beck-Friis var ledande hattpolitiker och sedermera riksråd, och hans styrande ambitioner representerar väl den merkantilistiska hattpolitik som Melkersson betecknar som husfaderlig i en traditionell mening.

Beck-Friis efterträdare, Adam Johan Raab, (1769–1776) kan sägas motsvara den uppluckring av den gamla statssynen som sker efter 1750. Istället för tvång och lagstiftning förespråkade han frivillighet och uppmuntran i syfte att förbättra hushållningen i länet. Istället för vitesåläggande och andra lagliga åtgärder avsåg han att genom allmogens inneboende vilja till förbättring för sig och de sina driva en hushållspolitik till gagn för helheten. Han inrättade för detta syfte ett Åkerbrukssällskap. Sällskapet, som var en lokal variant av kommande hushållningssällskap, skulle genom samarbete med socknarnas bönder driva jord- och skogsbruket framåt. I valet mellan lagliga repressalier och frivillighet är Raab tydlig:

Allmänna Lagen, särdeles i ByggningsBalken och Kongl. Förordningarne stadga wäl härom och wid wid wissa utsatte böter påläggga hemmans-brukare hwad som ske bör, men jag trodde at ändamålet snarare skulle upfyllas, om den enfaldigare hopen kunde bringas at sielf begripa, det de åtminstone för sin egen nytta skull,, böra af egen drift därpå arbeta, om än det aldrig woro påbudt, då det tillika faller af sig sjelf, at de undgå alt obehageligit twång och deß swåra förlgder, efter blotta nyttan eller nöden, om intet hedren eller skammen kunde afgifwa nog kraftiga driffjädrrar. I följe häraf gjorde mig hopp at genom lockande och wänliga medel kunna uträtta mera än med twång.¹⁹⁷

Även om Raab inte hyser några ädlare tankar om allmogens avsikter och är mycket pragmatisk i sitt resonemang, är hans uttalande representativt för en ny syn på människan och hennes drivkrafter. Visserligen menar Raab att bonden i grunden är egoist men att han lättare lockas till arbete genom uppmuntran än genom lagliga åtgärder och tvång. Fortfarande hade landshövdingen och staten att styra, men medlen för att nå målen hade ändrats.

Av samma uppfattning var landshövding Mörner 40 år senare. Vad Mörner själv ansåg om människans nya mer frihetliga sinnelag vet vi inte, men troligen är hans betraktelse också ett tecken på en någorlunda positiv syn på utvecklingen och en markering att människan hade tagit några steg i upplyst riktning. Dock bygger Mörners resonemang på en annan grund: Den allmänna opinionen. Det var framförallt på denna som en säker och stilla utveckling skulle bygga. Genom att en upplyst allmänhet fanns som ständig kritisk massa kunde man släppa på tyglarna, och låta samtalet flöda friare. Också genom att hävda att det var kungen som gett tillåtelse till hushållningssällskapets verksamhet fanns det heller inga hinder för att inte uttrycka försiktig optimism kring vad som hände. Man hade likaså tryckfrihetslagstiftningen att luta sig emot.

Men Mörners hållning uppvisar på samma gång den inneboende motsättning som hela offentlighetsidealet bar på. Samtidigt som den fria debatten ledde till de bästa besluten, fanns det uppenbarligen erfarna män som skulle sprida ett större ljus till mindre erfarna medborgare. Till syvende och sist fanns det ändå en elit som utifrån sin kunskapsmässiga överlägsenhet hade tillgång till sanningen. Den borgerliga offentligheten så som den gestaltade sig i tidigt

1800-tal innebar klara begränsningar för den så omhuldade öppenheten. Framgång byggdes på kunskap, kunskap som bara vissa av diskursens deltagare hade tillgång till. Och kunskap är som bekant makt.

Det fanns alltså en genomgripande motsättning mellan det borgerliga offentlighetsidealet krav på att ta alla uttalanden på allvar och hushållningssällskapets upplysningsverksamhet.

Den upplyste patriot

Jag har i avsnittet berört relationen mellan det gemensamma och det särskiljande. Det praktiska handlandet inom sällskapet och de texter som rör verksamheten både i årsredovisningar och tidningar ger prov både på ömsesidiga värderingar och motsatta ståndpunkter. De texter som springer direkt ur sällskapets verksamhet, årsberättelserna, genomsyras utåt av en konsensus och inga tydliga motsättningar går att finna. Det fanns naturligtvis ett behov från sällskapets sida att uppvisa enighet och samling inför allmänheten, varför texternas karaktär inte är speciellt märklig. Samtidigt framskyntar vissa motsättningar också i årsberättelserna, om än inte särskilt tydligt.

För att komma konflikterna närmare har tidningsmaterialet visat sig vara mer användbart. Både vad gäller praktiska hushållsåtgärder, ideologiska, politiska och ekonomiska motsättningar och motsatta ståndpunkter angående samtalston och språkbruk kan man se klara konfliktytor i samhället, konflikter som mer eller mindre motsvarar hela eller delar av det ideologiska och politiska kluster som finns på mer renodlad idéhistorisk nivå. Att läsa årsberättelser och tidningsmaterial korsvis har visat sig vara en framgångsrik metod. Årsberättelserna har gett förklaringar på annars tämligen obskyra debatter i tidningarna, och tidningarna har stuckit hål på den i årsberättelserna tämligen unisona röst som hörs.

Kronobergs läns hushållningssällskap var principiellt sett öppet för alla medborgare boende i Kronobergs län. Denna geografiska inskränkning tillsammans med bestämmelsen om att 2/3 av medlemskader skulle vara brukare av jord inom länet var de enda officiella begränsande kriterierna. Under dessa klart uttalade begränsningar fanns dock inskränkningar av ej uttalad men dock lika avgörande betydelse. Barnen var uteslutna liksom kvinnorna och samhällets fattiga skaror. Att dessa grupper av befolkningen skulle medverka i sällskapet var underförstått en omöjlighet. Vuxna män med någorlunda ställning i samhället fick tillträde till sällskapet. Inte heller den alltmer betydelsefulla jordägande bondeklassen är speciellt talrikt representerad trots sin stora absoluta numerär i samhället. Något som höll bondegruppen utanför var i viss mån medlemsavgiften. Dock låg utestängningsmekanismerna i första hand på en kulturell och social nivå.

Min undersökning visar tydligt att samhällets elit dominerade hushållningssällskapet. Dominansen manifesterades både numerärt och maktmässigt. Statstjänstemän i kyrka, stat och armé, liksom gods- och bruksägarna i länet utgjorde stommen i sällskapet. Ett fåtal bönder fick tillträde, troligen hämtade ur hemmansägarklassens grädda. Dock visar min undersökning på att ståndstillhörigheten hade mindre betydelse för inval, helt enligt stadgarna och Kungl. Maj:ts avsikter. Även om ståndsmetaforen lever kvar har den kompletterats och i viss mån ersatts av tal om medborgare och klass, begrepp som vetter mot en annan tid. Och även om alla stånden är representerade är det främst relationen till jorden som bestämmer graden av inflytande inom sällskapet. En mycket viktig grupp inom sällskapet är bruksägarna, en grupp tillhörande de ofrälse ståndspersonerna. Bruksägarna, vilka också var stora jordägare, är kanske det tydligaste tecknet på den politiska vilja som fanns bakom instiftandet av sällskapen: kronan önskade sammanföra tidens ekonomiskt betydelsefulla personer i regionerna för att på detta sätt få starka drivkrafter för ett utvecklande av jordbruket. I detta fall skiljde sig inte

Kronobergs län från övriga – i de allra flesta hushållningssällskapen var det samhällets etablerade elit som dominerade.

Vad gäller sällskapets officiella maktcentrum, förvaltningsutskottet, är tendensen än klarare. Här sitter länets absoluta ekonomiska makt samlad. Utskottet består, förutom av landshövdingen, av länets största gods- och bruksägare. Hushållningssällskapet styrdes av samhällets topp.

Vad gäller medlemmarnas geografiska tillhörighet kan vissa generella drag uppmärksammas. Kronobergs län kärnland Varend har en dominerande ställning medan det kommer proportionellt sett få ledamöter från folkrika Sunnerbo. Framför allt har Växjö stad en stark ställning i och med de civila statstjänstemännens framskjutande positioner. Man lägger också märke till att gränsocknarna mot Blekinge, Kalmar och Skåne under de första åren har få eller inga representanter i sällskapet.

Det som i regelverket syns vara en tämligen demokratisk organisation var i realiteten ett i högsta grad elitistiskt sällskap bestående av samhällets bättre bemedlade jordägare. Men medlemmarnas sociala och ekonomiska konstitution byggde inte primärt på ståndssamhällets principer. Istället var det en annan elit klivande över ståndsgrensarna som kom att framträda som tidens ledare. Det var med få undantag de stora jord- och bruksägarna som kom att besitta de tunga posterna inom sällskapet.

Därmed inte sagt att denna elit på alla punkter var överens. Tvärtom framstår inrättandet av hushållningssällskapet som en mycket konfliktfylld händelse i länet, och den ledde utan tvekan till den mest omfattande offentliga debatten i Kronobergs läns historia. Debattvägarna i tidningarna gick höga och uppfattningar av politisk och ideologisk karaktär upp till ytan. Att många olika uppfattningar kring hur samhällsproblemen bäst skulle lösas står helt klart. En gammal merkantilistisk retorik möter en fysiokratisk, och mer liberala tendenser kan skönjas i debatterna. Debatter av i hög grad praktisk art – det handla om svedjning, stängelpolitik eller skiftenas inrättande i bygden – finner hela tiden stöd i uppfattningar hämtade från Smith eller Quensay och dessa inflytelserika herrars svenska motsvarigheter. Dock är uttalandena sällan teoretiskt renodlade. Istället brukar debattörerna krut från olika håll i ett debattkrig som inte formulerats vid Akademien utan i de småländska skogarna. Tankegångarna är inte fullkomligt vattentäta eller trogna sina förebilder utan skapade i en specifik tid och ett specifikt rum för ett specifikt tillfälle. Det är inte den teoretiska rationaliteten utan den praktiska som står i fokus i de debatter jag analyserat.¹⁹⁸

Jag har konstaterat att sällskapet var en samlingsplats för samhällets elitgrupper. De två långa debatter jag analyserat ger vid handen att det trots de ekonomiska och sociala likheterna ledamöterna emellan knappast rådde total samstämmighet inom sällskapet, varken i praktiska jordbruksfrågor, grundläggande ekonomiska frågor eller ideologisk uppfattning. Att så är fallet är naturligtvis inte att undra på. Även om en viss gemensam status går att finna var självfallet de ekonomiska skillnaderna brukspatronen och sockenprästen betydande. Och som jag tidigare påpekat är inte ekonomiska och sociala likheter individer emellan någon garanti för en likartad ideologisk eller politisk uppfattning. Gruppen rymmer således liberalt sinnade medlemmar som hävdar den fria äganderättens primat. Det finns å andra sidan inom samma grupp de som i mer konservativ riktning hävdar samhällets helhet och historiens naturligt långsamma utvecklingsförlopp. I detta resonemang kan man också skåda en romantisk syn på samhället som en organism under utveckling.

Jag vill dock avslutningsvis hävda de gemensamma dragen som framkommer i min undersökning. Begreppet diskurs uppmärksammar oss på samtalets ramar och samtalets ordning. För att diskursen ska uppstå krävs vissa gemensamma nämnare. Dessa gemensamma nämnare menar jag kan summeras i ett antal begrepp, begrepp som i sin tur speglar och i någon skapas under början av 1800-talet. Ideal mannen i denna tid skulle jag vilja sammanfatta som ”den upplyste reformatorn”.

Fotnoter

¹ Nyman 1994, s. 251.

² Worster 1996, s. 53.

³ Worster 1996, s. 52.

⁴ Worster 1996, s. 75f.

⁵ Johannisson 1981, s. 128ff.

⁶ Johannisson 1981, s. 109ff., 125f. Johannisson hävdar att naturvetenskapen tappar i status i och med att merkantilismens manufakturpolitik gick under på 1760-talet. Hon menar att den fysiokratiska politisk som kom att ersätta merkantilismen i mångt och mycket var antivetenskaplig både i ord och i handling. Ett exempel på detta menar Johannisson är hushållningssällskapen som inriktade sig på praktiska jordbruksfrågor snarare än att anamma ett vetenskapligt program. Hennes uppfattning vänder jag mig emot. Hushållningssällskapen i synnerhet och jordbruksreformen i allmänhet gjorde bruk av de vetenskapliga och rationella teorier som tiden erbjöd. Johannisson 1981, s. 147–153. Det ”rena förnuftet” kunde också motivera mysiska seanser i slutna sällskap. Naturvetenskapen intog en central roll i t.ex. Frimurarorden och i Swedenborgianismens metafysik. Med förnuftet kunde man se naturens underliggande mirakler. På detta sätt blev frimurarna en oroshård också i Sverige då man bjöd motstånd mot hovlivets sedeslösa liv och slog vakt om den sanna kunskapen, blott synbar för en elit av adelsmän. Ockultism, mesmerism och alkemi samlade skaror i de fina salongerna.

⁷ Om skiftena i England Willmot.

⁸ Porter 2000, kap. 13. Christensen 1996, s. 130ff. Om jordbruksteknikens vikt i Encyklopedien, se t.ex. Helldén 1994, s. 162.

⁹ Eriksson–Frängsmyr 1993, s. 139ff.

¹⁰ Om upplysningens och romantikens gemensamma föreställning om framåtskridandet, se Liedman 1991, s. 52ff. Om Berzelius kritik av romantiken, se Liedman 1992. Om det processuella i övergången från upplysning till romantik, se Johannisson 1981, s. 143.

¹¹ Worster 1996, s. 34ff.

¹² Wilmot 1990, s. 8f. Christensen 1996, s. 139ff. *The Society of Arts* var det populära namnet på sällskapets egentliga namn, *The Society for the Encouragement of Arts, Manufactures & Commerce*. Stattin 1980, s. 22. Högberg 1961, s. 14ff.

¹³ Östholm 2000, s. 63ff. Stenius 1987, s. 122. Stenius benämner *Kungl. Finska hushållningssällskapet* som ett slags ”konsultativt regeringsmyndighet i Finland”. Också dess uppbyggnad, som mycket liknade *Patriotiska sällskapet*, tyder på acceptans från Stockholm.

¹⁴ Stattin 1980, s. 22f. Stenius 1987, s. 123.

¹⁵ Christensen 1994, s. 118ff. Om *Pro Patria* och *Patriotiska sällskapet*, se Hörberg 1961, s. 21–40.

¹⁶ Om associationsväsendet, se Jansson 1985, s. 17ff. Stattin 1980, s. 21ff. Om medlemskadern i de tidiga sällskapen, se t.ex. Olofsson 1945, s. 12f. (Gotland) Torpe 1953, s. 43f. Stattin 1980, Fyhrvall 1914, s. 16.

¹⁷ Fröier 1962, s. 591–602

¹⁸ Stattin 1980, s. 25–48. Avsnittet beskriver i detalj hur *Lantbruksakademien* kom till stånd. Se också Fröier 1962, s. 591–601. Expertavdelningarna inom lantbruksakademien var lantbruks-, skogs- och trädgårds-, mekaniska, vetenskaps-, statistiska samt räkenskapsavdelningen. Fröier 1962, s. 691. Uppmärksammas bör expertavdelningarnas i hög grad praktiska inriktning.

¹⁹ Stattin 1980, s. 47–55. Fröier 1962, s. 294. Undantagen utgjordes av Stockholms län (1847) och Kopparbergs län (1851).

²⁰ Brandell 1914.

²¹ Stattin 1980, s. 206–218. Vad gäller begreppet *medelorganisation*, se Jansson 1985, s. 26.

²² Stattin 1980, s. 18ff. Malmöhussällskapet dominerades av storjordbruk medan Göteborgssällskapet dominerades av Göteborgs handelshus. Jönköpings län bestod av en blandning av godsägare och småbrukare, de senare i starkt beroende av bisysslor. I Uppland fanns en klar godsstruktur tillsammans med en stark bondeklass, medan Gävleborg liksom övriga Norrland var beroende av skogen och järnbruksnäringen. I Älvsborgs län var hemslöjden en viktig inkomstkälla.

²³ Stattin 1980, s. 206–218.

²⁴ Juhlin Dannfelt 1913. Högberg 1961. Mårald 1998. Lange 2000. Christensen 1996.

²⁵ Östholm 2000, s. 29.

²⁶ KLKHH 1815–1821. VLA.

²⁷ Aronsson 1992, s. 285 ff.

²⁸ KLKHH 1, 1815, s. 5.

²⁹ Wexiö Bladet 43/1813.

³⁰ Stattin 1980, s. 58.

-
- ³¹ Stattin 1980, s. 53.
- ³² Brandel 1914, s. 22–30.
- ³³ Stenuis 1987, s. 125.
- ³⁴ Harnesk
- ³⁵ Medlemstalen uppgick till mellan 334–128 i Malmöhus, Göteborgs, Jönköpings, Uppsala, Gävleborgs och Jämtlands län. Stattin 1980, s. 95.
- ³⁶ Larsson 1984, s. 92.
- ³⁷ Stattin 1980, s. 60, 85.
- ³⁸ Något om kreditväsendet.
- ³⁹ Stattin 1980, s. 95.
- ⁴⁰ Stattin 1980, s. 91.
- ⁴¹ Wexiö Tidning 46/1815. Årsavgiften var 1814 1 rdr bco. Brandel 1914, s. 29.
- ⁴² Gruppen innefattar landshövdingar, jurister, befallningsmän, jägmästare etc.
- ⁴³ Om uppror och 1809 års riksdagsreform.
- ⁴⁴ Om *Patriotiska sällskapets* syn på prästerskapets och kronobetjäningens reformationsuppgifter, se Högberg 1961, s. 166f.
- ⁴⁵ Svenskt biografiskt lexikon och Pleijel, kyrkoliv.
- ⁴⁶ Om prästgården som kultur- och kunskapsförmedlare, se Pleijel, Larsson, samt Bergström 1991, s. 163f. Om predikstolen som informationskanal av kungörelser från kung och länsstyrelse, se Reutersvärd 2001, s. 55ff. 281ff. En del av kungörelserna handlade om påbud angående förbättringar inom jord- och skogsbruket. Reutersvärd tar upp ett exempel på genomförande av lagstadgad skogsplantering i Malmöhus län under 1760-talet.
- ⁴⁷ Om neologins påverkan på det svenska prästerskapet och dess nyttobaserade kunskap förmedling från predikstolen, se Lundell 1997 samt Gustafsson 1983, s. 173ff. Den neologiska nyttotanken märktes också i Lindbolms katekes från 1810 där ett stycke benämns ”Arbete befordrar hälsa och välstånd”. Om gammalkyrkligheten i Kronobergs län, se Johansson 1995.
- ⁴⁸ Wexiö Bladet
- ⁴⁹ Wexiö Stifts herdaminne
- ⁵⁰ Wexiö Stifts herdaminne.
- ⁵¹ Larsson 1992, s. 160. Siffrorna gäller 1791, men var ungefär desamma 1814.
- ⁵² Stattin 1980, s.
- ⁵³ Holm var borgmästare i staden 1806–1820. Han satt som riksdagsman för borgarståndet vid tre tillfällen och valdes 1815 in i riksgäldsfullmäktige.
- ⁵⁴ Stattin 1980, s. 97.
- ⁵⁵ Pleijel – om prästgårdskulturen.
- ⁵⁶ KLKHH 1/1815, s. 33, 5/1819, s. 47, 7/1821, s. 36.
- ⁵⁷ WB 1813
- ⁵⁸ KLKHH 1 1815, s. 32f.
- ⁵⁹ KLKHH 1 1815, s. 34f.
- ⁶⁰ Wexiö Bladet 1814
- ⁶¹ Stattin 1980, s. 90.
- ⁶² Brandel 1914, s. 19f. Bergencreutz byggde upp herrgården kampen strax utanför Växjö stadsgräns, och lät också anlägga en engelsk park med fruktträd, alléer, grottor och en stensatt terrass som sköt ut i Växjösjön. Senare uppfördes en pelare till hans ära, med texten ”Till minne av lagman Bergencreutz, vildmarkens betingare.” Larsson 1992, s. 174.
- ⁶³ Stattin 1980, s. 96f.
- ⁶⁴ Andersson Palm 2000, s. 285.
- ⁶⁵ Om Carl Rappes linodlingsinstitut, se Juhlin Dannfelt 1913, s. 116f.
- ⁶⁶ Wexiö Tidning 3/1814.
- ⁶⁷ Stattin 1980, s. 130, 96.
- ⁶⁸ Brandel 1914, s. 24f.
- ⁶⁹ Visa på när andra startar.
- ⁷⁰ Ekströmer – om att Mörner inte tycker om att Rappe skriver i WB. WB 10/1814.
- ⁷¹ KLKHH 1 1815, 1, s. 3ff.
- ⁷² WB 39/1813.
- ⁷³ Tryckfrihetsförordning 1810 §, WB 43/1813, 44/1813.
- ⁷⁴ WB 4/1814.
- ⁷⁵ WB 46/1813.
- ⁷⁶ WB 46/1813
- ⁷⁷ Om befolkningspolitiken under 1700-talet, se Johannisson 1988, s. 96–108.

Om merkantilismen i Sverige, se Magnusson 1999, s. 249f. Om Scheffer, se Magnusson 2002, s. 97–119.

⁷⁸ Magnusson 2001, s. 118. Mårland 1998, s. 19ff. Lange 2000, s. 36. Om fysiokratismen i Danmark–Norge, se Christensen 1996, s. 66–80.

⁷⁹ Högnäs 2000, s. 136. Larsson 1999, s. 220 f.

⁸⁰ WB 39/1813.

⁸¹ WB 45/1813.

⁸² WB 46/1813.

⁸³ WB 50/1813, WB 53/1813.

⁸⁴ Melkersson 1997, s. 216 ff.

⁸⁵ Tegnécitat hämtat ur Jansson 1985, s. 29.

⁸⁶ Magnusson 2001, s. 127.

⁸⁷ Årsberättelse 1815, s. 12ff.

⁸⁸ WT 98/1814.

⁸⁹ Larsson 1999, s. 200ff. Storskiftesreformen har av forskningen länge setts som en mycket ineffektiv reform och det först med Laga skifte 1827 kom igång ordentliga jordreformer. Detta är dock felaktigt, framförallt vad gäller vissa delar av Sverige där storskiftet fick stor betydelse för ägarstruktur och sociala relationer. Och framförallt var storskiftet, enligt Olai, ett steg i utvecklingen mot ett kapitalistiskt jordbruk. Viktigt att påpeka är att storskiftet inte enbart var en administrativ påлага uppifrån, utan hade stöd bland bondebefolkningen. Olai 1987, s. 108–115.

⁹⁰ Högnäs 2000, s. 100. Magnusson 1999, s. Magnusson 2001, s. 81–96.

⁹¹ WB 52/1814.

⁹² WB 52/1814.

⁹³ WB 52/1814.

⁹⁴ WB 8/1815.

⁹⁵ WB 8/1815.

⁹⁶ WB 8/1815.

⁹⁷ WB 9/1815.

⁹⁸ WB 9/1815.

⁹⁹ WB 13/1815.

¹⁰⁰ Magnusson 2001, s. 35 f.

¹⁰¹ WB 13/1815.

¹⁰² Om begreppen patriot, medborgare och upplysning och om dess utveckling och betydelse över tid, se Christensson 1996, kap. 2, s. 103–169.

¹⁰³ WT 19/1815.

¹⁰⁴ WT 19/1815. En likande uppfattning om sakkunskapens och erfarenhetens vikt vädrades också i årsberättelserna där följande citat står att finna: ”Och huru skulle wäl en skrift, sådan som denna, annat kunna, än ådraga sig uppmärksamhet och inge förtroende, då hwarje ord wittnar om en författare, som talande erfarenhetens språk, förenar med mannaålderns styrka och wärdighet den werkliigen wises modestie och upplysning.” KLKHH 2, 1815, s. 70.

¹⁰⁵ Om Rousseau och Emile, se t.ex. Frängsmyr 1980, s. 97ff.

¹⁰⁶ Wilmot 1990, s. 12 ff.

¹⁰⁷ WT 19/1815.

¹⁰⁸ WB 13/1815.

¹⁰⁹ WB 16/1815. Se även WB 7/1810.

¹¹⁰ WB 16/1815.

¹¹¹ WB 13/1816.

¹¹² Johannisson 1981, s. 135.

¹¹³ WB 13/1815.

¹¹⁴ WB 14/1815.

¹¹⁵ WB 14/1815.

¹¹⁶ WB 16/1815.

¹¹⁷ WB 16/1815.

¹¹⁸ WB 16/1815.

¹¹⁹ WB 17/1815.

¹²⁰ WB 17/1816.

¹²¹ WB 40/1815.

¹²² Lindström 1942, s. 105–116.

¹²³ Lindström 1942, s. 306ff.

¹²⁴ WT 3/1816. WB 3/1816.

-
- ¹²⁵ WB 51/1815.
- ¹²⁶ Ekströmer 1981, s. 222f.
- ¹²⁷ Ekströmer 1981, s. 222f.
- ¹²⁸ Ekströmer 1981, s. 222f.
- ¹²⁹ Nilsson 1998, 34ff.
- ¹³⁰ Lindström 1942, s. 280f., Angående tryckfrihetsmålet mot Rask, se Nilsson 1998.
- ¹³¹ KLKHH 1 1815, s. 48. Witoszek 1997, s. 86 f.
- ¹³² KLKHH 1, 1815, s. 21.
- ¹³³ KLKHH 1 1815, s. 48.
- ¹³⁴ Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok 1941, s. 156.
- ¹³⁵ KLKHH 1 1815, s. 35.
- ¹³⁶ Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok 1941, s. 164.
- ¹³⁷ KLKHH 3 1815, s. 15.
- ¹³⁸ KLKHH 1 1815, s. 35ff.
- ¹³⁹ Lange 2000, s. 33f.
- ¹⁴⁰ Wexiö Tidning 24/1816, 37/1816.
- ¹⁴¹ KLKHH 1 1815, s. 64.
- ¹⁴² Larsson 1989, s. 89 f.
- ¹⁴³ KLKHH 7, 1821, s. 9f.
- ¹⁴⁴ KLKHH 1, 1815, s. 48.
- ¹⁴⁵ KLKHH 1, 1815, s. 44f.
- ¹⁴⁶ KLKHH 1, 1815, s. 38.
- ¹⁴⁷ KLKHH 1, 1815, s. 39.
- ¹⁴⁸ KLKHH 2, 1815, s. 74.
- ¹⁴⁹ KLKHH 1, 1815, s. 24f. KLKHH 2 1815, s. 5.
- ¹⁵⁰ KLKHH 1, 1815, s. 45.
- ¹⁵¹ Juhlin Dannfelt 1913, s. 24f., 67, 71. WB 35/1811, 20/1812.
- ¹⁵² KLKHH 1, 1815, s. 50.
- ¹⁵³ KLKHH 1, 1815, s. 75.
- ¹⁵⁴ KLKHH 1, 1815, s. 46.
- ¹⁵⁵ WB 39/1813.
- ¹⁵⁶ KLKHH, 2, 1815, s. 80.
- ¹⁵⁷ KLKHH, 1, 1815, s. 9. Stattin 1980. Troligtvis sände Kronobergssällskapet ingen representant till huvudstaden. Om så varit fallet hade detta med all säkerhet tillkännagivits i såväl årsberättelse som lokalpress.
- ¹⁵⁸ Wexiö Tidning 1815/15.
- ¹⁵⁹ Wexiö Tidning 1815/15.
- ¹⁶⁰ KLKHH 1, 1815, s. s. 31.
- ¹⁶¹ KLKHH, 1, 1815, s. 26.
- ¹⁶² KLKHH 1, s. 49–75, 79ff. KLKHH 2, 1815, s. 6f.
- ¹⁶³ KLKHH 2, s. 9–80. KLKHH 3, 1816, s. 11–19.
- ¹⁶⁴ KLKHH 3, 1816, s. 10
- ¹⁶⁵ Melkersson 1997, s. 96f. Ekströmer 1981, s. 74. (Efter riksdagsprotokoll 31/3 1789).
- ¹⁶⁶ KLKHH 3, 1816, s. 59.
- ¹⁶⁷ KLKHH 5, 1819, s. 11f. KLKHH 6, 1920, s. 5.
- ¹⁶⁸ KLKHH 7, 1821, s. 19.
- ¹⁶⁹ Wexiö Tidning 10/1814, 26/1814, 36/1814, 60/1814, 57/1815. Om prästens roll som jordbruksreformator se t.ex. Bergström.
- ¹⁷⁰ Biografiska uppgifter är hämtade ur *Svenskt biografiskt lexikon* samt *Svenska män och kvinnor*. En stor del av litteraturen är funnen i *Svensk bibliografi 1600–1829*, Libris.
- ¹⁷¹ I 10:de häftet, tryckt 1824, förtecknas bibliotekets bok- och kartbestånd. Se fotokopia i appendix.
- ¹⁷² KLKHH 4, 1817, s. 14.
- ¹⁷³ WT 14/1816, 38/1816. WB 25/1817. Christensen 1996, s. 149 ff. Lange 2000, s. 45, 60.
- ¹⁷⁴ Fröier 1962, s. 594. Lange 2000, s. 53f. Johnsson 1930, s. 23. Blomqvist 1963, s. 22.
- ¹⁷⁵ KLKHH 1, 1815, s. 18, 25f., KLKHH 2, 1815, s. 2. KLKHH 5, 1819, s.
- ¹⁷⁶ Se t. ex KLKHH 5, 1819, s. 33.
- ¹⁷⁷ Mårald 1998, s. 23ff. Nedgången var internationell och drabbade inte minst England. Sarah Wilmot karakteriserar decennierna efter Napoleonkrigen som ”an intellectual stagnation in the development of agricultural science.” Wilmot 1990, s. 11.
- ¹⁷⁸ Christensen 1996, s. 141-145. Fröier 1962, s. 594. Lange 2000, s. 102.

¹⁷⁹ Fröier 1962, s. 595.

¹⁸⁰ KLKHH 1, 1815, s. 31f. KLKHH 5, 1819, s. 12. KLKHH 2, 1815, s. 7.

¹⁸¹ Lange 2000, s. 50, 86.

¹⁸² WB 14/1810.

¹⁸³ KLKHH 4, 1817, s. 14. KLKHH 1819. Om utställningar av modeller o. dyl., se Christensen 1994, s. 143ff.

¹⁸⁴ Om lånevillkoren, se t. ex. KLKHH 1, 1815, s. 24ff. KLKHH 7, 1821, 35. I protokollen är antalet odlingsprojekt som erhållit lån 24, till en sammanlagd summa av 7 500 rdr bco. Enligt årsredovisning 1820 (tryckt 1821) är nästan hela summan 9 500 rdr bco utlånad. Möjligen är inte alla lån angivna i årsberättelsen. Lån har också erhållits till andra verksamheter, vilket kan förklara denna diskrepans mellan summorna. Den första mer översiktliga ekonomiska redogörelse över kreditverksamheten presenteras i årsredovisningen 1818, s. 45ff.

¹⁸⁵ KLKHH 2, 1815, s. 9.

¹⁸⁶ KLKHH 5, 1819, s. 32.

¹⁸⁷ Om omnämmandet av vändplog, se t.ex. KLKHH, 7, 1821, s. 31. KLKHH 1819, 5, s. 39. KLKHH 4, 1817, s. 8. KLKHH, 2, 1815, s.

¹⁸⁸ WT 30/1815.

¹⁸⁹ KLKHH 5, 1819, s. 30, KLKHH 6, 1820, s. 27.

¹⁹⁰ KLKHH

¹⁹¹ KLKHH 5, 1819, s. 30f.

¹⁹² KLKHH 1, 1815, s. 59.

¹⁹³ KLKHH 2, 1815, s. 3.

¹⁹⁴ KLKHH 7, 1821, s. 5.

¹⁹⁵ Melkersson 1997, kap. 7.

¹⁹⁶ Reuterswärd 2001, s. 281–287.

¹⁹⁷ Raab 1772, s. 10f.

¹⁹⁸ Liedman uppmärksammar denna blandning av upplysningstankar och romantiska idéer i det vetenskapliga samhället vid inledningen av 1800-talet. Liedman 1991, s. 55.